

KU LEUVEN

FACULTEIT SOCIALE WETENSCHAPPEN
MASTER OF SCIENCE IN DE VERGELIJKENDE EN
INTERNATIONALE POLITIEK

Identiteit en herverdeling

Een kwantitatieve analyse naar de invloed van
nationalisme op herverdelingsattitudes bij
Vlaamse jongeren

Promotor : Dr. Y. DEJAEGHERE
Assessor: C. MEEUSEN
Verslaggever : Prof. Dr. M. HOOGHE

MASTERPROEF
aangeboden tot het verkrijgen
van de graad van Master of
Science in de Vergelijkende en
Internationale Politiek
door
Joost VANDONINCK

academiejaar 2012-2013

INHOUDSOPGAVE

Lijst van tabellen	3
Lijst van figuren	5
Voorwoord.....	6
1 Inleiding.....	7
2 Theoretisch kader	13
2.1 Etnische diversiteit en steun aan herverdeling	13
2.1.1 Een gedeelde etniciteit als legitimatie voor herverdeling.....	14
2.1.2 De relevantie van etnische diversiteit.....	16
2.2 Attitudes over immigranten en steun aan herverdeling.....	19
2.3 Etnisch en civiel nationalisme en steun aan herverdeling.....	21
2.3.1 De concepten etnisch en civiel nationalisme	22
2.3.2 Het verwachte effect van etnisch en civiel nationalisme.....	27
2.4 Nationale identificatie en steun aan herverdeling.....	33
2.4.1 De etnische Vlaamse en civiele Belgische identiteit	35
2.4.2 Het belang van het dominante discours over identiteit.....	38
2.5 Hypothesen.....	41
3 Data en methoden	47
3.1 Data.....	47
3.2 Afhankelijke variabele	51
3.3 Onafhankelijke variabelen.....	55
3.3.1 Etnisch en civiel nationalisme	55
3.3.2 Negatieve houding over immigranten	59
3.3.3 Nationale identificatie met Vlaanderen en met België	61
3.4 Controlevariabelen	62
3.4.1 Gender	62
3.4.2 Opleidingsniveau en politieke interesse	63
3.4.3 Sociale klasse	65
3.5 Analysetechnieken	67
4 Resultaten.....	71

4.1 Univariate en bivariate analyses	71
4.1.1 Univariate analyses.....	71
4.1.2 Bivariate analyses.....	74
4.2 Meervoudige regressieanalyse	78
4.3 Structural equation modeling.....	86
5 Discussie en conclusie	111
5.1 Discussie.....	111
5.2 Conclusie.....	118
5.3 Limieten en suggesties voor verder onderzoek	120
6 Bronnenlijst.....	123
7 Bijlagen.....	130
7.1 Bijlage 1: Vergelijking meervoudige regressieanalyse SPSS en SEM	130
7.2 Bijlage 2: Frequentietabellen.....	132
7.3 Bijlage 3: Derde SEM zonder opname opleidingsniveau als controlevariabele voor de effecten op herverdelingsattitudes....	140
7.4 Bijlage 4: Tabel van de totale, directe en indirecte effecten van etnisch en civiel nationalisme op een negatieve houding over herverdeling voor de derde SEM	143

Lijst van tabellen

Tabel 1: Pattern matrix PCA: negatieve houding over herverdeling..	52
Tabel 2: Pattern matrix PCA: etnisch en civiel nationalisme	56
Tabel 3: Component matrix PCA: negatieve houding over immigranten.....	60
Tabel 4: Correlaties tussen afhankelijke variabelen, onafhankelijke variabelen en controlevariabelen.....	77
Tabel 5.1: Eerste meervoudige regressieanalyse SPSS, opname van onafhankelijke variabelen voor identificatie met Vlaanderen en België	79
Tabel 5.2: Tweede meervoudige regressieanalyse SPSS, opname van onafhankelijke variabelen voor identificatie met Vlaanderen en België en etnisch en civiel nationalisme	81
Tabel 5.3: Derde meervoudige regressieanalyse SPSS, opname van onafhankelijke variabelen voor identificatie met Vlaanderen en België, etnisch en civiel nationalisme en een negatieve houding over immigranten.....	83
Tabel 6.1.1: Resultaten eerste SEM, opname van onafhankelijke variabelen voor etnisch en civiel nationalisme	87
Tabel 6.1.2: Totale, directe en indirecte effecten van civiel nationalisme op een negatieve houding over herverdeling.....	88
Tabel 6.2.1: Resultaten tweede SEM, opname van onafhankelijke variabelen voor etnisch en civiel nationalisme en een negatieve houding over immigranten	91
Tabel 6.2.2: Totale, directe en indirecte effecten tweede SEM van etnisch en civiel nationalisme op een negatieve houding over herverdeling.....	95

Tabel 6.3.1: Resultaten derde SEM, opname van onafhankelijke variabelen voor etnisch en civiel nationalisme, een negatieve houding over immigranten, Vlaamse en Belgische identificatie	98
Tabel 6.3.2: Totale, directe en indirecte effecten derde SEM van identificatie met Vlaanderen op een negatieve houding over herverdeling.....	103
Tabel 6.3.3: Totale, directe en indirecte effecten derde SEM van identificatie met België op een negatieve houding over herverdeling....	107
Tabel 7: Vergelijking resultaten meervoudige regressieanalyse SPSS en Mplus	131
Tabel 8.1: Frequentietabel negativiteit respondenten ten aanzien van herverdeling, verschillende stellingen	133
Tabel 8.2: Frequentietabel negativiteit respondenten ten aanzien van herverdeling, volledige schaal	134
Tabel 9.1: Frequentietabel negatieve houding over immigranten respondenten, verschillende stellingen	135
Tabel 9.2: Frequentietabel negatieve houding over immigranten respondenten, volledige schaal	136
Tabel 10.1: Frequentietabel etnisch en civiel nationalisme respondenten, verschillende stellingen	137
Tabel 10.2: Frequentietabel etnisch en civiel nationalisme respondenten, volledige schalen	138
Tabel 11: Frequentietabel territoriale identificaties respondenten ...	139
Tabel 12: Resultaten derde SEM zonder opname van opleidingsniveau als controlevariabele voor de effecten op een negatieve attitude over herverdeling	140
Tabel 13: Totale, directe en indirecte effecten van etnisch en civiel nationalisme op een negatieve houding over herverdeling derde SEM..	143

Lijst van figuren

Figuur 1: verwachte effecten	46
Figuur 2: eerste SEM, effecten etnisch en civiel nationalisme.....	88
Figuur 3.1: tweede SEM, directe effecten	93
Figuur 3.2: tweede SEM, directe en indirecte effecten van etnisch en civiel nationalisme.....	96
Figuur 4.1: derde SEM, directe effecten.....	100
Figuur 4.2: derde SEM, directe en indirecte effecten van identificatie met Vlaanderen.....	105
Figuur 4.3: derde SEM, directe en indirecte effecten van identificatie met België.....	109

Voorwoord

Met dank aan mijn promotor dr. Yves Dejaeghere voor de hulp bij het opmaken van het theoretische deel van de masterproef en voor het geven van feedback op verscheidene nota's en analyses. Ook dank aan mijn assessor Cecil Meeusen voor de feedback op verschillende analyses en de ondersteuning bij het statistische deel van de masterproef. Ten slotte ook dank aan mijn zus Lotje voor het delen van haar expertise inzake het maken van masterproeven.

1 Inleiding

“Le federalisme et la superstition parlent bas-breton, l’émigration et la haine de la République parlent allemande, la contre-révolution parle l’italien, et le fanatisme parle le basque. Cassons ces instruments de dommage et d’erreur! [...] Pour nous, nous devons à nos concitoyens, nous devons à l’affermissement de la République de faire parler sur tout son territoire la langue dans laquelle est écrite la Déclaration des Droits de l’homme” (Barère de Vieuzac, 1794, pp. 251, 254).

Bovenstaande woorden werden uitgesproken door de Franse revolutionair Barère de Vieuzac tijdens de Jacobijnse periode van de Franse revolutie. Opvallend aan deze uitspraak is dat Barère de Vieuzac duidt op de aanwezigheid van twee nationale identiteiten in Frankrijk. Er is enerzijds de nationale identiteit van de vele etnische minderheden in Frankrijk. Dit is volgens Barère de Vieuzac de identiteit van het ancien régime, de traditie en de contra-revolutie. Anderzijds is er de nationale identiteit van de Franse staat. Deze identiteit overkoepelt de verschillende etnische groepen en zou de waarden van de Franse revolutie uitdragen: de democratie, de vrijheid, de gelijkheid en de broederlijkheid. Die laatste identiteit moest volgens de Franse revolutionairen gepromoot worden via de verspreiding van de Franse eenheidstaal. Een gezamenlijke taal voor alle Fransen zou namelijk noodzakelijk zijn om de naleving van de wet en de werking van de liberale democratie te verzekeren (Lyons, 1991, pp. 186-187).

Barère de Vieuzac maakt in feite een onderscheid tussen een etnische en een civiele nationale identiteit, en dit lang voordat Hans Kohn in de jaren 1940 etnisch en civiel nationalisme voor het eerst zou omschrijven. Etnische nationalist baseren de nationale identiteit op etnische afkomst en traditie. Civiele nationalist omschrijven de nationale identiteit daarentegen als een gezamenlijke loyautéit aan democratische politieke principes (Janmaat, 2006, pp. 50, 52-53).

Barère de Vieuxac maakt in zijn uitspraak duidelijk dat het etnische nationalisme van de regio's de Franse natie verdeelt, terwijl het civiele nationalisme de natie kan verenigen achter een gezamenlijk beleid (Barère de Vieuxac, 1794, pp. 251, 254). Een gelijkaardige opvatting wordt vandaag nog verdedigd door Johnston, Banting, Kymlicka en Soroka in het artikel *National Identity and Support for the Welfare State*. Daarin stellen de auteurs, die zich voornamelijk baseren op de ideeën van Miller, dat een civiele opvatting van de nationale identiteit personen positiever kan doen staan ten opzichte van de welvaartsstaat. Civiel nationalisme zou een versterkt gevoel van samenhang en vertrouwen veroorzaken met landgenoten, ongeacht hun etnische afkomst. Etnische nationalistena zouden daarentegen afwijzend staan ten aanzien van herverdeling, omdat zij geneigd zijn minder medeleven te ervaren met etnische minderheidsgroepen en hen sterker te wantrouwen. Bijgevolg willen zij de welvaart niet herverdelen met etnische minderheidsgroepen. De auteurs ontdekten dat Canadezen die zich sterk met de Canadese natie identificeren effectief meer steun verlenen aan welvaartsverdeling. Echter, er werd in hun onderzoek geen enkele variabele opgenomen die meet in welke mate de respondenten er een bepaalde normatieve – etnische of civiele – invulling van de nationale identiteit op nahouden. Bovendien vonden de auteurs aanwijzingen dat andere oorzaken dan een civiele invulling van de nationale identiteit de ontdekte relatie tussen nationale identificatie en steun voor herverdeling zouden kunnen verklaren (Johnston, Banting, Kymlicka & Sorocka, 2010, pp. 354, 357, 367-370).

Deze masterproef zal proberen hier duidelijkheid over te scheppen. Meer bepaald zal voor een case van Vlaamse jongeren worden nagegaan of een instemming met een etnische of civiele omschrijving van de nationale identiteit op individueel niveau positieve of negatieve attitudes over herverdeling bevordert. Ook zal onderzocht worden of nationale identificatie met Vlaanderen en met België een invloed uitoefent op individuele herverdelingsattitudes. Er zal gebruik gemaakt worden van gegevens uit de *Belgian Youth Survey 2008*, afgenomen in 2008 door de KU Leuven, die naar

maatschappelijke attitudes peilt bij jongeren uit het zesde middelbaar. In de masterproef zal enkel gebruik gemaakt worden van de gegevens van de niet-Brusselse, Vlaamse respondenten die het Nederlands als moedertaal hebben en waarvan beide ouders in België geboren zijn. Om de onderzoeksvragen te beantwoorden, zal een meervoudige regressieanalyse uitgevoerd worden via het statistische softwareprogramma SPSS, alsook een structural equation modeling (SEM) via het softwareprogramma Mplus. Het onderzoek zal gebeuren op basis van onderstaande onderzoeksvragen:

1.) Heeft instemming met een etnische of een civiele omschrijving van de nationale identiteit een effect op de individuele houding ten aanzien van herverdeling?

2.) Hebben nationale identificatie met Vlaanderen en nationale identificatie met België een effect op de individuele houding ten aanzien van herverdeling?

Merk op dat de relatie tussen nationale identiteit en steun voor herverdeling relatief complex lijkt te zijn. De individuele houding ten aanzien van immigranten is eveneens een belangrijke factor die de individuele steun aan herverdeling beïnvloedt. Personen met een sterkere nationale identificatie bleken in het onderzoek door Johnston e.a. positiever te staan ten opzichte van immigranten, wat op zijn beurt ook positievere attitudes over herverdeling veroorzaakt (Johnston e.a., 2010, pp. 367-368). Er wordt verondersteld dat personen meer geneigd zullen zijn herverdeling te steunen indien ze aan de ontvangers van herverdeling, waaronder immigranten, minder negatieve eigenschappen toeschrijven (Senik, Stichnoth & Van der Straeten, 2008, pp. 347, 356-357). Echter, leidt een civiel nationalistische houding tot een meer positieve houding tegenover immigranten? Johnston e.a. vermoedden dat dit niet noodzakelijk het geval is (Johnston e.a., 2010, pp. 354-355). Dit wordt bevestigd door cross-nationaal onderzoek. Civiel nationalisme voorspelt op individueel niveau zelfs een meer negatieve houding ten aanzien van

immigranten, hoewel het effect van etnisch nationalisme op een afwijzende houding tegenover immigranten sterker is (Pherson, Vignoles & Brown, 2009, p.33).

Omdat attitudes over immigranten ook de houding ten aanzien van herverdeling beïnvloeden, zal in het onderzoek ook nagegaan worden wat het effect van etnisch en civiel nationalisme op immigrantenattitudes is. Bijgevolg kan eveneens het effect van civiel nationalisme op steun voor herverdeling achterhaald worden wanneer gecontroleerd wordt voor immigrantenattitudes. Mogelijk brengt een uitgesproken civiele invulling van de identiteit namelijk wel degelijk een verhoogde neiging tot medeleven met etnisch diverse landgenoten en bijgevolg steun voor herverdeling teweeg, maar kan dit effect niet achterhaald worden doordat het gemedieerd wordt door een negatieve houding over immigranten.

Als we ervan uitgaan dat zowel een civiele als een etnische invulling van de nationale identiteit een negatieve houding tegenover immigranten veroorzaakt, wat verklaart dan dat Johnston e.a. in Canada ontdekten dat nationale identificatie een meer positieve houding tegenover immigranten teweegbrengt? Mogelijk oefenen nationale identificaties, los van etnisch en civiel nationalisme, ook een specifiek effect uit op attitudes over immigranten en bijgevolg herverdeling. Dit zou verklaard kunnen worden door het bestaan van een specifieke, context- of cultureel gebonden invulling van de nationale identiteit (Johnston e.a., 2010, pp. 367-369). Daarom worden ook nationale identificaties in het onderzoek opgenomen. De Vlaamse case is hierbij extra interessant. In Vlaanderen bestaan namelijk twee dominante nationale identificaties: een Vlaamse en een Belgische. Niet alleen lijken deze identificaties op een andere manier in verband te staan met attitudes over immigranten, bovendien zouden personen die zich met België identificeren er een eerder civiele interpretatie van hun nationale identiteit op nahouden, terwijl Vlaamsgezinden een eerder etnische invulling zouden geven aan hun nationale identiteit (Billiet, Maddens & Beerten, 2003, p. 255). Door het onderzoek met een Vlaamse case te voeren, kunnen een etnische

en een civiele nationale identiteit met elkaar vergeleken worden wat betreft hun effect op attitudes over herverdeling.

Het onderwerp van de masterproef kadert in een bredere academische discussie. De vraag wordt namelijk gesteld of de welvaartsstaat nog houdbaar is in een context waarbij de bevolkingssamenstelling van Westerse landen steeds etnisch heterogener wordt. Bepaalde auteurs stellen dat de aanvaarding van herverdeling steunt op een gevoel van samenhang en vertrouwen tussen de leden van etnisch relatief homogene naties. De toestroom van immigranten naar westerse landen zou afbreuk doen aan de basis waarop de welvaartsstaat gefundeerd is: solidariteit als gevolg van etnische uniformiteit (Soroka, Johnston & Banting, 2004, pp. 33-34). Bepaalde auteurs dagen deze stelling uit door te stellen dat een sterke inclusieve nationale identiteit het destructieve effect van etnische heterogeniteit op steun voor herverdeling kan verhinderen. Deze masterproef zal proberen bij te dragen tot deze discussie door na te gaan hoe op individueel niveau de instemming met een bepaalde normatieve, etnische of civiele, invulling van de nationale identiteit een invloed uitoefent op attitudes ten aanzien van herverdeling. Bovendien biedt de masterproef een aanvulling op het onderzoek door Johnston e.a. Het effect van een etnische of een civiele invulling van de nationale identiteit op herverdelingsattitudes werd in hun onderzoek namelijk niet getest (Johnston e.a., 2010, pp. 353-354, 357).

Het gebruik van jongeren als onderzoeksobject geeft de masterproef een extra maatschappelijke relevantie. Politieke attitudes zouden namelijk reeds in de adolescentie vaste vorm krijgen, waarna deze in de verdere levensloop nog slechts beperkt wijzigen. Bijgevolg zou men kunnen veronderstellen dat de houdingen en overtuigingen van de huidige generatie jongeren een indicatie zijn van de attitudes die personen in de toekomstige etnisch diversere samenleving zullen aannemen ten aanzien van herverdeling (Hooghe, 2004, pp. 334-335). Indien uit het onderzoek blijkt dat nationale identificatie bij jongeren een meer positieve houding ten aanzien van immigranten of herverdeling teweegbrengt, zou deze nationale identificatie er in de

toekomst voor kunnen zorgen dat deze personen hun individuele steun voor herverdeling niet verminderen onder invloed van een stijgende etnische heterogeniteit van de samenleving.

Hieronder zal de inhoud van de masterproef besproken worden. Het tweede hoofdstuk van de masterproef biedt een theoretisch kader voor het onderzoek. Hierbij zal eerst uitgebreid omschreven worden waarom etnische identificatie en etnische heterogeniteit de individuele steun voor herverdeling zouden kunnen doen verzwakken. Daarna wordt besproken hoe negatieve houdingen over immigranten in relatie kunnen staan met negatieve herverdelingsattitudes. Vervolgens worden etnisch en civiel nationalisme toegelicht. Hierbij wordt eerst stilgestaan bij de definiëring en bruikbaarheid van deze concepten, waarna de verwachte effecten van etnisch en civiel nationalisme op steun voor herverdeling worden behandeld. Verder wordt besproken hoe nationale identificatie met Vlaanderen en België in verband kan gebracht worden met herverdelingsattitudes. Het theoretisch kader wordt afgesloten met een formulering van de hypothesen.

Hoofdstuk drie omschrijft de data en de methoden die voor het onderzoek gebruikt werden. Eerst worden de gebruikte data voor het onderzoek besproken. Vervolgens wordt toegelicht welke variabelen en schalen in het onderzoek gebruikt werden om respectievelijk de afhankelijke, onafhankelijke en controlevariabelen te meten. Ten slotte worden de analysetechnieken van het onderzoek toegelicht en worden hun voor- en nadelen besproken.

Het vierde hoofdstuk deelt de resultaten mee van de analyses. Hierbij worden eerst kort enkele univariate analyses en correlaties besproken. Daarna wordt de meervoudige regressieanalyse die uitgevoerd werd via SPSS toegelicht. Vervolgens wordt de structural equation modeling besproken die uitgevoerd werd via Mplus.

Er wordt afgesloten met een vijfde hoofdstuk waarin de resultaten van het onderzoek besproken worden aan de hand van de onderzoeksvragen en de hypothesen. Er worden ook enkele beperkingen van het onderzoek en aanbevelingen voor toekomstig onderzoek geformuleerd.

2 Theoretisch kader

2.1 Etnische diversiteit en steun aan herverdeling

In de academische literatuur werd reeds een groot aantal studies gewijd aan de relatie tussen de etnische heterogeniteit van een bepaald gebied en steun voor herverdeling. De opvatting bestaat namelijk dat burgers hun steun voor de welvaartsstaat zouden reduceren indien ze geconfronteerd worden met een etnisch diverse omgeving. Deze veronderstelling vertrekt van de idee dat mensen enkel maar bereid zijn tot sociale solidariteit binnen hun eigen etnische of culturele groep. Twee oorzaken zouden hieraan ten grondslag liggen: samenhang en vertrouwen. Beide oorzaken mogen niet worden beschouwd als concurrerende opvattingen. Samenhang veroorzaakt namelijk vertrouwen en vertrouwen faciliteert mogelijk een samenhangsgevoel (Soroka, e.a., 2004, pp. 34-35).

Merk op dat wanneer in deze masterproef gesproken wordt over verminderde steun aan herverdeling, dit niet te ruim geïnterpreteerd hoeft te worden. De afwijzing van herverdeling heeft hier niet zozeer te maken met bijvoorbeeld wantrouwen in de efficiënte werking van herverdelingsmechanismen of twijfel over de noodzaak van welvaartsherverdeling voor het opvangen van marktfalen. Wel wordt herverdeling als een grondrecht voor alle staatsburgers in vraag gesteld. Marshall verdedigde de stelling dat burgerschap van een staat verbonden is met drie grondrechten: burgerrechten, politieke rechten en sociale rechten (Schram, 2012, p. 26). De veronderstelling die in deze masterproef onderzocht wordt, gaat ervan uit dat de afwijzing van herverdeling gestoeld is op een weigering om sociale grondrechten aan bepaalde burgers toe te kennen op basis van hun etnische afkomst.

Onder titel 2.1.1 zal het potentiële belang van respectievelijk samenhang en vertrouwen voor steun aan herverdeling besproken worden. Titel 2.1.2 bespreekt de resultaten van bestaand onderzoek betreffende de relatie tussen de etnische diversiteit in de directe omgeving en individuele steun voor herverdeling.

2.1.1 Een gedeelde etniciteit als legitimatie voor herverdeling

Hieronder zullen respectievelijk het belang van samenhang en vertrouwen voor steun aan herverdeling besproken worden. Een gevoel van samenhang zou een belangrijke oorzaak kunnen zijn voor het bestaan van sociale solidariteit. Deze samenhang kan worden gebaseerd op etnische en culturele gelijkenissen tussen de leden van een groep of een natie (Van Oorschot, 2008, p. 4). In etnisch relatief homogene naties beschouwen de leden zichzelf mogelijk meer verantwoordelijk voor het welzijn van de andere burgers (Soroka e.a., 2004, p. 34). Dit zou verklaard kunnen worden door de idee van Miller dat identificatie met een groep medeleven met andere groepsleden bevordert (Johnston, e.a., 2010 p. 352). Bijgevolg kan verondersteld worden dat etnische heterogeniteit de legitimiteit van de welvaartsstaat ondermijnt. Het medeleven en het gevoel van verplichte wederkerigheid reiken namelijk niet tot etnische out-groepen. Bovendien wordt een transfert van welvaart, sociale diensten en voordelen van de eigen etnische groep naar andere etnische groepen mogelijk niet aanvaard als een legitieme vorm van herverdeling (Soroka e.a., 2004, p. 34). Onderzoek door Van Oorschot vindt aanwijzingen voor het belang van een samenhangsgevoel binnen etnische groepen voor de steun aan herverdeling. In achttien Europese landen bleek de bezorgdheid van respondenten om de leefomstandigheden van immigranten lager te liggen dan voor kwetsbare groepen van de eigen etnische achtergrond (Van Oorschot, 2008, pp. 8-9). Dit lijkt aan te geven dat culturele en etnische gelijkenissen effectief een gevoel van medeleven en wederkerigheid veroorzaken.

Een tweede aspect dat etnische homogeniteit en steun voor de herverdeling met elkaar kan verbinden is vertrouwen. Hierbij wordt ervan uitgegaan dat de steun voor de welvaartsstaat gebaseerd is op vertrouwen tussen de bijdragers en gebruikers van de welvaartsstaat. Steun voor de welvaartsstaat vloeit voort uit de overtuiging dat er op kan vertrouwd worden dat andere burgers eerlijk zullen bijdragen aan de welvaartsstaat en geen misbruik zullen maken van de sociale

voorzieningen. Dit vertrouwen wordt gefaciliteerd door identificatie met de eigen etnische of culturele groep (Soroka e.a., 2004, pp. 34-35). Personen met een gemeenschappelijke identiteit zouden volgens Miller namelijk vaak het idee hebben dat de andere groepsleden dezelfde opvattingen delen over moraliteit en wederkerigheid. Bijgevolg gaan personen die deel uitmaken van eenzelfde gedeelde identiteit elkaar meer vertrouwen. Dit gebeurt ook als ze elkaar niet persoonlijk kennen (Johnston e.a., 2010, pp. 352-353). Dit idee kan mogelijk gelinkt worden aan Geert Hofstede's opvatting over cultuur. Hij beschrijft nationale cultuur als een "*collectieve programmering van de geest*". Leden van eenzelfde nationale cultuur worden gekenmerkt door gemeenschappelijke waarden en gedragsnormen. Daardoor is het gedrag van cultuurgenoten meer voorspelbaar dan dat van personen uit een andere cultuur (Hofstede, 2001, pp. 1-2). Uit deze voorspelbaarheid vloeit mogelijk een gevoel van vertrouwen voort tussen de leden van eenzelfde cultuur of etnie. Identificatie met een groep wordt bovendien vergemakkelijkt door etnische en culturele gelijkenissen. Bijgevolg zal in etnisch heterogene samenlevingen de steun voor herverdeling mogelijk lager liggen: er bestaat namelijk geen gemeenschappelijke etnische identiteit op nationaal niveau (Soroka e.a., 2004, pp. 34-35). Academische studies bevestigen het verband tussen etnische diversiteit en verminderd vertrouwen. Hierbij lijkt etnische diversiteit niet enkel het vertrouwen in immigranten te verlagen, maar ook het algemeen interpersoonlijk vertrouwen (Putnam, 2007, pp. 150-151; Soroka e.a., 2004, pp. 40, 50-51)¹. Bovendien zijn er aanwijzingen dat het wantrouwen ten aanzien van immigranten in Europese landen stijgt. Tussen 1994 en 2001 steeg in de meeste Europese landen de perceptie dat immigranten misbruik maken van het sociale zekerheidssysteem. Bovendien is de bezorgdheid om misbruik van sociale voorzieningen door

¹ Er bestaan eveneens studies die het bestaan van een dergelijke relatie tussen etnische diversiteit en een daling van het interpersoonlijk vertrouwen relativeren, althans op nationaal niveau (Hooghe, Reeskens, Stolle & Trappers, 2009, pp. 213, 216).

immigranten groter in landen met hogere sociale uitgaven (Boeri, 2006, pp. 10-12).

Hierboven werd geargumenteed dat een samenhangsgevoel en vertrouwen in leden van de eigen etnische groep de steun voor herverdeling kan bevorderen in samenlevingen die etnisch relatief homogeen zijn. Analoog hiermee wordt verondersteld dat een stijging van de etnische diversiteit de steun voor herverdeling doet afnemen. In het onderzoek van deze masterproef zal geen gebruik gemaakt worden van metingen van samenhangsgevoel of (interpersoonlijk) vertrouwen. Er wordt wel gebruik gemaakt van variabelen die verwante concepten meten. Etnisch en civiel nationalisme worden in het onderzoek opgenomen als indicatoren van samenhangsgevoel. Een negatieve houding tegenover immigranten wordt opgenomen als een indicator voor wantrouwen ten aanzien van out-groepen. Bijgevolg zijn bovenstaande theorieën over samenhangsgevoel en vertrouwen ook relevant voor dit onderzoek. Verder in het theoretisch kader zal beargumenteerd worden waarom net deze variabelen in het onderzoek worden opgenomen.

2.1.2 De relevantie van etnische diversiteit

Onder deze titel zullen een aantal onderzoeken besproken worden die een verband leggen tussen de etnische heterogeniteit van een gebied en de aanwezige steun voor herverdeling. Het onderzoek van deze masterproef zal echter de steun voor herverdeling verklaren vanuit individuele eigenschappen en niet vanuit omgevingsfactoren. De conclusie zal dan ook zijn dat, hoewel etnische diversiteit naar alle waarschijnlijkheid wel een invloed heeft op steun voor herverdeling, er zeker niet voorbij mag worden gegaan aan verklaringen op individueel niveau, zoals de individuele houding ten aanzien van immigranten.

Een eerste onderzoek werd verricht door Luttmer in de VS. In het artikel *Group Loyalty and the Taste for Redistribution* onderzoekt Luttmer twee theorieën. Het *negative exposure effect* stelt dat het aantal welvaartsontvangers in de omgeving een voorspeller is voor

verminderde steun aan herverdeling. Etnie speelt hierbij geen rol. De theorie van de *racial group loyalty* houdt in dat personen minder steun zullen verlenen aan herverdeling indien de ontvangers tot een andere raciale groep behoren. Luttmer ontdekte dat zowel het *negative exposure effect* als *racial group loyalty* een invloed hadden op individuele steun voor de herverdeling. Gecontroleerd voor omgevingsfactoren en individuele karakteristieken bleven deze effecten bestaan. Zowel het totale aantal welvaartsontvangers als het aantal welvaartsontvangers met een andere huidskleur had een invloed op de steun voor herverdeling. Dit geldt zowel voor zwarte als voor blanke respondenten (Luttmer, 2001, pp. 500-501, 508-510).

Het beleid inzake welvaart wordt bepaald op het niveau van de Amerikaanse staten. Desondanks blijken het totale aantal welvaartsontvangers en het aantal welvaartsontvangers met een andere huidskleur op lokaal niveau meer invloed te hebben op individuele houding ten aanzien van herverdeling. Dit lijkt er op te wijzen dat interpersoonlijke relaties en percepties in de directe omgeving meer invloed hebben op steun voor herverdeling dan het effectieve herverdelingsbeleid van de staat (Luttmer, 2001, pp. 511-519).

Ook in Europa werd een sterk verband gevonden tussen steun voor herverdeling en etnische heterogeniteit. Het artikel *Ethnic diversity and Preferences for Redistribution* door Dahlberg, Edmark en Lundqvist vindt meer bepaald in Zweden een sterk significant verband tussen de stijging van het aantal immigranten en de vermindering van de steun voor herverdeling. Het onderzoek maakt gebruik van gegevens over de plaatsing van vluchtelingen in Zweedse gemeenten gedurende de periode 1985-1994. In die periode probeerde een overheidsprogramma de verspreiding van vluchtelingen in Zweden op een meer evenwichtige manier te verdelen. Om de individuele voorkeuren van Zweedse burgers inzake herverdeling te kennen, maakte het onderzoek gebruik van een survey die tijdens elk verkiezingsjaar in Zweden wordt afgenomen. In deze survey werd de respondenten gevraagd wat ze vonden van het voorstel om de sociale uitkeringen te verminderen. De onderzoekers vergeleken de verandering van attitudes inzake herverdeling tussen twee

verkiezingen met de toename van het aantal vluchtelingen in de gemeente van de respondent . Het onderzoek komt tot de conclusie dat de steun voor herverdeling bij Zweedse burgers inderdaad afneemt naarmate de toestroom van vluchtelingen in hun gemeente stijgt (Dahlberg, Edmark & Lundqvist, 2012, pp. 42, 54-55, 73). Net zoals het onderzoek door Luttmer in de VS, lijkt ook dit onderzoek aan te wijzen dat herverdeling over etnische grenzen heen voor burgers vaak moeilijk ligt.

De hierboven besproken studies uit de VS en Zweden lijken te indiceren dat in elk land een dergelijke sterke relatie tussen etnische diversiteit in de directe omgeving en steun voor herverdeling bestaat. Echter, er lijken ook uitzonderingen op de regel te bestaan. In het artikel *Ethnicity, trust, and the welfare state* rapporteren Soroka, Johnston en Banting voor Canada slechts een zwak verband tussen etnische diversiteit en verminderde steun aan de welvaartsstaat. De auteurs waren zich uiteraard bewust van deze afwijkende conclusie. Zij hielden rekening met de mogelijkheid dat hun conclusie verklaard kan worden door eigenschappen die typisch zijn voor de Canadese context. Zo zijn de uitgaven in de sociale zekerheid lager in Canada dan in continentaal Europa, worden immigranten er relatief snel economisch geactiveerd en zou er een civiele nationale identiteit bestaan in Canada die verschillende etnische groepen omvat (Soroka e.a., 2004, pp. 51-52). Echter, om uit te kunnen klaren of etnische diversiteit effectief in de meeste landen een sterk effect heeft op verminderde steun voor herverdeling, is vergelijkend cross-nationaal onderzoek geboden. Uit de cross-nationale studie die hieronder besproken wordt, zal blijken dat de relatie tussen etnische diversiteit en steun voor herverdeling mogelijk niet steeds even eenduidig is. Bovendien zal hierin het belang van individuele houdingen ten aanzien van immigranten worden benadrukt.

2.2 Attitudes over immigranten en steun aan herverdeling

Bovenstaande studies onderzochten de invloed van etnische diversiteit op steun voor herverdeling en kwamen niet eenduidig tot dezelfde conclusie over de sterkte van deze relatie. Dit doet de vraag rijzen of zich in elk land hetzelfde verband voordoet tussen steun voor herverdeling en etnische heterogeniteit. Cross-nationaal onderzoek kan een inzicht bieden in de mate waarin het verband tussen etnische diversiteit en steun voor herverdeling uiteenloopt in verschillende landen. Zo'n cross-nationaal onderzoek werd uitgevoerd door Senik, Stichnoth en Van der Straeten en werd beschreven in het artikel *Immigration and Natives' Attitudes towards the Welfare State: Evidence from the European Social Survey*. Voor dit onderzoek werd gebruik gemaakt van gegevens uit de European Social Survey (ESS) uit 22 Europese landen (Senik, Stichnoth & Van der Straeten, 2008, p. 355).

De steun voor de welvaartsstaat werd gemeten aan de hand van drie variabelen: de mate waarin de respondenten vinden dat de overheid inkomensverschillen moet verminderen, het belang dat de respondenten hechten aan gelijke kansen en het belang dat de respondenten hechten aan het helpen van armen om een goed burger te kunnen zijn. Deze attitudes werden gelinkt aan het gepercipieerde aantal immigranten door de respondenten. Het gepercipieerde aantal immigranten had slechts een zwakke invloed op de steun voor de welvaartsstaat. Enkel het negatieve verband tussen het gepercipieerde aantal immigranten en hulp aan de armen bleek statistisch significant (Senik e.a., 2008, pp. 350-355, 362).

Ook tussen de 22 Europese landen die opgenomen werden in het onderzoek bleek het gepercipieerde aantal immigranten in elk land een verschillend effect te hebben op steun aan de welvaartsstaat. Hierbij gaat het verband tussen het gepercipieerde aantal immigranten en de drie variabelen die steun aan de welvaartsstaat aangeven nooit eenduidig in dezelfde richting. De drie variabelen kunnen in hetzelfde land dus meer steun of minder steun krijgen naargelang het aantal

door de respondenten gepercipieerde immigranten stijgt (Senik e.a., 2008, pp. 358-359).

Los van het gepercipieerde aantal immigranten, bleek in alle landen de individuele houding ten opzichte van immigranten wel een sterke voorspeller te zijn van steun voor herverdeling. Deze houding werd gemeten aan de hand van de vraag of men een immigrant zou aanvaarden in zijn familie en de vraag of men van mening is dat immigranten meer kosten aan de belastingen dan dat ze er toe bijdragen. Respondenten die negatiever staan ten opzichte van immigranten, wijzen de welvaartsstaat veel sterker af. Respondenten die daarentegen meer positief staan ten opzichte van immigranten, steunen de welvaartsstaat sterker. Meer dan het gepercipieerde aantal immigranten, blijkt de individuele houding ten aanzien van immigranten een belangrijke indicator voor steun aan de welvaartsstaat. Het onderzoek bevestigt dus eveneens de negatieve relatie tussen de (gepercipieerde) etnische heterogeniteit en steun voor herverdeling, maar vindt cross-nationaal een veel zwakkere relatie. Een individuele negatieve houding ten aanzien van immigranten bleek een veel sterkere voorspeller voor negatieve attitudes over herverdeling (Senik e.a., 2008, pp. 357-358, 362). Reden te meer dus om in het onderzoek van de masterproef individuele houdingen ten aanzien van immigranten in verband te brengen met attitudes over herverdeling. Er zal dan ook een variabele opgenomen worden in het onderzoek die een indicatie geeft van de mate waarin respondenten een negatieve houding aannemen tegenover immigranten. De verwachting is dat individuen die negatiever staan ten aanzien van immigranten ook sterker herverdeling zullen afwijzen.

Senik e.a. geven ook een verklaring voor de relatie tussen negatieve houdingen ten aanzien immigranten en afwijzing van herverdeling. Verwijzend naar de opvattingen van Fong, Bowles en Gintis stellen zij dat mensen slechts de welvaart willen herverdelen indien de ontvangers van herverdeling een aantal positieve persoonskenmerken bezitten. Wanneer mensen negatieve eigenschappen aan migranten toewijzen – zoals luiheid, afhankelijkheid, oneerlijkheid of immoraliteit – zullen ze minder

bereid zijn sociale steun aan hen te verlenen (Senik e.a., 2008, p. 347). Deze visie strookt met het eerder aangehaalde belang van vertrouwen voor steun aan herverdeling. Het toewijzen van negatieve eigenschappen aan immigranten is namelijk een uiting van wantrouwen. Doordat immigranten niet dezelfde in-groep identiteit hebben, vertrouwt men er mogelijk niet op dat zij dezelfde morele standaarden hanteren of zich door dezelfde normen van wederkerigheid gebonden beschouwen (Johnston e.a., 2010, pp. 352-353). Met andere woorden, doordat immigranten niet uit dezelfde cultuur afkomstig zijn, hebben zij niet dezelfde “*mentale programmering*” (Hofstede, 2001, pp. 1-2). Hierdoor zijn zij voor autochtonen minder voorspelbaar, waardoor deze hen mogelijk minder gaan vertrouwen.

Echter, de vraag kan gesteld worden of in-groep identificatie bij de etnische meerderheid van een land onvermijdelijk leidt tot een negatieve houding ten aanzien van immigranten. Hieronder zal beargumenteerd worden dat er ook een civiel gedefinieerde nationale identiteit kan bestaan die immigranten niet uitsluit van de in-groep en bijgevolg ook niet van herverdeling.

2.3 Etnisch en civiel nationalisme en steun aan herverdeling

De opvatting van gedeelde identiteit die eerder in het theoretisch kader aan bod kwam, vertrekt vanuit een etnische en exclusieve interpretatie van identiteit. In de eerder aangehaalde studies lijkt impliciet te worden uitgegaan van de veronderstelling dat een gedeelde identiteit enkel binnen etnisch of cultureel omschreven grenzen kan bestaan. Bijgevolg leidt een stijging van de etnische diversiteit onvermijdelijk tot een daling van het draagvlak voor herverdeling. Het artikel *National Identity and Support for the Welfare State* door Johnston, Banting, Kymlicka en Soroka gaat in tegen deze veronderstelling. Gebaseerd op de opvattingen van Miller stellen zij dat een gedeelde nationale identiteit zelfs aanleiding kan geven tot een verhoogde steun voor herverdeling. Hierbij is het echter noodzakelijk dat deze nationale identiteit op een civiele, inclusieve manier ingevuld

wordt. Een etnisch gedefinieerde nationale identiteit heeft namelijk geen ander effect dan identificatie met eender welke andere etnische of culturele groep (Johnston e.a., 2010, p. 352-354).

Vermits etnisch en civiel nationalisme relatief complexe begrippen zijn, zullen onder titel 2.3.1 de betekenis, problemen en bruikbaarheid van deze concepten worden toegelicht. Onder titel 2.3.2 wordt vervolgens op basis van bestaand onderzoek beargumenteerd welke effecten op individueel niveau kunnen verwacht worden van etnisch en civiel nationalisme op steun aan herverdeling.

2.3.1 De concepten etnisch en civiel nationalisme

Hieronder zullen de begrippen etnisch en civiel nationalisme verder worden toegelicht². Eerst zal een ideaaltypische omschrijving gegeven worden van de etnische en de civiele nationale identiteit. Vervolgens zal ingegaan worden op enkele problematische aspecten van deze ideaaltypische definities en wordt de bruikbaarheid van deze begrippen voor wetenschappelijk onderzoek besproken.

Een vroege auteur die van de begrippen etnisch en civiel nationalisme gebruik maakte is Kohn. Het civiel nationalisme moet

² Merk op dat het begrip ‘nationalisme’ in de context van de masterproef niet zozeer moet worden opgevat als een politieke ideologie, maar wel als een individueel sentiment. Gellner (1997, p. 52) omschrijft nationalisme als volgt: “*Nationalism is primarily a political principle, which holds that the political and the national unit should be congruent.*” Nationalisme kan volgens hem ook als een sentiment worden opgevat: “*Nationalist sentiment is the feeling of anger aroused by the violation of the principle, or the feeling of satisfaction aroused by its fulfillment*” (Gellner, 1997, p. 52). Men zou kunnen stellen dat etnische en civiele nationalisten elk op hun eigen manier belang hechten aan dit principe. Voor etnische nationalisten zou een incongruentie tussen de staat en de natie kunnen betekenen dat bepaalde leden van de natie tot een andere etnische groep behoren. Civiele nationalisten zouden de natie en de staat als incongruent kunnen ervaren indien bepaalde personen of groepen binnen de natie niet tegemoet komen aan de civiele normen waarmee zij de natie vereenzelvigen.

volgens hem begrepen worden in het kader van de opkomst van het liberalisme en de verlichtingsideeën. De burgerij die het liberalisme uitdroeg stond afkerig ten overstaan van traditionele instituties zoals de kerk en het gezin. Deze zouden de rationele mens beperken en onderdrukken en moesten daarom worden afgezworen. Als gevolg ging de burgerij een concept van nationale identiteit uitdragen dat afstand nam van de historisch gegroeide cultuur en traditionale instituties. In de civiele interpretatie van de natie staat het individu centraal en deze moet zich ten volle kunnen ontplooiën zonder daarin beperkt te worden door cultuur, religie en traditie. De civiele interpretatie is inclusief van aard. Dit houdt in dat ieder individu lid kan worden van de natie zolang deze de instituties van de staat respecteert en zich houdt aan een aantal liberale politieke principes (Janmaat, 2006, p. 52).

Volgens Miller mag de inclusiviteit van de civiele benadering niet verward worden met onvoorwaardelijkheid. Dat iedereen in principe lid kan worden van de civiele natie, betekent niet dat iedereen lid mag worden. Er worden door civiele nationalistenvoorwaarden gesteld aan nieuwkomers die tot de natie willen behoren. Immigranten moeten zelf duidelijk aangeven dat ze lid willen worden van de natie en dat ze hierbij een aantal verplichtingen en verantwoordelijkheden willen opnemen. De indruk kan ontstaan dat aan immigranten bepaalde rechten wordt verleend zonder dat hier een wederkerige bijdrage aan de natie tegenover staat. In dat geval kunnen ook individuen die er een civiele interpretatie van de nationale identiteit op nahouden negatiever gaan staan ten opzichte van immigranten (Johnston e.a., 2010, p. 355). Hierop zal verder in de masterproef nog worden teruggekomen.

In absolutistische regimes, waarin de liberale burgerij geen sterke invloed had, ontstond volgens Kohn een andere interpretatie van de nationale identiteit. In tegenstelling tot de civiele interpretatie staat in de etnische interpretatie het individu niet centraal, maar wordt deze ondergeschikt gemaakt aan de natie. De natie wordt hier niet beschouwd als een sociaal contract, maar als een historisch gegroeide, organische eenheid. Religie, tradities en taal worden in de etnische

interpretatie van de nationale identiteit benadrukt. Lidmaatschap van de natie moet worden verworven door afstamming en kan bijgevolg onmogelijk worden bekomen door immigranten (Janmaat, 2006, p. 52-53).

Bovenstaande omschrijving van de etnische en de civiele nationaliteit moet volgens een aantal auteurs beschouwd worden als een ideaaltypisch onderscheid dat in praktijk minder strikt geïnterpreteerd dient te worden. Aanvankelijk werd door ondermeer Kohn de opvatting verdedigd dat staten ofwel etnisch ofwel civiel zijn en dat aspecten van beide vormen niet gecombineerd kunnen worden (Jayet, 2012, p. 70). Frankrijk en de Verenigde Staten zouden voorbeelden zijn van civiele naties, terwijl Duitsland en Rusland etnische naties zijn. Voorts stelt Kohn dat etnisch nationalisme dominant is in Oost-Europa en civiel nationalisme in West-Europa. Later gingen auteurs dit strikte onderscheid relativeren (Janmaat, 2006, pp. 52-53). Zo stelt Brubaker dat zowel etnische, civiele als culturele aspecten van nationalisme in praktijk vaak op verschillende manieren gecombineerd worden (Brubaker, 1999, pp. 62).

Naast het te strikte onderscheid betreft een tweede kritiekpunt op de etnisch-civiel-dichotomie de plaats van culturele aspecten zoals taal en religie. De ideaaltypische civiele natie beschouwt burgers als vrije individuen die enkel gebonden mogen worden door politieke principes. Culturele en historisch gegroeide eigenschappen van de natie mogen hierbij de burger niet in zijn vrijheid beperken. Echter, in praktijk zou civiel nationalisme volgens Brubaker bezwaarlijk als volledig acultureel kunnen beschouwd worden (Jayet, 2012, p. 72; Brubaker, 1999, pp. 60-62). Volgens Kymlicka zouden ook civiele nationalistenvan nieuwkomers verwachten dat zij deelnemen in een gemeenschappelijke cultuur. Deze gemeenschappelijke cultuur verschilt inhoudelijk evenwel van de gemeenschappelijke cultuur waarmee etnische nationalistenvan de natie vereenzelvigen. In tegenstelling tot de etnisch gedefinieerde nationale cultuur, maakt de civiele nationale cultuur het voor burgers mogelijk om hun eigen etniciteit en religie te beleven. Kymlicka argumenteert bovendien dat civiele naties vaak proberen nieuwkomers cultureel te integreren. Van

immigranten die lid willen worden van de Amerikaanse natie, die als civiel wordt beschouwd, wordt bijvoorbeeld gevraagd de Engelse taal en de Amerikaanse geschiedenis te leren (Kymlicka, 1999, p. 133).

Omwille van het negeren van cultuur in de traditionele etnisch-civiel-dichotomie pleit ondermeer Kymlicka voor een driedeling in plaats van een tweedeling. Naast een etnische en een civiele vorm zou er ook een culturele vorm van nationalisme bestaan. Cultureel nationalisme zou volgens hem met name het nationalisme in ondermeer Vlaanderen en Québec het best omschrijven. Cultureel nationalisme is net zoals civiel nationalisme inclusief ten opzichte van immigranten. Echter, in tegenstelling tot civiele nationalist, vragen culturele nationalist van nieuwkomers niet alleen dat ze een aantal politieke principes respecteren, maar ook dat ze zich de culturele aspecten van de natie eigen maken, zoals de geschiedenis, de religie en de taal. Op die manier wordt het overleven van de cultuur gewaarborgd (Kymlicka, 1999, pp. 132-133). Een probleem van de driedeling is echter dat het geen rekening houdt met de eerder opgeworpen culturele aspecten van civiel nationalisme. Ook reduceert het culturele nationalisme de etnische benadering tot enkel het criterium van de afstamming. In praktijk worden door etnische nationalist ook culturele eigenschappen van de natie, zoals religie, benadrukt (Jayet, 2012, p. 72; Brubaker, 1999, p. 62).

Het in rekening brengen van culturele aspecten doet de grens tussen etnisch en civiel nationalisme vervagen. Dit geeft aanleiding tot een derde probleem van de dichotomie. Hier stelt zich de vraag hoe bepaald kan worden welke aspecten behoren tot etnisch, civiel (en cultureel) nationalisme. Een illustratie hiervan is bijvoorbeeld taal. Enerzijds kan het beschouwd worden als een aspect dat sterk verbonden is met de geschiedenis en cultuur van een bepaalde etnische groep, anderzijds kan men het interpreteren als nuttig instrument in de civiele natie om alle burgers politiek te laten participeren. Ook het culturele aspect religie kan stof vormen voor discussie. Enerzijds lijkt het een etnisch aspect te zijn omdat het sterk verband houdt met de traditie van een natie. Anderzijds is het niet

exclusief ten aanzien van immigranten: iedereen kan in principe een religie aannemen (Jayet, 2012, p. 72).

Om een antwoord te bieden op bovenstaande problemen, hebben Reeskens en Hooghe in het artikel *Beyond the civic-ethnic dichotomy* een factoranalyse uitgevoerd op basis van antwoorden uit 33 landen op vragen die een indicatie zijn van etnisch of civiel nationalisme. Ze kwamen tot de conclusie dat er geen reden is om aan te nemen dat er nood is aan een driedeling. Uit de factoranalyse kwam een duidelijke tweedeling tevoorschijn waarbij geboorteplaats, religie en afstamming duidelijke indicatoren waren van etnisch nationalisme en taal, gevoel van identiteit en respect voor wetten en instituties duidelijke indicatoren van civiel nationalisme. Culturele aspecten van identiteit, zoals taal en religie, bleken dus duidelijk toe te schrijven aan etnisch of civiel nationalisme. Dit betekent niet dat de tweedeling tussen etnisch en civiel nationalisme zeer strikt moet geïnterpreteerd worden. De twee concepten bleken namelijk met elkaar in verband te staan en sluiten elkaar dus niet uit. Wanneer een persoon hoog scoort op het etnische nationalisme, kan voorspeld worden dat die persoon ook hoog zal scoren op het civiele aspect (Reeskens & Hooghe, 2010, pp. 588-591).

Er kan worden geconcludeerd dat etnisch en civiel nationalisme, hoewel het onduidelijk gedefinieerde concepten zijn waartussen de grens vaag is, toch bruikbare concepten zijn voor sociaalwetenschappelijk onderzoek³.

³ Bepaalde auteurs bestrijden deze tweedeling en stellen bovendien dat cultureel nationalisme de plaats van etnisch nationalisme inneemt als belangrijkste voorspeller van negatieve immigrantenattitudes. Zij meten, in tegenstelling tot ons onderzoek, civiel nationalisme echter op basis van stellingen die een etnische of culturele invulling van de nationaliteit uitsluiten (Reijerse, Van Acker, Vanbeselaere, Phalet & Duriez, 2012, pp. 15, 22). Bijgevolg leek dit onderzoek minder geschikt als theoretische basis voor de masterproef.

2.3.2 Het verwachte effect van etnisch en civiel nationalisme

Onder deze titel zullen twee studies aan bod komen die betrekking hebben op de aard van het verband tussen de invulling van de nationale identiteit en steun voor herverdeling. Op basis van de uitkomsten van deze onderzoeken kunnen voorspellingen voor het ons onderzoek gemaakt worden. De studie door Johnston, Banting, Kymlicka en Soroka in Canada, die al eerder werd aangehaald, is de eerste studie die besproken wordt. Dit onderzoek toont aan dat een sterkere nationale identificatie bij blanke, niet-Franstalige Canadezen een minder negatieve attitude ten aanzien van immigranten voorspelt, alsook een meer positieve houding ten aanzien van herverdeling. Echter, hoewel de auteurs van het Canadese onderzoek in hun theoretisch kader een onderscheid maken tussen een etnische en een civiele nationale identiteit, werden in hun onderzoek geen variabelen voor etnisch en civiel nationalisme opgenomen. Er werd in hun onderzoek enkel gepeild naar identificatie met de Canadese identiteit, niet naar de invulling van deze identiteit (Johnston e.a., 2010, pp. 356-357, 367-368).

Dit gebeurde wel in het cross-nationale onderzoek beschreven in het artikel *National Identification and Anti-Immigrant Prejudice: Individual and Contextual Effects of National Definitions* door Pehrson, Vignoles en Brown. Zij brachten etnisch en civiel nationalisme in relatie met negatieve houdingen ten aanzien van immigranten. Ze onderzochten zowel de invloed die etnisch en civiel nationalisme op individueel als op nationaal niveau hebben op een negatieve houding tegenover immigranten. Ook het effect van nationale identificatie werd onderzocht. Uit hun onderzoek bleek dat op individueel niveau etnisch nationalisme een sterkere voorspeller is van een negatieve houding tegenover immigranten dan civiel nationalisme, maar dat civiel nationalisme eveneens negatieve immigrantenattitudes voorspelt (Pehrson, Vignoles & Brown, 2009, p. 33). Hieronder zal eerst besproken worden hoe etnisch en civiel nationalisme mogelijk rechtstreeks invloed hebben op een individuele houding ten aanzien van herverdeling. Vervolgens zal worden

nagegaan op welke manier etnisch en civiel nationalisme in relatie staan met houdingen over immigranten, wat op zijn beurt de individuele houding ten aanzien van herverdeling beïnvloedt.

De rechtstreekse relatie tussen etnisch nationalisme en steun voor herverdeling lijkt duidelijk: etnisch nationalisme vermindert vermoedelijk de steun voor herverdeling. De reden hiervoor schuilt in het belang van een samenhorigheidsgevoel als legitimatie voor herverdeling, zoals uitgelegd onder titel 2.1.1. Etnisch nationalisme leidt ertoe dat een wederzijdse verantwoordelijkheid voor elkaars welzijn enkel aanvaard wordt binnen de grenzen van de etnische groep. Het medeleven met personen die niet tot de etnisch gedefinieerde natie behoren is bij etnische nationalistes mogelijk ook beperkter (Johnston e.a., 2010, pp. 353-354). Bijgevolg zullen etnische nationalistes een transfert van sociale steun van de ene etnische groep naar de andere niet aanvaarden als een rechtvaardige vorm van herverdeling (Soroka e.a., 2004, p. 34). In zekere zin beschouwen zij dit als een transfert van binnen naar buiten de natie. De etnische nationalistes uit ons onderzoek hebben bovendien redenen om aan te nemen dat dergelijke transfers effectief bestaan. Immigranten zijn namelijk in meerdere aspecten van de sociale zekerheid oververtegenwoordigd onder de ontvangers van sociale steun. Daarenboven zijn immigranten in België over het algemeen lager opgeleid en vaker afhankelijk van een werkloosheidsuitkering (Boeri, 2006, pp. 7-10, 14). Deze context verhoogt de kans dat de etnisch nationalistische respondenten de herverdelingsmechanismen effectief beschouwen als een transfert naar etnische out-groepen.

Er moet opgemerkt worden dat het rechtstreekse effect dat hier wordt beschreven los staat van een negatieve beoordeling van immigranten. We maken namelijk een onderscheid tussen het directe effect van etnisch nationalisme op herverdeling en het indirecte effect via negatieve attitudes over immigranten. Het gaat hier dus om een afwijzing van herverdeling aan immigranten omdat zij niet tot de etnisch gedefinieerde natie behoren en niet omdat zij negatief worden beoordeeld. Merk op dat identificatie met een etnische groep vaak gepaard gaat met een contra-identificatie met andere etnische groepen.

Dit leidt ertoe dat men aan andere etnische groepen negatieve eigenschappen gaat toewijzen (Coenders, Gijsberts, Hagendoorn & Scheepers, 2004, p. 10). Het onderscheid tussen het directe en indirecte effect van etnisch nationalisme op attitudes over herverdeling is dus louter conceptueel. Als gevolg van het proces van etnische contra-identificatie gaat etnisch nationalisme in praktijk vermoedelijk nagenoeg altijd gepaard met meer negatieve immigrantenattitudes.

Wat civiel nationalisme betreft, is het minder duidelijk wat de rechtstreekse relatie is met steun aan herverdeling. In ons onderzoek zal er van worden uitgegaan dat civiel nationalisme alleszins niet rechtstreeks leidt tot een afwijzing van herverdeling. Indien de natie op een civiele, inclusieve manier wordt gedefinieerd, worden immigranten namelijk niet bij voorbaat van lidmaatschap aan de gezamenlijke nationale identiteit uitgesloten. Bijgevolg kan verwacht worden dat herverdeling buiten de grenzen van de etnische groep voor civiele nationalist in principe geen probleem vormt. Hierin verschillen zij van etnische nationalist (Johnston e.a., 2010, pp. 352).

Echter, in het theoretisch kader werpen Johnston e.a. op dat civiel nationalisme ook een positieve houding ten aanzien van herverdeling in de hand zou kunnen werken. Zij baseren zich hierbij op de opvattingen van Miller. Iemand die zich met een nationale groep identificeert die alle landgenoten omvat, zou namelijk meer bekommerd zijn om het welzijn van zijn medeburgers dan iemand die enkel denkt in termen van etnische of individuele identiteit en etnische groeps- of individuele belangen. Bijgevolg zou civiel nationalisme de steun voor herverdeling kunnen versterken. Merk op dat de auteurs nergens ondubbelzinnig stellen dat naarmate personen sterker instemmen met de civiele voorwaarden van de nationale identiteit, zij een verhoogd samenhorigheidsgevoel en medeleven met etnisch diverse landgenoten zullen ervaren. Wel wijzen zij expliciet de civiele invulling van de nationale identiteit aan als oorzaak van het mogelijkheid dat nationale identificatie tot een verhoogd medeleven en samenhorigheidsgevoel over etnische grenzen heen kan leiden.

Analoog hiermee zou men kunnen veronderstellen dat personen die een uitgesproken voorkeur hebben voor de civiele, inclusieve omschrijving van de nationale identiteit, hiermee aangeven dat zij een samenhorigheidsgevoel en medeleven ervaren met al hun landgenoten, ongeacht etnische afkomst. Bijgevolg verlenen deze personen mogelijk meer steun aan herverdeling. Dit kan gecontrasteerd worden met een uitgesproken etnische invulling van de nationaliteit waarmee personen te kennen geven dat ze enkel een samenhorigheidsgevoel ervaren binnen hun eigen etnische groep. Het lijkt een plausible hypothese, maar ze wordt niet onomstotelijk bevestigd door het onderzoek van Johnston e.a. De onderzoekers ontdekten wel dat nationale identificatie met Canada steun voor herverdeling en een positieve houding ten aanzien van immigranten bevordert. Er werd echter geen meting van etnisch en civiel nationalisme in hun onderzoek opgenomen (Johnston e.a., 2010, pp. 352, 354, 357, 368).

Bovendien zijn er aanwijzingen dat de gevonden effecten niet het gevolg zijn van een civiele invulling van de nationale identiteit. Gecontroleerd voor de houding ten aanzien van immigranten, bleek bijvoorbeeld dat nationale identificatie wel een voorspeller was voor verhoogde steun aan gezondheidszorg en pensioenen, maar niet voor steun aan inkomensherverdeling van rijk naar arm. De auteurs stellen dat eigenschappen die specifiek zijn voor de Canadese cultuur en geschiedenis de relatie tussen nationale identificatie en steun voor herverdeling beter kunnen verklaren. Bijgevolg is het goed mogelijk dat de resultaten van dit onderzoek niet veralgemeend kunnen worden naar alle landen. Zo verklaren de auteurs het feit dat nationale identificatie de steun voor gezondheidszorg sterker bevordert dan voor pensioenen en inkomensherverdeling op basis van typisch Canadese omstandigheden. In Canada zou gezondheidszorg beschouwd worden als een bindmiddel tussen de verschillende bevolkingsgroepen in Canada, zoals Engelstaligen, Québécois en indianen. Daarnaast onderscheidt gezondheidszorg de Canadezen van hun burens, de VS, die geen dergelijk systeem van publieke gezondheidszorg kennen. Gezondheidszorg wordt bijgevolg door de Canadezen beschouwd als onlosmakelijk verbonden met de Canadese identiteit, waardoor het

effect van nationale identificatie op steun voor publieke gezondheidszorg sterker is dan op andere aspecten van de welvaartsstaat (Johnston e.a., 2010, pp. 364-366, 368-369).

Het lijkt dus plausibel dat het ontdekte effect van nationale identificatie op steun voor herverdeling het gevolg is van een historisch gevormde en pro-multiculturele opvatting van de nationale identiteit en niet van een civiele nationale identiteit. Bovenstaande bevindingen stroken met de idee dat dominante sociale representaties van een identiteit het denken van de mensen die zich er sterk mee identificeren gaat bepalen (Van Dijk, 1993, pp. 37-39; Billiet, Coffé & Maddens, 2007, p. 98). Pro-multiculturele en pro-herverdelingsopvattingen van de identiteit impliceren een duidelijke voorkeur voor een bepaald politiek project. Civiel nationalisme zegt daarentegen enkel iets over de voorwaarden voor lidmaatschap aan de natie, niet over het beleid dat de natie moet voeren. Het lijkt dus evenzeer aannemelijk dat civiel nationalisme helemaal geen effect heeft op steun voor herverdeling.

Eerder in het theoretisch kader werd reeds aangehaald dat een negatieve houding over immigranten een afwijzing van herverdeling bewerkstelligt (Senik e.a., 2008, pp. 357-358). Indien etnisch en civiel nationalisme samenhangen met negatieve attitudes over immigranten, kan voorspeld worden dat etnisch en civiel nationalisme ook onrechtstreeks een bepaalde houding ten aanzien van herverdeling veroorzaken. Pehrson e.a. deden cross-nationaal onderzoek naar de relatie tussen nationalisme en immigrantenattitudes. Zij ontdekten dat op individueel niveau zowel civiel als etnisch nationalisme een negatieve houding ten aanzien van herverdeling verhogen, maar cultureel nationalisme niet⁴. De relatie tussen civiel nationalisme en

⁴ Merk op dat Pehrson e.a. ook cultureel nationalisme opnemen in hun onderzoek. Civiel nationalisme werd getest aan de hand van instemming met het criterium dat men de wetten moet naleven om tot de natie te behoren. Cultureel nationalisme werd getest via de voorwaarde dat men de nationale taal moet kunnen spreken en voor etnisch nationalisme maakte men gebruik van afkomst als criterium voor nationale identiteit (Pehrson e.a., 2009, p. 29).

negatieve houdingen over immigranten is echter relatief zwak in vergelijking met deze tussen etnisch nationalisme en negatieve immigrantenattitudes (Pehrson e.a., 2009, pp. 32-33).

Dat etnisch nationalisme een meer negatieve houding ten aanzien van immigranten voorspelt, ligt in lijn met de verwachtingen. Deze houding is in zekere zin inherent aan etnisch nationalisme. Dit strookt met de idee van sociale contra-identificatie zoals die door Tajfel en Turner werd beschreven. Etnisch nationalisme definieert de natie namelijk in exclusieve termen. Bijgevolg zorgt een sterkere identificatie met de etnische in-groep voor een contra-identificatie met degenen die niet tot deze positief gewaardeerde groep behoren. Deze contra-identificatie maakt dat men negatiever gaat denken over immigranten (Coenders e.a., 2004, p. 10).

Voor civiel nationalisme kan moeilijker gesteld worden dat het onlosmakelijk verbonden is met negatieve attitudes over immigranten. Het definieert de nationale identiteit namelijk op een manier die immigranten niet van lidmaatschap uitsluit. Bijgevolg is van een contra-identificatie met een etnisch gedefinieerde out-groep vermoedelijk geen sprake. Daarom kan verwacht worden dat civiel nationalisme alleszins minder sterk negatieve houdingen over immigranten voorspelt dan etnisch nationalisme. Pehrson e.a., verwijzend naar Green, verklaren de ontdekte relatie tussen civiel nationalisme en negatieve immigrantenattitudes door te stellen dat civiel nationalisme ook steeds een zekere afwijzing van immigranten impliceert. Doordat civiele nationalistena bepaalde, civiele voorwaarden benadrukken om lid te kunnen worden van de natie, zullen zij immigranten ook strenger beoordelen dan personen die slechts beperkte voorwaarden stellen om tot de natie te kunnen behoren (Pehrson e.a., 2009, p. 33). Johnston e.a. lieten, geïnspireerd door de ideeën van Miller, om een gelijkaardige reden reeds een zekere gereserveerdheid zien bij de stelling dat civiel nationalisme leidt tot een verhoogde steun voor herverdeling. Civiele nationalistena zullen pas van mening zijn dat immigranten tot de natie behoren wanneer zij de indruk hebben dat deze de moeite nemen om een aantal wetten en verantwoordelijkheden die aan dit lidmaatschap verbonden

zijn te respecteren (Johnston e.a., 2010, p. 355). Ook civiele nationalisten kunnen dus wantrouwig staan ten aanzien van immigranten doordat ze hen negatieve eigenschappen toewijzen zoals luiheid of een gebrek aan wederkerigheid. Dit leidt mogelijk ook bij hen tot een afwijzing van herverdeling (Senik e.a., 2008, p. 347). Bovendien zou volgens cijfers van de Eurobarometer uit 2000 bijna twee derde van de Belgische inwoners van mening zijn dat immigranten het sociale zekerheidssysteem misbruiken. Er lijkt dus een relatief breed wantrouwen te bestaan ten aanzien van immigranten (Boeri, 2006, p. 11). Dat maakt het aannemelijk dat uit het onderzoek zal blijken dat ook civiele nationalisten een dergelijke houding aannemen.

De verwachting voor het onderzoek van de masterproef is dan ook dat zowel etnisch als civiel nationalisme op individueel niveau negatieve attitudes over immigranten versterken. De relatie tussen etnisch nationalisme en een afwijzing van immigranten is waarschijnlijk sterker, zoals bleek uit het onderzoek door Pehrson e.a. (Pehrson e.a., 2009, pp. 32-33). Via immigrantenattitudes staan civiel en etnisch nationalisme vermoedelijk in verband met een meer negatieve houding ten aanzien van herverdeling. Bovendien wordt verwacht dat etnisch nationalisme rechtstreeks een negatieve attitude ten aanzien van herverdeling voorspelt. Civiel nationalisme houdt vermoedelijk geen direct verband met een afwijzing van herverdeling of voorspelt rechtstreeks een verhoogde steun aan herverdeling. Merk op dat eveneens kan verwacht worden dat etnisch nationalisme een instemming met civiel nationalistische items versterkt (Reeskens & Hooghe, 2010, p. 591).

2.4 Nationale identificatie en steun aan herverdeling

Het onderzoek van de masterproef zal gebeuren met gegevens van Vlaamse respondenten. Het feit dat in Vlaanderen twee dominante nationale identiteiten aanwezig zijn – de Vlaamse en de Belgische – maakt de Vlaamse case extra interessant. Onderzoek heeft namelijk aangetoond dat in multinationale staten de voorkeur voor identificatie

met het nationale of subnationale niveau gelinkt kan zijn aan ideologische voorkeuren. Spaans onderzoek komt tot de conclusie dat linksplaatsing op een links-rechts-schaal een significante voorspeller is voor sterkere identificatie met de regio in ondermeer Catalonië en Valencia (Chernyha & Burg, 2012, pp. 784-785). Ook in Vlaanderen plaatsen Vlamingen die zich sterker met Vlaanderen identificeren zichzelf meer rechts op de links-rechts-as en Vlamingen die zich meer met België identificeren meer links (Deschouwer, Delwit, Hooghe & Walgrave, 2010, pp. 82-83). Mogelijk is de relatie tussen identificatie met Vlaanderen en steun voor herverdeling dus anders dan de relatie tussen identificatie met België en steun voor herverdeling. Uit het onderzoek door Johnston e.a. in Canada bleek reeds dat een specifieke plaats- en cultuurgebonden invulling van de nationale identiteit mogelijk de relatie tussen nationale identificatie en steun aan herverdeling kan verklaren, eerder dan de etnische of civiele invulling van deze nationale identiteit (Johnston e.a., 2010, pp. 368-369). Dit strookt met de idee dat gedeelde ideeën binnen een groep of cultuur de individuele attitudes van mensen meebepalen (Van Dijk, 1993, p. 37-39). Door nationale identificatie met Vlaanderen en België in het onderzoek op te nemen, kan nagegaan worden of een dergelijk effect van nationale identificatie mogelijk ook in Vlaanderen bestaat.

Een tweede reden voor het opnemen van identificatie met Vlaanderen en België in het onderzoek heeft betrekking op de relatie van deze nationale identificaties met etnisch en civiel nationalisme. Het artikel *National identity and attitude towards foreigners in a multinational state* door Billiet, Maddens en Beerten argumenteert dat in Vlaanderen de Vlaamse identiteit op een meer etnische manier wordt ingevuld terwijl de Belgische identiteit een meer civiele invulling kent (Billiet, Maddens & Beerten, 2003, p. 255). Indien respondenten de Vlaamse identiteit op een meer etnische manier invullen en de Belgische op een meer civiele, heeft dit implicaties voor het onderzoek. Er kan dan namelijk verwacht worden dat personen die zich meer met Vlaanderen identificeren negatiever zullen staan ten opzichte van herverdeling dan personen die zich meer met België identificeren.

Onder titel 2.4.1 zal de verwachte relatie tussen identificatie met Vlaanderen en België enerzijds en etnisch en civiel nationalisme anderzijds besproken worden. Titel 2.4.2 behandelt ten slotte hoe de dominante discoursen over de Vlaamse en de Belgische identiteit mogelijk eveneens een invloed hebben op de mate waarin Vlaams- en Belgischgezinden immigratie en herverdeling afwijzen.

2.4.1 De etnische Vlaamse en civiele Belgische identiteit

De vraag is uiteraard of de Vlaamse en de Belgische identiteit effectief in verband kunnen worden gebracht met een etnische of civiele invulling van de identiteit. Onderzoek door Billiet, Maddens en Beerten legt een verband tussen de Vlaamse en de Belgische identiteit en respectievelijk etnisch en civiel nationalisme. Verwijzend naar Van Dam stellen zij dat de Vlaamse identiteit etnisch van aard is doordat het op een defensieve manier de eigen cultuur en taal probeert te beschermen. De Belgische identiteit zou als logisch gevolg van de multinationale samenstelling van België meer civiel van aard zijn. De auteurs probeerden deze veronderstelling te staven door de relatie tussen een sterke identificatie met Vlaanderen of België enerzijds en immigrantenattitudes anderzijds te onderzoeken (Billiet e.a., 2003, pp. 242-245).

Het onderzoek kwam tot de conclusie dat Vlamingen die zich sterk met Vlaanderen identificeren meer negatief staan ten aanzien van immigranten terwijl Vlamingen die zich sterk met België identificeren meer positief staan ten opzichte van immigranten. In Wallonië werd een omgekeerde relatie gevonden: een sterkere identificatie met België voorspelt er een meer negatieve houding ten aanzien van immigranten, terwijl Waalsgezinden positiever staan ten opzichte van immigranten. De auteurs wijten deze uitkomst aan de dominante sociale representatie van de Vlaamse, Belgische en Waalse identiteit. In Vlaanderen wordt de regionale Vlaamse identiteit op een meer etnische manier gerepresenteerd terwijl de Belgische identiteit meer in civiele termen voorgesteld wordt. In Wallonië zou de relatie net omgekeerd zijn. Er moet worden opgemerkt dat in dit onderzoek geen

meting van etnisch en civiel nationalisme plaatsvond. Hun verklaring is dus slechts een plausibele veronderstelling (Billiet e.a., 2003, p. 255).

Wat de relatie tussen Vlaamsgezindheid en etnisch nationalisme betreft, bestaat wel academisch onderzoek. Béland en Lecours verschaffen reeds aanwijzingen dat het Vlaamse discours over de splitsing van de sociale zekerheid berust op etnisch nationalistische argumenten. Voorstanders van de splitsing van de sociale zekerheid benadrukken namelijk dat herverdeling enkel legitiem is binnen de Vlaamse natie. Men oordeelt dat de grenzen van herverdeling moeten samenvallen met culturele grenzen (Béland & Lecours, 2005b, p. 273). Deze argumentatie strookt met de eerder besproken etnisch nationalistische visie op herverdeling.

De relatie tussen steun voor herverdeling en identificatie met Vlaanderen wordt via kwantitatieve methoden onderzocht in het artikel *The role of national identity representation in the relation between in-group identification and out-group derogation: Ethnic versus civic representation* door Meeus, Duriez, Vanbeselaere en Boen. In dit artikel worden twee onderzoeken besproken. Een eerste studie betreft een regressieanalyse die toegepast werd op surveygegevens van Vlaamse eerstejaarsstudenten psychologie. Er werden schalen gemaakt voor identificatie met Vlaanderen, attitudes over Marokkanen, etnisch nationalisme, civiel nationalisme⁵. Uit de

⁵ In dit onderzoek werden de stellingen die een civiele interpretatie van de identiteit aangeven op een zodanige manier gesteld dat de etnische interpretatie werd afgewezen. De onderzoekers beschouwden de etnische en de civiele invulling van de identiteit als interpretaties die elkaar uitsluiten en vonden een negatieve correlatie tussen beide (Meeus e.a., 2010, p. 310). Onderzoek door Reeskens en Hooghe maakte geen gebruik van vraagstellingen waarbij etnische en civiele interpretaties elkaar uitsluiten. Dit onderzoek toonde aan dat een sterkere instemming met de etnische componenten van de identiteit gecorreleerd is aan sterkere instemming met de civiele componenten (Reeskens & Hooghe, 2010, pp. 590-591). Het onderzoek van de masterproef zal geen gebruik maken van vraagstellingen waarbij de etnische en civiele interpretatie elkaar uitsluiten.

regressieanalyse bleek dat een sterkere identificatie met Vlaanderen een voorspeller was voor negatieve houdingen ten aanzien van Marokkanen en dat deze relatie gemedieerd werd door de mate waarin de Vlaamse identiteit als etnisch werd opgevat (Meeus, Duriez, Vanbeselaere & Boen, 2010, pp. 309-312).

Omdat deze regressieanalyse geen causale verbanden kan aantonen, werd ook een longitudinale studie toegepast op basis van surveygegevens van middelbare scholieren. Uit de resultaten van de longitudinale studie bleek eveneens dat naarmate de respondenten zich sterker met Vlaanderen identificeerden, ze deze identiteit ook op een meer etnische manier gingen invullen. Deze sterkere etnische identificatie deed op zijn beurt de negatieve houding ten aanzien van Marokkanen toenemen. De manier waarop individuen hun nationale identiteit invullen – etnisch of civiel – wordt volgens hen dus sterk bepaald door de dominante invulling van deze identiteit in een samenleving (Meeus e.a., 2010, pp. 312, 315-318).

We verwachten dus dat het onderzoek van de masterproef zal aantonen dat personen die zich sterker met Vlaanderen identificeren meer negatief staan ten aanzien van herverdeling. Uit het onderzoek door Meeuw e.a. blijkt namelijk dat een sterkere identificatie met Vlaanderen een meer etnische invulling van de Vlaamse identiteit en een meer negatieve houding over immigranten in de hand werkt (Meeus e.a., 2010, p. 316-317). Eerder haalden we al aan dat zowel etnisch nationalisme als negatieve attitudes over immigranten vermoedelijk een negatieve houding ten aanzien van herverdeling versterken (Senik e.a., 2008, pp. 357-358; Johnston e.a., 2010, p. 354). Bij personen die zich sterker met België identificeren, kan verwacht worden dat zij meer positief zullen staan ten aanzien van herverdeling. Het onderzoek door Billiet e.a. brengt Belgischgezindheid in verband met positieve attitudes over immigranten (Billiet e.a., 2003, p. 255). Aanvaarding van immigranten zou meer positieve houdingen ten aanzien van herverdeling stimuleren (Johnston e.a., 2010, p. 367). Naar analogie met de argumentatie door Billiet e.a. verwachten we eveneens dat identificatie met België een voorspeller is voor een meer civiele invulling van de nationale identiteit (Billiet e.a., 2003, p. 255).

Eerder werd gesteld dat een meer civiele invulling mogelijk de steun voor herverdeling kan versterken of dat het geen effect heeft op herverdelingsattitudes.

2.4.2 Het belang van het dominante discours over identiteit

In dit theoretisch kader werd al aangehaald dat de relatie tussen nationale identificatie en herverdeling mogelijk niet enkel op basis van de etnische of civiele invulling van de nationale identiteit kan worden verklaard. Er zou ook een directe relatie kunnen bestaan tussen herverdelingsattitudes en nationale identificatie. Deze relatie is vaak historisch gegroeid en verbonden met een specifieke nationale cultuur (Johnston e.a., 2010, pp. 368-369).

De verklaring voor een rechtstreekse relatie tussen nationale identificatie en herverdelingsattitudes is hier gelijkaardig aan deze voor de relatie tussen nationale identificatie en etnisch of civiel nationalisme. De oorzaak ligt namelijk bij de dominante sociale representatie van de identiteit. De invulling die mensen geven aan een nationale identiteit waarmee zij zich identificeren, zou sterk bepaald kunnen worden door de dominante invulling van deze nationale identiteit zoals die historisch gegroeid is en voorgesteld en verspreid wordt door een bepaalde maatschappelijke elite. Net zoals individuen de dominante – etnische of civiele – invulling van de nationale identiteit verinnerlijken, zouden zij zich ook andere opvattingen die als typerend worden beschouwd voor de nationale groep eigen kunnen maken (Van Dijk, 1993, pp. 37-39; Billiet e.a., 2007, pp. 98-99). Meeus e.a. ontdekten dat naarmate personen zich sterker met Vlaanderen identificeerden, zij zich ook sterker gingen conformeren aan de dominante etnische interpretatie van de Vlaamse identiteit (Meeus e.a., 2010, pp. 306, 317). Analoog hiermee zou men kunnen veronderstellen dat wanneer er sprake is van een publiek discours dat de Vlaamse identiteit linkt aan anti-herverdelingsattitudes, individuen die zich sterk met Vlaanderen identificeren meer negatieve attitudes over herverdeling gaan aannemen. Wat betreft de Belgische identiteit,

zou zich een omgekeerde relatie tussen herverdelingsattitudes en identificatie kunnen voordoen.

De vraag is uiteraard of er aanwijzingen zijn dat zulk een discours over herverdeling en identiteit daadwerkelijk bestaat. Béland en Lecours verdedigen de stelling dat het dominante Vlaamsgezinde discours inderdaad economisch rechtse standpunten verdedigt. Zij omschrijven dit als volgt:

“[...] Flemish nationalism is undeniably rooted in conservatism, and the acute knowledge of regional socioeconomic disparities largely frame the nationalist ideology: Flemish nationalists articulate the discourse according to which Walloons are state dependent, whereas Flemings have an entrepreneurial spirit. Some recent policy choices in Flanders, such as the elimination of a tax on television and radio (kijk-en luistergeld) and the lowering of registration fees for new property (registratierechten), fall in line with this entrepreneurial characterization” (Béland & Lecours, 2005a, p. 694).

Het Vlaamsgezinde discours staat dus negatief ten opzichte van staatsafhankelijkheid en -interventie. Het onderscheid met Wallonië wordt hierbij benadrukt. Er kan een gelijkenis ontdekt worden met de tekst van Johnston e.a.: Canadezen identificeren zich met hun systeem van publieke gezondheidszorg om zich te onderscheiden van de meer marktgerichte Amerikanen (Johnston e.a., 2010, pp. 368-369). Een negatieve attitude ten aanzien van herverdeling zou bijgevolg rechtstreeks in relatie kunnen staan met een sterke Vlaamse identificatie. Omgekeerd zou er ook een rechtstreekse relatie kunnen bestaan tussen identificatie met België en pro-herverdelingsattitudes. Béland en Lecours stellen dat ondermeer de Vlaamse vakbonden de nadruk leggen op het sociale zekerheidssysteem als een manier om solidariteit te creëren tussen de verschillende bevolkingsgroepen in België (Béland & Lecours, 2005b, p. 279). Ook hier bestaat er een overeenkomst met de tekst van Johnston e.a. die wijst op het belang

van publieke gezondheidszorg voor Canadezen als een manier om de multinationale Canadese staat samen te houden (Johnston e.a., 2010, pp. 368-369).

Analoog hiermee zou kunnen verondersteld worden dat identificatie met Vlaanderen – los van etnisch nationalisme – rechtstreeks een meer negatieve attitude over immigranten voorspelt. Kiezers van Vlaams-nationalistische partijen lijken namelijk vaak voor deze partijen te kiezen op basis van het immigrantenthema en hun houding over immigranten is over het algemeen ook meer negatief (Swyngedouw & Abts, 2011, pp. 14-15, 17). Dit geeft aan dat het dominante Vlaamsgezinde discours mogelijk negatief staat ten opzichte van immigranten. Het Belgische identiteit zou daarentegen vaak voorgesteld worden als een multiculturele identiteit (Billiet e.a., 2003, p. 255; Billiet e.a., 2007, pp. 99-100). Bijgevolg zou er eveneens een directe relatie kunnen bestaan tussen identificatie met België en positieve attitudes over immigranten. Ook Johnston e.a. veronderstelden dat het effect van nationale identificatie met Canada op positieve attitudes over immigranten mogelijk verklaard kon worden doordat deze vaak als een multiculturele natie wordt voorgesteld (Johnston e.a., 2010, p. 369)

Het is niet de bedoeling van deze masterproef om te bewijzen dat het dominante Vlaams- of Belgischgezinde discours bepaalde standpunten over herverdeling verdedigt. Echter, het is mogelijk dat uit het onderzoek blijkt dat gecontroleerd voor attitudes ten opzichte van immigranten en etnisch of civiel nationalisme de nationale identificatie met Vlaanderen of België nog steeds een voorspeller is van herverdelingsattitudes. In dat geval lijkt identificatie met een dominant discours over herverdeling onder Vlaams- of Belgischgezinden een plausibele verklaring. Rekening houdend met het feit dat dergelijke dominante discourses effectief lijken aanwezig te zijn, kan een rechtstreekse relatie ook verwacht worden. Temeer omdat in het onderzoek bij Canadezen door Johnston e.a. eveneens een dergelijke relatie tussen nationale identificatie en herverdelingsattitudes leek te bestaan (Johnston e.a., 2010, pp. 368-369).

2.5 Hypothesen

Hieronder worden de verwachtingen van het onderzoek kort vermeld per onderzoeksvraag.

1.) Hebben etnisch nationalisme en civiel nationalisme een effect op de individuele houding ten aanzien van herverdeling?

De verwachting van het onderzoek is dat etnisch nationalisme een negatieve houding ten aanzien van herverdeling in de hand werkt. Enerzijds omwille van een inherente eigenschap van etnisch nationalisme: etnische nationalistinnen definiëren de nationale groep exclusief, waardoor sociale solidariteit niet reikt tot etnische outgroepen (Johnston e.a., 2010, pp. 353-354). Anderzijds omdat etnisch nationalisme een meer negatieve houding ten aanzien van immigranten stimuleert als gevolg van een etnische contra-identificatie (Coenders e.a., 2004, p. 10). Wanneer aan immigranten negatieve eigenschappen worden toegeschreven, daalt vermoedelijk de bereidheid om met hen de welvaart te verdelen (Senik e.a., 2008, pp. 347, 357-358).

Wat civiel nationalisme betreft, kan zowel verwacht worden dat het positieve, negatieve of geen attitudes over herverdeling in de hand werkt. Een civiele nationale identificatie doet mogelijk het gevoel van samenhang en medeleven in medeburgers, ongeacht hun etnie, toenemen. Hierdoor zouden civiele nationalistinnen zich volgens Miller in hun denken over herverdeling minder laten leiden door eigenbelang of etnisch groepsbelang en meer door een bezorgdheid om het welzijn van de andere leden van de natie (Johnston e.a., 2010, p. 352). Een sterke instemming met een civiele en inclusief omschreven interpretatie van de nationale identiteit zou bijgevolg een uiting kunnen zijn van een sterk samenhangsgevoel met de etnisch diverse landgenoten. Echter, andere interpretaties dan de civiele interpretatie van de nationale identiteit lijken in praktijk voor het bestaan van een relatie tussen nationale identificatie en steun voor herverdeling te zorgen in ondermeer Canada (Johnston e.a., 2010, pp.

352, 368-369). Mogelijk leidt een civiele interpretatie van de nationale identiteit dus niet rechtstreeks tot een verhoogde steun aan herverdeling.

Bovendien brengt civiel nationalisme mogelijk negatieve houdingen ten aanzien van immigranten teweeg. Dit komt doordat civiele nationalisteng strengere civiele eisen stellen aan immigranten dan personen die zich minder met de civiele invulling van de nationaliteit identificeren. Indien immigranten niet aan deze voorwaarden voldoen, zullen civiele nationalisteng hen mogelijk meer negatief gaan beoordelen. Aangezien negatieve houdingen ten aanzien van immigranten meer negatieve attitudes over herverdeling veroorzaken, kan civiel nationalisme op die manier onrechtstreeks negatieve herverdelingsattitudes in de hand werken (Johnston e.a., 2010, pp. 354-355, 367; Pehrson e.a., 2009, p. 33). Echter, gecontroleerd voor houding ten aanzien van immigranten zal dit negatieve effect op herverdelingsattitudes vermoedelijk verdwijnen. Merk op dat etnische nationalisteng vermoedelijk ook geneigd zijn sterker in te stemmen met civiele eisen van de nationale identiteit (Reeskens & Hooghe, 2010, p. 591). Bijgevolg kan bij etnische nationalisteng ook de perceptie dat immigranten niet aan deze civiele eisen voldoen leiden tot een afwijzing van immigranten en bijgevolg herverdeling.

2.) Hebben identificatie met Vlaanderen en identificatie met België een effect op de individuele houding ten aanzien van herverdeling?

Uit eerder onderzoek blijkt dat personen die zich sterker met Vlaanderen identificeren, een meer etnische invulling geven aan hun nationale identiteit en negatiever staan ten aanzien van immigranten. Bijgevolg kan verwacht worden dat identificatie met Vlaanderen een voorspeller is van meer negatieve attitudes over herverdeling (Billiet e.a., 2003, p. 255; Meeus e.a., 2010, p. 317).

Eerder onderzoek vond in Vlaanderen een relatie tussen identificatie met België en positieve attitudes ten aanzien van immigranten. Vermoedelijk is de Belgische nationale identiteit ook

meer civiel van aard. Daarom verwachten we dat individuen die zich sterker met België identificeren meer positief zullen staan ten aanzien van herverdeling (Billiet e.a., 2003, p. 255).

Voorgaand onderzoek geeft aan dat ook specifieke nationaal gebonden discoursen en gedeelde opvattingen over identiteit individuele attitudes kunnen beïnvloeden (Johnston e.a., 2010, pp. 368-369). Het dominante Vlaams-nationalistische discours lijkt een kleinere welvaartsstaat te verkiezen. Daarom is de verwachting dat er ook een directe relatie tussen identificatie met Vlaanderen en negatieve attitudes over herverdeling bestaat. Belgischgezinde discoursen lijken herverdeling daarentegen sterker te ondersteunen. Bijgevolg wordt verwacht dat identificatie met België rechtstreeks in verband staat met meer steun voor herverdeling (Béland & Lecours, 2005a, p. 694; Béland & Lecours, 2005b, p. 279).

Onderstaande hypothesen zullen in het onderzoek getest worden:

(H1): Een negatieve houding ten aanzien van immigranten voorspelt op individueel niveau een negatieve houding ten aanzien van herverdeling.

(H2a): Etnisch nationalisme voorspelt op individueel niveau via een direct effect een negatieve houding ten aanzien van herverdeling.

(H2b): Etnisch nationalisme voorspelt op individueel niveau ook indirect een negatieve houding ten aanzien van herverdeling via het mediërende effect van negatieve houdingen ten aanzien van immigranten.

(H2c): Etnisch nationalisme voorspelt op individueel niveau een versterkte instemming met civiel nationalistische voorwaarden van burgerschap en kan zodoende ook indirect negatieve immigrantenattitudes en bijgevolg negatieve herverdelingsattitudes voorspellen.

(H3a): Civiel nationalisme voorspelt op individueel niveau via een direct effect een positieve houding ten aanzien van herverdeling of heeft geen direct effect op houdingen ten aanzien van herverdeling.

(H3b): Civiel nationalisme voorspelt op individueel niveau indirect een negatieve houding ten aanzien van herverdeling via het mediërende effect van negatieve houdingen ten aanzien van immigranten.

(H4a): Nationale identificatie met Vlaanderen voorspelt op individueel niveau via een direct effect een negatieve houding ten aanzien van herverdeling.

(H4b): Nationale identificatie met Vlaanderen voorspelt op individueel niveau indirect een negatieve houding ten aanzien van herverdeling via het mediërende effect van etnisch nationalisme.

(H4c): Nationale identificatie met Vlaanderen voorspelt op individueel niveau indirect een negatieve houding ten aanzien van herverdeling via het mediërende effect van negatieve houdingen ten aanzien van immigranten.

(H5a): Nationale identificatie met België voorspelt op individueel niveau via een direct effect een positieve houding ten aanzien van herverdeling.

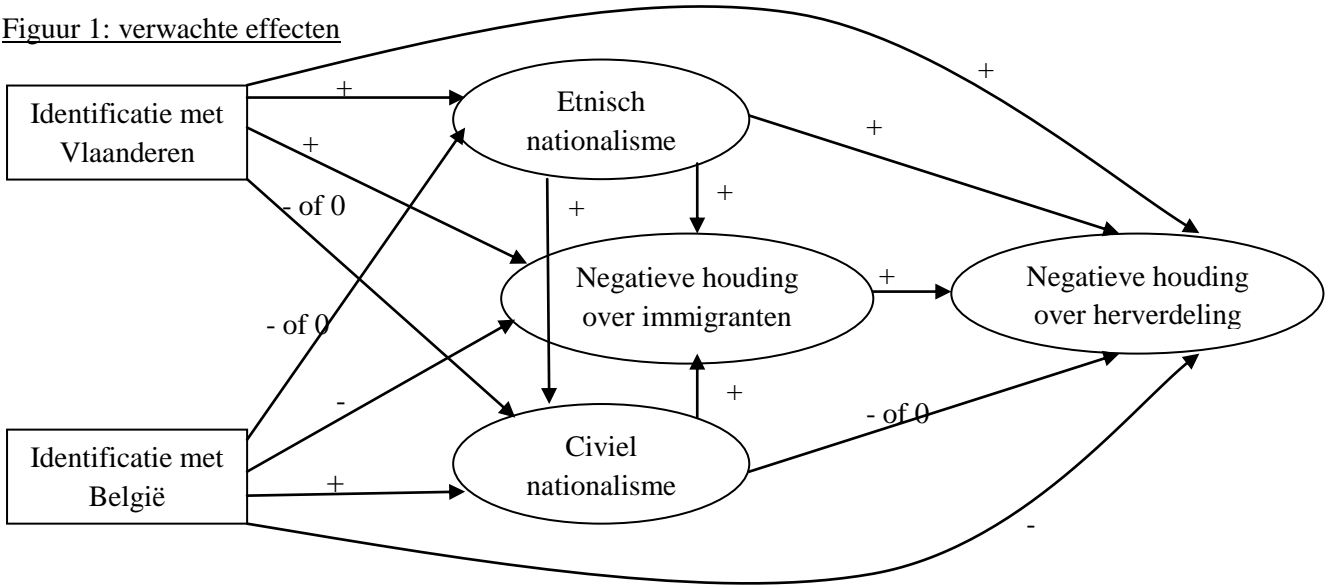
(H5b): Nationale identificatie met België voorspelt op individueel niveau indirect een positieve houding ten aanzien van herverdeling via het mediërende effect van civiel nationalisme of heeft via het mediërende effect van civiel nationalisme geen invloed op de houding ten aanzien van herverdeling.

(H5c): Nationale identificatie met België voorspelt op individueel niveau indirect een positieve houding ten aanzien van herverdeling via

het mediërende effect van negatieve houdingen ten aanzien van immigranten.

In onderstaande figuur 1 worden de verwachte effecten overzichtelijk weergegeven.

Figuur 1: verwachte effecten

3 Data en methoden

In hoofdstuk drie zullen de data en methoden van het kwantitatieve onderzoek nader worden toegelicht. Onder titel 3.1 zal uitgebreid besproken worden op basis van welke data de analyses zijn uitgevoerd en welke respondenten uit deze data gebruikt werden voor het onderzoek. Onder titel 3.2 wordt de afhankelijke variabele behandeld: een negatieve houding over herverdeling. Titel 3.3 bespreekt de onafhankelijke variabelen. Deze zijn achtereenvolgens: etnisch en civiel nationalisme (3.3.1), een negatieve houding over immigranten (3.3.2) en identificatie met Vlaanderen en met België (3.3.3). Titel 3.4 biedt een theoretische fundering voor het opnemen van de controlevariabelen: gender (3.4.1), opleidingsniveau en politieke interesse (3.4.2) en sociale klasse (3.4.3). Ten slotte worden onder titel 3.5 de analysetechnieken besproken die in dit onderzoek worden gebruikt.

3.1 Data

De dataset die gebruikt wordt voor dit onderzoek is afkomstig van de *Belgian Youth Survey 2008* (KU Leuven, 2008). Deze survey is opgesteld en uitgevoerd door het Centrum voor Politicologie van de Katholieke Universiteit Leuven. De survey is een onderdeel van de *Belgian Political Panel Study* (BPPS). De BPPS is een longitudinaal onderzoek dat achtereenvolgens in 2006, 2008 en 2011 werd afgenomen bij jongeren van respectievelijk rond 16, 18 en 21 jaar oud. Het onderzoek peilt naar attitudes over politieke en maatschappelijke kwesties (Hooghe, Havermans, Quintelier & Dassonneville, 2011, p. 1).

De respondenten van van de *Belgian Youth Survey 2008* zijn leerlingen uit het zesde jaar secundair onderwijs van voornamelijk 17- en 18-jarige leeftijd. Voor de survey uit 2008 werden dezelfde scholen gebruikt als voor de survey van 2006. Toen werden klassen uit 60 Vlaamse en 52 Franstalige scholen bevraagd. Echter, in 2008 konden twee Vlaamse scholen en één Franstalige school die participeerden

aan het onderzoek in 2006 niet meer deelnemen. Bijgevolg werden in 2008 dus 58 Vlaamse en 51 Franstalige scholen bevestigd. De scholen werden aanvankelijk gekozen door middel van een gestratificeerde steekproef. De gestratificeerde steekproef verzekert een evenredige verdeling van de respondenten over verschillende taalgemeenschappen, provincies en scholennetten. In de survey uit 2008 werd geprobeerd om zo goed als mogelijk dezelfde klassen te gebruiken als in de survey van 2006. Sommige leerlingen konden echter niet via de schoolenquêtes worden bereikt. Zij waren bijvoorbeeld afwezig wegens ziekte of overgestapt naar een andere school of studierichting. Via een postenquête werd getracht ook deze respondenten te bereiken. In Vlaanderen reageerde ongeveer de helft op de verstuurde postenquêtes (Hooghe e.a., 2011, pp. 3, 7-10).

De hele steekproef bestond uit 6168 respondenten, waarvan er 4870 bereikt werden via de schoolenquête en 1298 via de postenquête (Hooghe e.a., 2011, p. 11). In het onderzoek van de masterproef worden de respondenten uit de postenquête niet opgenomen. Dit is om een mogelijke vertekening van de steekproef, als gevolg van het feit dat respondenten die vrijwillig reageren op de postenquête andere eigenschappen hebben dan degene die niet reageren, te voorkomen.

Bovendien wordt enkel gebruik gemaakt van de Nederlandstalige respondenten uit scholen in het Vlaams gewest⁶. Het opnemen van Franstalige scholieren zou het onderzoek namelijk compliceren. Zoals eerder vermeld, ligt de relatie tussen de regionale en de Belgische identiteit enerzijds en etnisch en civiel nationalisme anderzijds in Wallonië vermoedelijk anders dan in Vlaanderen (Billiet e.a., 2003, p. 255). Ook respondenten uit Brusselse scholen werden uit de steekproef verwijderd⁷. Identificatie met de regionale identiteit werd

⁶ Er zaten 2519 Waalse respondenten in de dataset. Nadat zij werden verwijderd, bleven er 3649 Vlaamse respondenten over (inclusief Vlaamse respondenten uit Brusselse scholen).

⁷ Het gaat om respondenten uit volgende scholen: 30 respondenten uit Elishout, school voor voeding Anderlecht, 54 studenten uit het Sint Guido instituut - Dr Jacob Anderlecht en 22 respondenten uit het Koninklijk

in de survey namelijk onderzocht aan de hand van instemming op een schaal van nul tot vijf met de stelling: 'Ik voel me in de eerste plaats Vlaming/Brusselaar/Waal' (Claes, Dejaeghere, Hooghe & Quintelier, 2008, p. 10). Bijgevolg is het niet mogelijk te achterhalen of de score van Brusselse Vlamingen een indicatie is van identificatie met Vlaanderen of met Brussel.

Voorts werden allochtonen uit de dataset verwijderd. Respondenten waarvan ten minste één ouder in het buitenland is geboren, werden als allochtoon beschouwd. Uit eerdere studies blijkt dat afkomst sterk gelinkt is aan de afhankelijke en onafhankelijke variabelen uit deze masterproef. Allochtonen staan bijvoorbeeld afwijzend ten opzichte van identiteiten die ze als vijandig ervaren, zoals de etnisch omschreven Vlaamse identiteit. Bijgevolg zouden zij zich sneller identificeren met territoriale omschrijvingen die zij als meer toegankelijk beschouwen, onder andere de stadsidentiteit (Fleischman & Phalet, 2010, pp. 8-9). Bovendien zou afkomst verband kunnen houden met attitudes ten aanzien van herverdeling. Brusselse Marokkanen en Turken zijn bijvoorbeeld sociaal-economisch linkser dan laaggeschoolde autochtonen (Swyngedouw, De Rycke & Phalet, 1999, p. 104). Voorts kan logischerwijze verwacht worden dat allochtonen positiever staan ten opzichte van immigranten en de nationaliteit minder etnisch zullen invullen. Allochtonen vormen namelijk zelf de out-groep waar etnisch nationalisme en attitudes over immigranten betrekking op hebben. Bovendien ligt de focus van het onderzoek op de attitudes van autochtonen ten aanzien van allochtonen en niet op de attitudes van allochtonen zelf⁸.

Ten slotte bleken er zich in de dataset nog respondenten te bevinden van wie beide ouders in België zijn geboren, maar die toch

Atheneum Evere. In totaal werden dus 106 Vlaamse respondenten uit Brusselse scholen uit de dataset verwijderd.

⁸ Er werden 356 allochtonen uit de dataset verwijderd. Bovendien hadden achttien respondenten een missing value voor het land van herkomst van ten minste een van hun ouders. Ook zij werden uit de dataset verwijderd.

een andere moedertaal dan het Nederlands hadden. Ook zij werden uit de dataset verwijderd. Het gaat hier vermoedelijk veelal om Waalse of Brusselse inwijkelingen. Het verwijderen van deze respondenten gebeurt om dezelfde reden als bij de respondenten uit Brusselse scholen: hun antwoord op de sterkte van identificatie met de regio heeft mogelijk geen betrekking op Vlaanderen. Het is eveneens mogelijk dat het hier immigranten van de derde generatie betreft. Zij dienen ook verwijderd te worden uit de dataset omdat zij net zoals immigranten van de tweede generatie zich anders zouden kunnen verhouden tot de afhankelijke en onafhankelijke variabelen uit het onderzoek dan de autochtone respondenten⁹. Er blijven in totaal nog 2307 respondenten in de dataset over.

Wat de representativiteit van de steekproef betreft, werd hierboven reeds aangehaald dat de steekproef getrokken werd op een manier die een evenredige verdeling over provincies en scholennetten verzekert. Bovendien is het aantal meisjes en jongens praktisch even groot. De meeste respondenten zijn 17 of 18 jaar¹⁰. Er is wel sprake van een kleine oververtegenwoordiging van leerlingen uit het ASO ten nadele van TSO en BSO¹¹.

⁹ Het ging in totaal om 49 respondenten. 31 respondenten hadden Frans als moedertaal, twee respondenten spraken Duits en zes respondenten hadden nog een andere moedertaal. Voorts werden nog tien respondenten verwijderd met een missende waarde voor moedertaal.

¹⁰ Het aantal 17-jarigen (55,3%) bleek groter dan het aantal 18-jarigen (33,9%). Dit komt doordat de enquêtes in het voorjaar werden afgenomen (Hooghe e.a., 2011, p. 8)

¹¹ In het schooljaar 2007-2008 bedroeg in Vlaanderen het leerlingenaantal in ASO, TSO, KSO en BSO respectievelijk 41,3%, 33,6%, 2,3% en 22,8%. In onze steekproef zijn de verhoudingen respectievelijk 49,2%, 29,3%, 2,3% en 19,0% (Vlaams ministerie van onderwijs en vorming, 2008, p. 123).

3.2 Afhankelijke variabele

Een negatieve houding ten aanzien van herverdeling vormt de afhankelijke variabele van het onderzoek. Het is de bedoeling te weten te komen hoe de onafhankelijke variabelen (identificatie met Vlaanderen, identificatie met België, etnisch nationalisme, civiel nationalisme en een negatieve houding over immigranten) de houding ten aanzien van herverdeling beïnvloeden. In een vraag uit de *Belgian Youth Survey 2008* moesten de respondenten bij zes stellingen aanduiden in welke mate ze er mee akkoord gaan op een schaal van één ('helemaal niet akkoord') tot vijf ('helemaal akkoord') (Claes e.a., 2008, p. 19). Een sterkere instemming met de stellingen wijst op een meer negatieve houding ten aanzien van herverdeling. Het gaat respectievelijk om volgende stellingen:

- 1 'Men geeft mensen die een uitkering ontvangen het gevoel dat ze tweederangsburgers zijn'
- 2 'De sociale zekerheid zorgt ervoor dat mensen ophouden elkaar te helpen'
- 3 'De meeste werklozen hier zouden een job kunnen vinden als ze er echt één wilden vinden'
- 4 'Veel mensen die uitkeringen ontvangen verdienen eigenlijk geen hulp'
- 5 'De meeste mensen die een werkloosheidsuitkering ontvangen, 'foefelen' wel op de één of andere manier'
- 6 'Als sociale uitkeringen niet zo hoog waren zouden mensen leren om op hun eigen benen te staan'

Door middel van een Principal Component Analysis (PCA) via het statistische softwareprogramma SPSS wordt nagegaan of op basis van deze zes items een schaal kan worden geconstrueerd die een negatieve houding ten opzichte van herverdeling aangeeft¹². Uit de

¹² Er werd gebruik gemaakt van een oblique rotation (promax) vermits er meerdere factoren worden gevonden. Aangezien ze elk een afwijzing van

factoranalyse blijkt dus dat er twee factoren gevonden worden in deze zes items. De eerste twee items maken geen deel uit van dezelfde latente variabele als de laatste vier. Zowel de KMO-test als de Bartlett's test gaven aan dat de data geschikt zijn voor PCA (Field, 2009, pp. 659-660). Tabel 1 geeft de relevante pattern matrix weer.

Tabel 1: Pattern matrix PCA: negatieve houding over herverdeling		
Stellingen:	Component 1	Component 2
1) Men geeft mensen die een uitkering ontvangen het gevoel dat ze tweederangsburgers zijn.	-0,149	0,871
2) De sociale zekerheid zorgt ervoor dat mensen ophouden elkaar te helpen.	0,167	0,779
3) De meeste werklozen hier zouden een job kunnen vinden als ze er echt één wilden vinden.	0,750	-0,046
4) Veel mensen die uitkeringen ontvangen verdienen eigenlijk geen hulp.	0,788	0,021
5) De meeste mensen die een werkloosheidsuitkering ontvangen, 'foefelen' wel op de één of andere manier.	0,825	0,013
6) Als sociale uitkeringen niet zo hoog waren zouden mensen leren om op hun eigen benen te staan.	0,805	0,004

Er wordt gekozen om enkel met de laatste vier items een schaal te contrueren. De Cronbach's alpha van de vier weerhouden items bedraagt 0,803. We kunnen bijgevolg spreken van een betrouwbare schaal (Field, 2009, p. 675). Het verwijderen van elk item zou tot een

herverdeling indiceren, kan verwacht worden dat beide factoren correleren (Field, 2009, pp. 642-643).

daling van de Cronbach's Alpha-waarde leiden. De reden waarom enkel de laatste vier items behouden worden voor het contrueren van een schaal voor het onderzoek is drieledig. Ten eerste is de betrouwbaarheid van een schaal met de eerste twee items eerder zwak (Cronbach's $\alpha = 0,535$). Ten tweede is het niet aangewezen om minder dan drie items te gebruiken indien men een goede schaal wil contrueren (Heerwegh, 2008, p. 390). Ten derde sluiten de eerste twee items, die weerhouden worden, theoretisch minder goed aan bij het onderzoek van de masterproef. Hierbij wordt er namelijk van uitgegaan dat de afwijzing van herverdeling voornamelijk veroorzaakt wordt door een afwijzing van de ontvangers van herverdeling, in casu immigranten. Herverdeling als een (grond)recht voor alle burgers wordt hierbij impliciet in vraag gesteld. Het feit dat de eerste twee items geen afwijzing van welvaartsontvangers impliceren, is mogelijk de oorzaak van het feit dat de PCA twee componenten vindt met een eigenwaarde groter dan één.

Uit het eerste item ('Men geeft mensen die een uitkering ontvangen het gevoel dat ze tweederangsburgers zijn') blijkt eerder een medeleven met de welvaartsontvangers dan een afwijzing. Het tweede item ('De sociale zekerheid zorgt ervoor dat mensen ophouden elkaar te helpen') duidt op een afwijzing van de door de overheid georganiseerde herverdeling, maar niet op een afwijzing van herverdeling ('elkaar helpen') als zodanig. Herverdeling wordt hier eerder positief gewaardeerd en de ontvangers van herverdeling worden evenmin expliciet veroordeeld of afgewezen in deze stelling.

De andere vier items, die wel in de schaal worden opgenomen, sluiten beter aan bij de theorie van het onderzoek. Uit het derde item ('De meeste werklozen hier zouden een job kunnen vinden als ze er echt één wilden vinden') zou men bijvoorbeeld kunnen afleiden dat de respondent die er mee instemt van mening is dat werklozen te lui zijn en niet genoeg moeite doen om een job te vinden. Bijgevolg verdienen deze werklozen geen sociale steun. Het vierde item ('Veel mensen die uitkeringen ontvangen verdienen eigenlijk geen hulp') definieert een out-groep die van herverdeling moet worden uitgesloten. De reden hiervoor kan bijvoorbeeld de etnische achtergrond van de

welvaartsontvanger zijn, maar ook negatieve karaktereigenschappen zoals luiheid of profiteren. In het vijfde item ('De meeste mensen die een werkloosheidsuitkering ontvangen, 'foefelen' wel op de één of andere manier') wordt duidelijk een negatieve eigenschap aan welvaartsontvangers toegewezen. Er wordt gesteld dat ontvangers van een werkloosheidsuitkering 'foefelen': ze laten zich leiden door eigenbelang in plaats van door waarden van wederkerigheid. Mogelijk stemmen respondenten hier ondermeer mee in omdat ze vermoeden dat geen wederkerigheid verwacht moet worden van immigranten die niet ingebed zijn in de etnische of civiele morele gemeenschap. Het zesde item ('Als sociale uitkeringen niet zo hoog waren zouden mensen leren om op hun eigen benen te staan') duidt eveneens op een veronderstelde parasitaire houding bij welvaartsontvangers en impliceert eveneens een afwijzing van hoge uitkeringen.

Deze masterproef kan uiteraard niet alle redeneringen blootleggen die respondenten overwegen om met deze stellingen in te stemmen. Een groot aantal verschillende motieven zijn waarschijnlijk aanwezig. Met deze masterproef wordt geprobeerd om op basis van een aantal onafhankelijke variabelen de aanwezigheid van een aantal redenen om met deze stellingen in te stemmen aan te tonen. Deze onafhankelijke variabelen worden onder de volgende titel toegelicht.

Er werd een schaal gemaakt voor negatieve houding ten aanzien van herverdeling op basis van de vier bovenvermelde items. Hiervoor werden via SPSS factorscores berekend¹³.

¹³ Hiervoor werd gebruik gemaakt van de regression method. Andere methoden zouden onnodig zijn aangezien correlatie met andere factoren voor ons onderzoek geen probleem vormt. Om dezelfde reden werd bij de andere via PCA berekende schalen uit het onderzoek ook gebruik gemaakt van de regression method. Bovendien is in dit geval slechts sprake van één factor (Field, 2009, pp. 634-635).

3.3 Onafhankelijke variabelen

3.3.1 Etnisch en civiel nationalisme

Het is de bedoeling te weten te komen of etnisch en civiel nationalisme een negatieve houding ten aanzien van herverdeling in de hand werken. Hiervoor werd gebruik gemaakt van een vraag uit de *Belgian Youth Survey 2008*. De respondenten werd hierbij gevraagd om voor zeven items aan te duiden hoe belangrijk zij deze achten om ‘echt Belg te zijn’¹⁴. De antwoorden varieerden op een schaal van één (‘totaal niet belangrijk’) tot vier (‘zeer belangrijk’) (Claes e.a., 2008, p. 17). De zeven criteria zijn soms eerder etnisch en soms eerder civiel van aard:

- 1 ‘In België geboren zijn’
- 2 ‘Belgisch burger zijn’
- 3 ‘Het grootste deel van zijn leven in België geleefd hebben’
- 4 ‘De nationale taal kunnen spreken’
- 5 ‘Christen of katholiek zijn’
- 6 ‘De Belgische politieke instellingen en wetten respecteren’
- 7 ‘Belgische voorouders hebben’

¹⁴ Het is niet onbelangrijk te vermelden dat aan de respondenten gevraagd werd wat ze belangrijk vonden om Belg te zijn en niet wat ze belangrijk vonden om Vlaming te zijn. Er moet dus rekening gehouden worden met de mogelijkheid dat de antwoorden van Vlaamsgezinden afwijken van de verwachtingen. Een etnisch nationalistische Vlaamsgezinde kan namelijk van mening zijn dat etnische criteria totaal onbelangrijk zijn om echt Belg te zijn, maar wel belangrijk om echt Vlaming te zijn. Verder in deze masterproef zal echter blijken dat Vlaamsgezindheid wel degelijk samenhangt met instemming met deze etnische criteria. Er kan dus vermoed worden dat de meeste etnisch nationalistische Vlaamsgezinden bovenstaande redenering niet volgden en wel instemden met de etnische criteria.

Er werd een PCA uitgevoerd om de etnische van de civiele items te kunnen onderscheiden en om schalen te kunnen construeren voor etnisch en civiel nationalisme die bruikbaar zijn voor het onderzoek van de masterproef¹⁵. Er worden twee componenten gevonden met een eigenwaarde hoger dan één. Deze kunnen geconceptualiseerd worden als etnisch en civiel nationalisme¹⁶. De pattern matrix is te zien in onderstaande tabel 2.

Tabel 2: Pattern matrix PCA: etnisch en civiel nationalisme		
Stellingen:	Etnisch	Civiel
1) In België geboren zijn.	0,778	0,100
2) Belgisch burger zijn.	0,401	0,537
3) Het grootste deel van zijn leven in België gewoond hebben.	0,340	0,539
4) De nationale taal kunnen spreken.	-0,030	0,814
5) Christen of katholiek zijn.	0,695	-0,151
6) De Belgische politieke instellingen en wetten respecteren.	-0,349	0,790
7) Belgische voorouders hebben.	0,882	-0,126

¹⁵ Er werd gebruik gemaakt van een oblique rotation (promax) vermits verwacht kan worden dat etnisch en civiel nationalisme aan elkaar gecorreleerd zijn (Field, 2009, pp. 642-643). Dit blijkt ook uit eerder onderzoek (Reeskens & Hooghe, 2010, p. 591).

¹⁶ Merk op dat naar analogie met het onderzoek door Reeskens en Hooghe in de PCA geen derde, culturele variant van nationalisme wordt gevonden (Reeskens & Hooghe, 2010, pp. 590-591).

Zowel de KMO-test als de Bartlett's test gaven aan dat de data geschikt zijn voor PCA. De Cronbach's alpha van de factor etnisch nationalisme bedraagt 0,709¹⁷. We kunnen hier spreken van een betrouwbare schaal. De Cronbach's alpha van civiel nationalisme bedraagt 0,663. Dit is onder het minimum van 0,7, maar in de sociale wetenschappelijk onderzoek kan een dergelijk score niet als problematisch laag beschouwd worden. De Cronbach's Alpha van etnisch nationalisme bedraagt 0,709 (Field, 2009, pp. 659-660, 675, 680).

Tot het etnische component behoren de items: 'In België geboren zijn', 'Christen of katholiek zijn' en 'Belgische voorouders hebben'. Instemming met deze stellingen impliceert dus dat de respondent er een etnische invulling van de nationaliteit op nahoudt. Ook Reeskens en Hooghe vonden deze drie criteria als indicatoren voor etnisch nationalisme (Reeskens & Hooghe, 2010, p. 591). 'In België geboren zijn' kan beschouwd worden als een etnisch criterium doordat het de in-groep van de out-groep onderscheidt op basis van geboorteplaats: autochtonen zijn gewoonlijk binnen de grenzen van de natie geboren, bij allochtonen is dit niet steeds het geval. 'Christen of katholiek zijn' is geen duidelijk exclusief criterium, maar wel sterk verbonden met de geschiedenis en cultuur van een natie. In de ideaaltypische interpretatie van civiel nationalisme wordt integratie in de historisch gegroeide nationale cultuur echter onnodig geacht en is enkel instemming met een aantal civiele, politieke principes noodzakelijk om tot de natie te kunnen behoren (Janmaat, 2006, p. 52). 'Belgische voorouders hebben' is een duidelijk exclusief etnisch criterium dat op basis van etnische afkomst bepaalde personen van lidmaatschap aan de natie uitsluit.

¹⁷ Het verwijderen van religie zou de Cronbach's alpha verhogen naar 0,722. Echter, met het item erbij is de Cronbach's alpha niet problematisch laag. Bovendien werd het item geïdentificeerd als een duidelijk etnisch criterium door Reeskens en Hooghe (Reeskens & Hooghe, 2010, p. 591). Daarom wordt gekozen om het item te behouden.

Voor civiel nationalisme worden volgende items als indicatoren gevonden: ‘Belgisch burger zijn’, ‘Het grootste deel van zijn leven in België geleefd hebben’, ‘De nationale taal kunnen spreken’ en ‘De Belgische politieke instellingen en wetten respecteren’¹⁸. ‘De Belgische politieke instellingen en wetten respecteren’ en ‘De nationale taal kunnen spreken’ werden ook door Reeskens en Hooghe geïdentificeerd als stellingen die een civiele interpretatie van nationaliteit onderschrijven (Reeskens & Hooghe, 2010, p. 591).

‘Belgisch burger zijn’ impliceert dat iemand officieel staatsburger is zonder dat deze tot een bepaalde etnische groep hoeft te behoren. ‘Het grootste deel van zijn leven in België geleefd hebben’ kan als een civiel component beschouwd worden doordat het kan worden afgezet tegen afkomst en in het land geboren worden. Het houdt in dat ook wie niet tot de etnische groep behoort of in het land geboren is lid van de natie kan worden. Etnische minderheidsgroepen kunnen dan via een proces van acculturatie in de natie worden opgenomen. ‘De Belgische politieke instellingen en wetten respecteren’ is de typische vereiste die civiele nationalisten stellen aan immigranten. Deze vereiste is inclusief: alle immigranten kunnen in principe de wetten naleven en de politiek instellingen respecteren. ‘De nationale taal kunnen spreken’ is noodzakelijk om deel te kunnen nemen aan de politieke instellingen van een land.

Voor etnisch en civiel nationalisme werd een nieuwe schaal aangemaakt. Dit werd gedaan aan de hand van factorscores berekend via SPSS.

¹⁸ Er moet opgemerkt worden dat ‘Belgisch burger zijn’ en ‘Het grootste deel van zijn leven in België geleefd hebben’ in het onderzoek van Reeskens en Hooghe niet geïdentificeerd worden als typische eigenschappen van de civiele nationaliteit (Reeskens & Hooghe, 2010, pp. 588-589). Bovendien blijken ze in onze PCA relatief sterk te laden op beide items. Echter, er werd gekozen beide items te behouden. Het weglaten van deze items doet de Cronbach’s alpha van de factor ‘civiel nationalisme’ sterk dalen: van 0,663 naar respectievelijk 0,556 en 0,574. Bovendien is de opname van deze items zinvol vanuit theoretisch oogpunt (zie boven).

3.3.2 Negatieve houding over immigranten

In dit onderzoek wordt onderzocht of de individuele houding van de respondenten ten aanzien van immigranten een invloed heeft op hun houding ten aanzien van herverdeling. Op een vraag uit de *Belgian Youth Survey 2008* moesten de respondenten voor zes stellingen op een schaal van één ('helemaal niet akkoord') tot vier ('helemaal akkoord') aangeven in hoeverre ze het eens zijn met de stelling (Claes e.a., 2008, p. 16). Deze stellingen zijn:

- 1 'Het is beter voor een land dat bijna iedereen dezelfde gewoonten en tradities deelt'
- 2 'Als een land spanningen wil verminderen, moet het de immigratie Stoppen'
- 3 'De aanwezigheid van teveel immigranten is een bedreiging voor onze levenswijze'
- 4 'De komst van nieuwe immigranten zal het voor mij moeilijker maken om een goede job te vinden'
- 5 'Hoofddoeken moeten verboden worden in onze scholen'
- 6 'Iemand zou eerst aandacht moeten besteden aan de noden van een lid van zijn eigen etnische, raciale of culturele groep voordat hij mensen van andere groepen helpt'

Voor één van deze stellingen, namelijk stelling zes ('Iemand zou eerst aandacht moeten besteden aan de noden van een lid van zijn eigen etnische, raciale of culturele groep voordat hij mensen van andere groepen helpt'), leek het beter om deze niet in de schaal op te nemen. Conceptueel leunt stelling zes namelijk te dicht aan bij etnisch nationalisme, waarvan in het onderzoek ook het unieke effect op attitudes over herverdeling wordt nagegaan. Het rechtstreekse effect van etnisch nationalisme impliceert dat men geen steun wil geven aan herverdeling omdat immigranten hier ook de baten van ondervinden, terwijl zij geen deel uitmaken van de etnisch gedefinieerde natie. De afwijzing van steun aan immigranten is hierbij dus louter het gevolg van de opvatting dat immigranten niet tot de in-groep behoren, niet

van een negatieve beoordeling van immigranten. Dit is eveneens de impliciete houding die getoetst zou kunnen worden door stelling zes.

Via een PCA wordt nagegaan of met de overgebleven vijf stellingen een bruikbare schaal kan worden geconstrueerd. Er wordt inderdaad maar één component gevonden met een eigenwaarde groter dan één. In onderstaande tabel 3.1 is de component matrix voor een negatieve houding over immigranten te zien:

Tabel 3: Component matrix PCA: negatieve houding over immigranten	
Stellingen:	Component 1
1) Het is beter voor een land dat bijna iedereen dezelfde gewoonten en tradities deelt.	0,697
2) Als een land spanningen wil verminderen, moet het de immigratie stoppen.	0,875
3) De aanwezigheid van teveel immigranten is een bedreiging voor onze levenswijze.	0,867
4) De komst van nieuwe immigranten zal het voor mij moeilijker maken om een goede job te vinden.	0,716
5) Hoofddoeken moeten verboden worden in onze scholen.	0,728

Zowel de KMO-test als de Bartlett's test gaven aan dat de data geschikt zijn voor PCA. De Cronbach's alpha van de schaal bedraagt 0,833. Geen enkel item dient weerhouden te worden om de Cronbach's alpha te verhogen. We kunnen dus spreken van een betrouwbare schaal (Field, 2009, pp. 659-660, 675).

Er moet worden opgemerkt dat de gebruikte stellingen niet de meest ideale stellingen zijn om de afwijzing van immigranten te meten op een manier die relevant is voor dit onderzoek. In het theoretisch kader werd er namelijk vanuit gegaan dat de afwijzing van

herverdeling voortkomt uit een negatieve perceptie van immigranten. Hierbij worden negatieve eigenschappen aan immigranten toegekend, zoals luiheid of profiteren. Echter, bovenstaande stellingen hechten niet veel aandacht aan gedeelde eigenschappen van immigranten die relevant zijn om iemand welvaartssteun te ontnemen. Alternatieve meer geschikte metingen van een afwijzing van immigranten zijn echter niet aanwezig in de *Belgian Youth Survey 2008*. Bovendien kunnen de vijf stellingen wel een enigszins bruikbare indicatie geven van negatieve houdingen over immigranten die theoretisch aansluit bij het onderzoek. Uit de stellingen blijkt namelijk een impliciete afkeuring van de cultuur (stellingen 1 en 5), de levenswijze (stellingen 1 en 3) en de aanwezigheid (stellingen 2, 3 en 4) van immigranten. De cultuur en levenswijze van immigranten wordt door de respondenten die deze afwijzen mogelijk in verband gebracht met eigenschappen zoals luiheid of profiteren. Het feit dat men zich stoort aan de aanwezigheid van immigranten, kan beschouwd worden als een logisch gevolg van het feit dat men immigranten negatief beoordeeld.

Er werd een nieuwe schaal geconstrueerd op basis van de antwoorden van de respondenten op de vijf stellingen. Hiervoor werd gebruik gemaakt van factorscores berekend via SPSS.

3.3.3 Nationale identificatie met Vlaanderen en met België

De laatste onafhankelijke variabele die in het onderzoek wordt opgenomen is nationale identificatie met Vlaanderen en België. Het is de bedoeling te weten te komen of nationale identificatie met Vlaanderen op een andere manier in verband staat met negatieve attitudes over herverdeling dan nationale identificatie met België. In de *Belgian Youth Survey 2008* werd ondermeer naar deze identificaties gepeild. Er werd aan de respondenten gevraagd om de zin 'Ik voel me in de eerste plaats' aan te vullen met een bepaalde territoriaal omschreven identiteit. De respondenten moesten hun antwoorden invullen op een schaal gaande van nul (helemaal niet) tot vijf (heel sterk) (Claes e.a., 2008, p. 10). De antwoordmogelijkheden waren:

- 1 'Inwoner van mijn gemeente/stad'
- 2 'Inwoner van mijn provincie'
- 3 'Vlaming/Brusselaar/Waal'
- 4 'Belg'
- 5 'Europeaan'
- 6 'Wereldburger'

De variabelen 'Vlaming/Brusselaar/Waal' en 'Belg' worden gebruikt in dit onderzoek om de mate van nationale identificatie met respectievelijk Vlaanderen en België te bepalen. Deze variabelen worden niet gehercodeerd, maar gebruikt in hun oorspronkelijke vorm.

3.4 Controlevariabelen

De onderlinge relaties tussen herverdelingsattitudes, identificatie met België of Vlaanderen, civiel of etnisch nationalisme en attitudes over immigranten kunnen nog door andere variabelen worden beïnvloed. De *Belgian Youth Survey 2008*, waar deze masterproef op gebaseerd is, laat toe om voor een aantal variabelen te controleren. In de analyse zullen vier controlevariabelen worden opgenomen: gender, sociale klasse, opleidingsniveau en politieke interesse. Het opnemen van deze controlevariabelen zal hieronder kort theoretisch onderbouwd worden. Ook zal besproken worden welke variabelen uit de *Belgian Youth Survey 2008* in het onderzoek gebruikt worden als controlevariabelen.

3.4.1 Gender

In de academische literatuur bestaan aanwijzingen dat mannen negatiever zouden staan ten aanzien van immigranten en herverdeling dan vrouwen. Sidanius en Pratto onderzochten het verband tussen racisme (negatieve attitudes ten opzichte van zwarten) en steun voor de vrije marktwerking enerzijds en gender anderzijds. Zowel racisme

als steun voor de vrije marktwerking zijn conceptueel enigszins gelijkaardig aan negatieve attitudes ten aanzien van immigranten en herverdeling. De conclusie van het onderzoek door Sidanius en Pratto steunt de *social dominance theory*. Deze theorie stelt dat mannen meer ‘social dominance orientated’ zijn dan vrouwen. Dit betekent dat denkbeelden gekenmerkt door sociale dominantie en anti-egalitarisme doorgaans meer gesteund worden door mannen. Als gevolg zouden mannen meer ethnocentristisch en meer economisch rechts zijn dan vrouwen (Sidanius & Pratto, 1993, pp. 382-384, 388-389).

De hogere ‘social dominance orientation’ bij mannen zou kunnen verklaard worden doordat mannen zich in meer competitieve omgevingen bewegen en doordat competitiviteit kenmerkend is voor de stereotype mannelijke genderrol (Pratto, Stallworth & Sidanius, 1997, pp. 65-66). Bovendien zouden vrouwen minder individualistisch zijn ingesteld en daardoor meer steun verlenen aan herverdeling (Gidengil, Blais, Nadeau & Nevitte, 2001, p. 14). We kunnen dus verwachten dat uit het onderzoek van de masterproef zal blijken dat mannen negatiever staan ten opzichte van zowel immigranten als herverdeling dan vrouwen.

In de *Belgian Youth Survey 2008* moesten de respondenten aanduiden of ze een jongen of een meisje waren. Er werd een variabele gemaakt met score één voor jongen en score twee voor meisje (Claes e.a., 2008, p. 2). Deze variabele wordt in haar oorspronkelijke vorm gebruikt in de analyse.

3.4.2 Opleidingsniveau en politieke interesse

Attitudes betreffende identificatie met Vlaanderen, herverdeling en houding ten aanzien van immigranten zouden verband kunnen houden met opleidingsniveau en politieke interesse. Hoger opgeleiden zouden zich namelijk sterker met Vlaanderen identificeren en positiever staan ten opzichte van immigranten dan lager opgeleiden. Desondanks is Vlaamsgezindheid net gerelateerd aan meer negatieve attitudes over immigranten. Billiet e.a. controleerden voor opleidingsniveau bij hun onderzoek over de relatie tussen identificatie

met Vlaanderen en attitudes over immigranten. Deze controle bleek de relatie tussen Vlaamsgezindheid en meer negatieve attitudes ten aanzien van immigranten te versterken (Billiet e.a., 2003, pp. 253-254).

Voorts is opleiding een belangrijke variabele voor wat betreft attitudes over herverdeling. Lager opgeleiden zouden namelijk negatiever staan ten aanzien van herverdeling (Van Oorschot, Reeskens & Meuleman, 2012, p. 193). Ook negatieve houdingen over immigranten en etnisch nationalisme hangen volgens een onderzoek door Coenders en Schepers mogelijk samen met een laag opleidingsniveau. Volgens de *socialization hypothesis* zouden hogere opleidingen mensen bepaalde waarden aanleren krijgen die een positieve houding ten aanzien van immigranten bevorderen. Bovendien komt chauvinisme, een concept dat gelinkt kan worden aan etnisch nationalisme, vaker voor bij personen met een lager opleidingsniveau. Patriotisme, dat conceptueel gelijk op civiel nationalisme, is veel zwakker verbonden met een lagere opleiding (Schepers & Coenders, 2003, pp. 316, 330-331). Daarenboven blijken hoogopgeleiden sterker maatschappelijk betrokken en geëngageerd dan laagopgeleiden (Mariën, Hooghe & Quintelier, 2009, pp. 6-7, 11). Het is denkbaar dat hoogopgeleiden bijgevolg meer instemmen met civiel nationalisme, dat de nadruk legt op het respecteren van de democratie en het naleven van de wetten als voorwaarde om lid te kunnen worden van de natie.

Ten slotte identificeren mensen met veel politieke interesse zich sterker met Vlaanderen (Deschouwer e.a., 2010, pp. 83-84). Het hogere opleidingsniveau van Vlaamsgezinden vormt mogelijk deels een verklaring voor deze relatie (Deschouwer e.a., 2010, p. 150). In het onderzoek van de masterproef zou een hoog opleidingsniveau dus een positieve voorspeller kunnen zijn van steun aan herverdeling, identificatie met Vlaanderen, minder negatieve houdingen tegenover immigranten, verlaagd etnisch nationalisme en misschien hoger civiel nationalisme. Ook politieke interesse zou identificatie met Vlaanderen kunnen voorspellen.

Voor zowel politieke interesse als opleidingsniveau werden de oorspronkelijke variabelen uit de *Belgian Youth Survey 2008* ongewijzigd gebruikt. Voor de controlevariabele politieke interesse wordt gebruik gemaakt van de antwoorden op de vraag: 'Hoe geïnteresseerd ben je in maatschappelijke problemen en politiek?' Een hoge score geeft een hogere interesse aan in de politiek (Claes e.a., 2008, p. 8). De respondenten konden antwoorden met:

- 1 'Niet geïnteresseerd'
- 2 'Een beetje geïnteresseerd'
- 3 'Geïnteresseerd'
- 4 'Heel geïnteresseerd'

Voor de controlevariabele opleidingsniveau wordt gebruik gemaakt van de vraag: 'Wat is het hoogste diploma dat je jezelf in de toekomst ziet halen?' Aangezien het om scholieren uit het secundair onderwijs gaat die nog geen opleiding beëindigd hebben, wordt gebruik gemaakt van het door de respondenten voorspelde toekomstige opleidingsniveau. Een hogere score geeft een hoger opleidingsniveau aan (Claes e.a., 2008, p. 3). De respondenten konden antwoorden met:

- 1 'Ik zal waarschijnlijk het secundair onderwijs niet afmaken'
- 2 'Diploma secundair onderwijs'
- 3 'Hogeschool'
- 4 'Universiteit'

3.4.3 Sociale klasse

Sociale klasse is een belangrijke voorspeller voor herverdelingsattitudes. Personen uit de arbeidersklasse geven doorgaans meer steun aan herverdeling. Professionals en ondernemers staan dan weer negatiever tegenover herverdeling dan dan arbeiders. Ook tussen inkomen en steun voor herverdeling bestaat een zwakke negatieve relatie. Vermoedelijk verlenen lagere sociale klassen meer steun aan

herverdeling omdat ze dit in hun eigen voordeel beschouwen. Zij vermoeden dat ze vaker de ontvangers van herverdeling zijn. Hogere sociale klassen denken daarentegen dat ze benadeeld worden door herverdeling vanuit de veronderstelling dat zij meer bijdragen aan de welvaartstaat dan dat ze er uit ontvangen (Swank, 2005, p. 52). Er kan dus verwacht worden dat de lagere sociale klassen in het onderzoek meer steun zullen geven aan herverdeling.

In de analyse wordt gebruik gemaakt van een vraag uit de *Belgian Youth Survey 2008* om sociale klasse te meten: ‘Wat is het opleidingsniveau van je ouders?’ (Claes e.a., 2008, p. 14). De respondenten moesten hierbij zowel voor hun vader als voor hun moeder het opleidingsniveau aangeven. Het opleidingsniveau van beide ouders kan als indicatie dienen voor de sociale klasse waarvan de respondent deel uitmaakt. Er waren vijf antwoordmogelijkheden:

- 1 ‘Ten hoogste lager secundair onderwijs (tot 15 jaar naar school)’
- 2 ‘Een diploma secundair onderwijs (tot 18 jaar naar school)’
- 3 ‘Een hogeschool diploma’
- 4 ‘Een universitair diploma’
- 5 ‘Andere’

Voor de analyse werd een nieuwe variabele aangemaakt waarbij het opleidingsniveau van de moeder en de vader bij elkaar werden opgeteld. Deze wordt gedeeld door twee en dan verminderd met één. Op die manier krijg je een schaal van nul tot drie. Hoe hoger de score, hoe hoger de sociale klasse. Als één van de ouders antwoordmogelijkheid vijf op gaf (‘andere’), werd dit in de nieuwe variabele omgezet in een missende waarde.

3.5 Analysetechnieken

In het onderzoek wordt gebruik gemaakt van verschillende analysetechnieken. Deze analysetechnieken zullen hieronder elk beoordeeld worden op hun voor- en nadelen en hun nut voor het onderzoek. De gebruikte analysetechnieken zijn: Pearson correlaties, Principal Component Analysis (PCA), meervoudige regressieanalyse en Structural Equation Modeling (SEM). De Pearson correlaties, de PCA en de meervoudige regressieanalyse werd uitgevoerd via het statistische softwareprogramma BMI SPSS Statistics 20, de SEM werd uitgevoerd via Mplus 5.1.

Eerder werd PCA al aangehaald. Deze methode maakt het mogelijk om latente variabelen te ontleden uit meerdere manifeste variabelen die eenzelfde concept meten. PCA gaat na in hoeverre de verschillende manifeste variabelen laden op een factor. Door het uitvoeren van een betrouwbaarheidsanalyse, in deze masterproef wordt hiervoor gebruik gemaakt van Cronbach's alpha, kan nagegaan worden of de verschillende manifeste variabelen die in een nieuwe schaal worden opgenomen een betrouwbare meting vormen van eenzelfde latente variabele (Field, 2009, pp. 628, 638-639, 673-674).

Aan de hand van de Pearson correlatie kan snel afgeleid worden of twee variabelen samenhangen. Het geeft een indicatie van het feit dat een variabele toeneemt of afneemt naarmate een andere variabele toeneemt of afneemt. Echter, correlatie impliceert niet per definitie causaliteit. Daarom wordt in dit onderzoek gebruik gemaakt van een meervoudige regressieanalyse met een negatieve houding ten aanzien van herverdeling als afhankelijke variabele. Het uitvoeren van een meervoudige regressieanalyse biedt een aantal voordelen. Zo kan er worden nagegaan of de onafhankelijke variabelen effectief een negatieve houding ten aanzien van herverdeling kan voorspellen. Bovendien is het mogelijk om in een meervoudige regressieanalyse gebruik te maken van controlevariabelen. Dit is nuttig aangezien een derde variabele mogelijk een invloed uitoefent op de relatie tussen twee onafhankelijke variabelen. Controlevariabelen controleren voor het effect van de onafhankelijke variabelen die op hun beurt ook

controleren voor elkaars effect. Ten slotte biedt meervoudige regressieanalyse de mogelijkheid om aan het model een zekere adequaatheid toe te kennen: de R-kwadraat geeft aan hoeveel variantie van de afhankelijke variabele kan verklaard worden door de voorspellers in het model (Field, 2009, pp. 173-174, 211-212).

Dit betekent niet dat er geen beperkingen verbonden zijn aan het gebruik van meervoudige regressieanalyse. Bij het uitvoeren van de meervoudige regressieanalyse werd al snel duidelijk dat in het model van ons onderzoek sprake is van verschillende indirecte relaties tussen de onafhankelijke variabelen en de afhankelijke variabele. Deze relaties kunnen via een meervoudige regressieanalyse in SPSS moeilijk aan het licht gebracht worden. Merk op dat er wel een omslachtige methode bestaat om in SPSS deze indirecte relaties te achterhalen. Men zou de onderlinge effecten tussen onafhankelijke variabelen te weten kunnen komen door in SPSS de onafhankelijke variabelen waarvan men verwacht dat deze voorspelt kunnen worden door andere onafhankelijke variabelen te gebruiken als afhankelijke variabelen in verschillende meervoudige regressieanalyses. De indirecte effecten kunnen dan berekend worden door de regressiecoëfficiënten van de ‘tussenliggende’ variabelen te vermenigvuldigen met elkaar. Echter, dit is een zeer omslachtige methode en bovendien kan men via SPSS niet nagaan of het model dat men zodoende construeert adequaat is.

Bijgevolg leek het aangewezen om een Structural Equation Modeling (SEM) uit te voeren via het statistische softwareprogramma Mplus. SEM is een verzamelbegrip voor drie statistische analyses: padanalyse, confirmatory factor analysis (CFA) en structural regression (SR). Via padanalyse kunnen directe en indirecte effecten blootgelegd worden. CFA wordt daarentegen gebruikt om een factoranalyse uit te voeren. De relatie tussen latente variabelen en een aantal indicatoren wordt hierbij getest. SR test zoals padanalyse de directe en indirecte relaties tussen variabelen, maar test eveneens latente variabelen zoals dat bij CFA gebeurt. Hoewel het model van dit onderzoek ook latente variabelen bevat, werd gekozen om een padanalyse uit te voeren en geen SR. Door het beperkte tijdsbestek

was het namelijk niet meer mogelijk om nog een uitgebreide analyse zoals SR uit te voeren. Daarnaast leek het onnodig aangezien de samenstellingen van de schalen die latente variabelen meten niet de focus vormen van dit onderzoek. Bovendien is reeds via SPSS een PCA uitgevoerd en werden er zodoende al schalen geconstrueerd die latente variabelen meten. Deze schalen zullen in Mplus gebruikt worden. Er moet opgemerkt worden dat Mplus gebruik maakt van een andere methode (maximum likelihood estimation) om parameters te schatten dan de meervoudige regressieanalyse in SPSS (ordinary least squares estimation). Bijgevolg kunnen de parameters in de SEM licht verschillen van deze in de meervoudige regressieanalyse in SPSS (Kline, 2011, pp. 91, 98, 103, 112, 118, 131)¹⁹.

In SEM wordt via passingsindexen of ‘model fit indices’ nagegaan of het voorspelde model de data goed beschrijft. Een eerste passingsindex die hiervoor gebruikt kan worden is de chi-kwadraat test. Een lagere chi-kwadraat correspondeert met een betere model fit. De p-waarde van de Chi-kwadraat moet boven het minimum van 0,05 liggen om van een goed model te kunnen spreken. Ook de vrijheidsgraden of ‘degrees of freedom’ (df) zijn hier interessant om te interpreteren. Een hogere df geeft een groter potentieel aan om het model te verwerpen. Complexe modellen hebben dus veelal een lagere df. Echter, de Chi-kwadraat test heeft de neiging om bij grote steekproeven, zoals in ons onderzoek, relatief goede modellen te verwerpen. Daarom zal in dit onderzoek de nadruk vooral liggen op de andere model fit indicatoren. Deze worden niet door steekproefgrootte beïnvloed (Kline, 2011, pp. 102, 199-201).

Voorbeelden hiervan zijn de Tucker-Lewis Index (TLI) en de Comparative Fit Index (CFI) (Hox, 1999, p. 209; Kline, 2011, p. 208). Deze passingsindexen vergelijken de Chi-kwadraat van het geteste model met deze van het ‘independence model’, waarbij alle variabelen ongecorrleerd zijn. De score zou men dus kunnen interpreteren als de soliditeit van het model in vergelijking met het slechtst denkbare

¹⁹ In bijlage 1, tabel 7 staat een vergelijking tussen de resultaten van SPSS en Mplus op een meervoudige regressieanalyse van het model.

model. De scores van CFI en TLI moeten hoger of gelijk zijn aan 0,95 (Kline, 2011, p. 196, 208). TLI en CFI geven echter niet aan hoe goed het model de data benadert. Dat gebeurt wel door de Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA) (Hox, 1999, 209-210). RMSEA houdt ook rekening met de vrijheidsgraden van het model: het heeft de neiging om spaarzame modellen te bevoornden. De RMSEA mag maximum 0,05 bedragen om van een goed model te kunnen spreken. Bovendien wordt bij RMSEA ook een 90% betrouwbaarheidsinterval berekend waarbij de ondergrens maximum 0,05 mag bedragen en de bovengrens 0,1 (Kline, 2011, pp. 205-206). In Mplus wordt ook nog een p-waarde van de RMSEA berekend. Een p-waarde boven 0,05 duidt op een goede fit van het model (Brown, 2006, p. 84). De Standardized Root Mean Square Residual (SRMR), tenslotte, wordt berekend op basis van het verschil tussen de geobserveerde en de in het model voorspelde correlaties. De SRMR van een goed model bedraagt maximum 0,08 (Kline, 2011, p. 209).

Modellen kunnen in Mplus worden opgebouwd en met elkaar vergeleken aan de hand van modificatie-indexen. Deze geven een indicatie van de daling van de chi-kwadraat in geval een specifieke variabele aan het model zou worden toegevoegd. Bij de toevoeging van variabelen aan het model wordt daarom rekening gehouden met de grootte van de modificatie-indexen (Hox, 1999, p. 210). In praktijk bleek in ons onderzoek de opname van controlevariabelen bepalend om een goed model te kunnen construeren. Er wordt echter niet enkel rekening gehouden met de grootte van de modificatie-indexen bij de opname van controlevariabelen, maar ook met het al dan niet bestaan van theoretische gronden om deze variabelen in het model op te nemen. Bovendien leek het beter om zo spaarzaam mogelijk om te gaan met de controlevariabelen. Nochtans geven de waarden van de regressiecoëfficiënten een meer accurate weergave van de verschillende relaties en effecten in de steekproef wanneer zoveel mogelijk controlevariabelen worden opgenomen. Echter, in dat geval kan moeilijker uitspraak worden gedaan over het zuivere model. Door weinig controlevariabelen op te nemen, is het duidelijk welke controlevariabelen een betekenisvolle invloed hebben op de effecten

in het model (Kline, 2011, p. 102). Er wordt gekozen om controlevariabelen niet op te nemen wanneer deze de sterkte van de regressiecoëfficiënten niet significant beïnvloeden, de richting van de effecten niet veranderen en de onderlinge verhoudingen tussen de onafhankelijke variabelen ten aanzien van de afhankelijke variabele niet wijzigen.

4 Resultaten

Hieronder zullen de resultaten van de verschillende analyses weergegeven en beschreven worden. Eerst zal kort ingegaan worden op enkele univariate analyses en correlaties tussen variabelen. Vervolgens worden de resultaten van de meervoudige regressieanalyse besproken. Ten slotte zullen de resultaten van de SEM uitgevoerd in Mplus worden toegelicht. In de discussie en conclusie onder titel vijf volgt een uitgebreide interpretatie van de bevindingen uit de analyses.

4.1 Univariate en bivariate analyses

4.1.1 Univariate analyses

Alvorens aan te vangen met de bespreking van de meervoudige regressieanalyse en de SEM, lijkt het interessant om de afhankelijke en onafhankelijke variabelen die gebruikt worden in het onderzoek te verkennen. Door het berekenen van frequenties in SPSS kan op een eenvoudige manier uitspraak worden gedaan over een aantal kenmerken en attitudes van de respondenten uit onze steekproef. Vermits deze frequentieanalyses niet de focus van het onderzoek vormen, zullen deze slechts beknopt besproken worden. De relevante frequentietabellen zijn te vinden in bijlage 2.

Een negatieve houding over herverdeling vormt de afhankelijke variabele van het onderzoek. Er wordt voor deze variabele een schaal van nul (positief over herverdeling) tot vier (negatief over herverdeling) aangemaakt. Hieruit blijkt een relatief normale

verdeling van de respondenten. De gemiddelde score van de respondenten bedraagt afgerond 2,256 (SE=0,016). Er lijkt dus een lichte neiging richting een negatieve houding ten aanzien van herverdeling te bestaan bij de respondenten in onze steekproef. De modus, de meest voorkomende waarde, bedraagt 2 en de mediaan 2,25. Wanneer gekeken wordt naar de manifeste variabelen waarmee de schaal voor negatieve houdingen ten aanzien van herverdeling werd opgemaakt, dan lijkt de stelling ‘De meeste werklozen hier zouden een job kunnen vinden als ze er echt één wilden vinden’ opvallend meer bijval te krijgen. Op een schaal van één tot vijf vormen de mediaan en de modus voor deze stellingen vier (‘akkoord’), terwijl de andere drie stellingen een mediaan en modus met waarde drie (‘tussen beide’) hebben²⁰.

Negatieve attitudes over immigranten is een eerste onafhankelijke variabele in het onderzoek. Op een schaal van nul (positief ten aanzien van immigranten) tot drie (negatief ten aanzien van immigranten), blijken de respondenten ook hier, net zoals bij de houding ten aanzien van herverdeling, relatief normaal verdeeld. De gemiddelde score van de respondenten bedraagt afgerond 1,527 (SE=0,014). Zowel de score voor de modus als voor de mediaan liggen op het middelpunt: 1,5. Bij de manifeste variabelen waarmee de schaal voor negatieve houdingen ten aanzien van immigranten werd opgemaakt, worden de stellingen ‘De aanwezigheid van teveel migranten is een bedreiging voor onze levenswijze’ en ‘Hoofddoeken moeten verboden worden in onze scholen’ opvallend meer gesteund. Op een schaal van één tot vier hebben de mediaan en de modus voor deze variabelen waarde drie (‘akkoord’), terwijl de andere vier stellingen een mediaan en modus met waarde twee (‘niet akkoord’) hebben²¹.

Etnisch en civiel nationalisme zijn iets minder normaal verdeeld dan de eerder besproken variabelen. Op schalen van nul tot drie is de gemiddelde score voor etnisch nationalisme afgerond 1,366 (SE=0,015) terwijl dit voor civiel nationalisme 2,220 (SE=0,011) is.

²⁰ Zie tabellen 8.1 en 8.2 in de bijlagen.

²¹ Zie tabellen 9.1 en 9.2 in de bijlagen.

Bij een perfect normale verdeling zou de gemiddelde score 1,5 moeten zijn. Vooral de score voor civiel nationalisme lijkt hier relatief sterk van af te wijken. Civiel nationalisme vindt duidelijk meer bijval bij de respondenten dan etnisch nationalisme. Dit blijkt ook wanneer naar de stellingen gekeken wordt op basis waarvan de schalen voor deze latente variabelen werd opgemaakt. Op een schaal van één tot vier heeft de modus en de mediaan voor twee van de drie stellingen die etnisch nationalisme indiceren waarde twee ('niet belangrijk'): 'Christen of katholiek zijn' en 'Belgische voorouders hebben'. De andere etnisch nationalistische stelling ('In België geboren zijn') heeft een mediaan en modus met waarde drie ('belangrijk'). De civiele stellingen hebben elk een modus en mediaan met waarde drie, behalve 'De nationale taal kunnen spreken'. Deze heeft een modus en mediaan met waarde vier ('zeer belangrijk'). De civiel nationalistische stellingen lijken dus meer bijval te krijgen dan de etnisch nationalistische. Aangezien etnische nationalisten geneigd zijn ook in te stemmen met civiele eisen voor nationaliteit, terwijl civiele nationalisten de etnische eisen per definitie verwerpen, is het logisch dat civiel nationalisme meer bijval krijgt dan etnisch nationalisme (Reeskens & Hooghe, 2010, p. 591). Ook het feit dat de standaardafwijkingen voor de etnische stellingen hoger liggen sluit hierbij aan: er bestaat mogelijk meer onenigheid over het belang van etnische stellingen doordat civiele nationalisten de etnische stellingen vaker verwerpen, terwijl etnische nationalisten de civiele stellingen wel ondersteunen²².

Ten slotte worden ook de onafhankelijke variabelen die de nationale identificatie met Vlaanderen en België meten opgenomen in de analyse. Eerder werd reeds aangehaald dat in de oorspronkelijke vraag in de *Belgian Youth Survey 2008* ook gepeild werd naar de identificatie met de gemeente, de provincie, Europa en het wereldburgerschap. Van al deze territoriale identificaties scoort identificatie met België, op een schaal van nul tot vijf, het hoogst. De gemiddelde score voor identificatie met België bedraagt 3,84

²² Zie tabellen 10.1 en 10.2 in de bijlagen.

(SE=0,26). Het gemiddelde voor identificatie met Vlaanderen is het derde hoogste: 3,48 (SE=0,30). Vlaanderen moet hier de gemeente laten voorgaan als tweede meest populaire territoriale identiteit: gemiddeld 3,64 (SE=0,28). Daarna volgen respectievelijk de provincie, Europa en het wereldburgerschap. De modus, de meest voorkomende antwoordscore, voor identificatie met België bedraagt vijf, terwijl deze vier bedraagt voor identificatie met Vlaanderen. De mediaan voor beiden is vier. De Belgische identiteit lijkt in de steekproef dus sterker te staan dan de Vlaamse. De respondenten identificeren zich minder met Europa en het wereldburgerschap²³.

4.1.2 Bivariate analyses

In de tabel op de volgende bladzijde staan alle correlaties tussen de afhankelijke, onafhankelijke en controlevariabelen uit het onderzoek. Deze is uitgevoerd via SPSS en heeft betrekking op 1973 respondenten²⁴. Zoals reeds gesteld, kan hieruit geen causaliteit worden afgeleid. Desondanks kunnen de correlaties een nuttige indicatie geven van de samenhang tussen de variabelen. Deze correlaties lijken in ieder geval de hypothesen uit het onderzoek niet tegen te spreken. Zowel etnisch nationalisme ($r=0,302^{***}$) als civiel nationalisme ($r=0,168^{***}$) correleren positief met negatieve attitudes over herverdeling. De observatie dat de correlatie van negatieve attitudes over herverdeling met etnisch nationalisme groter is dan de correlatie met civiel nationalisme zou verklaard kunnen worden doordat etnisch nationalisme bijna dubbel zo sterk correleert met negatieve attitudes over immigranten. We verwachten dat uit de meervoudige regressieanalyse zal blijken dat er geen statistisch significante positieve relatie meer bestaat tussen civiel nationalisme en negatieve attitudes over herverdeling wanneer er gecontroleerd wordt voor negatieve attitudes over immigranten. Die laatste variabele

²³ Zie tabel 11 in de bijlagen

²⁴ Er werd voor deze correlatietabel listwise deletion toegepast voor respondenten met missende waarden (Field, 2009, p. 231).

correleert eveneens zoals verwacht zeer sterk met negatieve attitudes over herverdeling. Zoals verwacht correleert ook identificatie met Vlaanderen met negatieve attitudes over herverdeling ($r=0,167^{***}$). Identificatie met België is niet statistisch significant gecorreleerd aan negatieve attitudes over herverdeling, maar dus ook niet significant negatief gecorreleerd zoals verwacht in de hypothese ($r=-0,020_{ns}$). Mogelijk verandert deze relatie wanneer in de meervoudige regressieanalyse andere variabelen worden opgenomen die het verband tussen identificatie met België en steun voor herverdeling controleren.

Opvallend, maar zoals verwacht, is identificatie met Vlaanderen veel sterker gecorreleerd met etnisch nationalisme ($r=0,236^{***}$), civiel nationalisme ($r=0,201^{***}$) en negatieve attitudes over immigranten ($r=0,251^{***}$) dan identificatie met België. Identificatie met België is namelijk niet statistisch significant gecorreleerd aan negatieve attitudes over immigranten ($r=0,010_{ns}$) en slechts op niveau $p<0,01$ met etnisch nationalisme ($r=0,069^{**}$). Op basis van de hypothesen werd geen relatie tussen etnisch nationalisme en identificatie met België verwacht, maar wel met civiel nationalisme. Dat laatste is ook het geval ($r=0,082^{***}$). Mogelijk valt de relatie tussen identificatie met België en etnisch nationalisme weg wanneer deze relatie in de meervoudige regressieanalyse gecontroleerd wordt voor andere variabelen.

Er moet opgemerkt worden dat identificatie met België en identificatie met Vlaanderen positief en statistisch significant aan elkaar gecorreleerd zijn ($r=0,210^{***}$). Een sterkere identificatie met Vlaanderen hangt dus samen met een sterkere identificatie met België. Het voordeel van de meervoudige regressieanalyse is dat het effect van identificatie met België kan worden gecontroleerd voor het effect van identificatie met Vlaanderen en vice versa. Dit geldt ook voor etnisch en civiel nationalisme. Ook deze variabelen correleren positief

en statistisch significant met elkaar ($r=0,391^{***}$)²⁵. Meervoudige regressieanalyse maakt het mogelijk om het unieke effect van al deze onafhankelijke variabelen te achterhalen. Ten slotte moet nog worden opgemerkt dat etnisch nationalisme zeer sterk positief correleert met negatieve attitudes ten aanzien van immigranten ($r=0,572^{***}$). De correlatie tussen etnisch nationalisme en negatieve houdingen over immigranten is bijna twee keer zo sterk als de correlatie tussen negatieve houdingen over immigranten en civiel nationalisme ($r=0,300^{***}$). Dat er een correlatie bestaat tussen etnisch nationalisme en negatieve houdingen over immigranten was uiteraard te verwachten, maar een te hoge correlatie zou een probleem van multicollineariteit kunnen stellen. Echter, uit de meervoudige regressieanalyse blijkt dat de variance inflation factor (VIF) steeds sterk onder de waarde 10 ligt en dat geen enkele tolerantie onder de drempelwaarde van 0,2 gaat (Field, 2009, p. 224). Er stelt zich in de regressieanalyse dus geen probleem van multicollineariteit.

²⁵ Dit kan ook verwacht worden aangezien etnische nationalistena eveneens geneigd zijn in te stemmen met civiele eisen van nationaliteit (Reeskens & Hooghe, 2010, p. 591).

Tabel 4: Correlaties tussen afhankelijke variabelen, onafhankelijke variabelen en controlevariabelen

	Negatieve attitude hervreiding	Negatieve attitude immigranten	Etnisch natio- nalisme	Civiel natio- nalisme	Iden- tificatie met Vlaanderen	Identificatie met België	Gender	Opleidings- niveau	Politieke interesse	Sociale klasse
Negatieve attitude hervreiding	/	0,442***	0,302***	0,168***	0,167***	-0,020ns	-0,232***	-0,138***	-0,103***	-0,105***
Negatieve attitude immigranten	0,442***	/	0,572***	0,300***	0,251***	0,010ns	-0,217***	-0,296***	-0,240***	-0,231***
Etnisch nationalisme	0,302***	0,572***	/	0,391***	0,236***	0,069**	-0,143***	-0,256***	-0,247***	-0,180***
Civiel nationalisme	0,168***	0,300***	0,391***	/	0,201***	0,082***	-0,041*	0,038*	0,038*	-0,011ns
Identificatie met Vlaanderen	0,167***	0,251***	0,236***	0,201***	/	0,210***	-0,089***	-0,052*	-0,059**	-0,053**
Identificatie met België	-0,020ns	0,010ns	0,069**	0,082***	0,210***	/	0,055**	-0,121***	-0,178***	-0,061**
Gender	-0,232***	-0,217***	-0,143***	-0,041*	-0,089***	0,055**	/	0,223***	-0,018ns	0,059**
Opleidings- niveau	-0,138***	-0,296***	-0,256***	0,038*	-0,052*	-0,121***	0,223***	/	0,355***	0,395***
Politieke interesse	-0,103***	-0,240***	-0,247***	0,038*	-0,059**	-0,178***	-0,018ns	0,355***	/	0,214***
Sociale klasse	-0,105***	-0,231***	-0,180***	-0,011ns	-0,053**	-0,061**	0,059**	0,395***	0,214***	/

*** p<0,001, ** p<0,01, * p<0,05, ns = niet significant

4.2 Meervoudige regressieanalyse

Onder deze titel zullen de resultaten van de meervoudige regressieanalyses uitgevoerd via SPSS besproken worden. Deze resultaten kunnen een antwoord bieden op een aantal van de hypothesen. Niettemin zal blijken dat bepaalde indirecte effecten pas echt blootgelegd kunnen worden via SEM in Mplus. In een eerste meervoudige regressieanalyse worden enkel de onafhankelijke variabelen voor identificatie met Vlaanderen en identificatie met België opgenomen. Op die manier kan ontdekt worden wat, ongecontroleerd voor etnisch en civiel nationalisme en houdingen ten aanzien van immigranten, het effect van identificatie met Vlaanderen en België is op houdingen ten aanzien van herverdeling. In een tweede meervoudige regressieanalyse worden etnisch en civiel nationalisme opgenomen. Er kan dan gekeken worden of gecontroleerd hiervoor het effect van nationale identificatie met Vlaanderen en België op attitudes over herverdeling vermindert. Indien dat het geval is, kan aangenomen worden dat een deel van de relatie tussen nationale identificatie met Vlaanderen en België en herverdelingsattitudes verklaard kan worden door etnisch en civiel nationalisme. In een derde meervoudige regressieanalyse wordt ook de onafhankelijke variabele voor negatieve houdingen ten aanzien van immigranten opgenomen. Hiermee kan de verklaringskracht van houdingen ten aanzien van immigranten voor de relatie tussen enerzijds etnisch en civiel nationalisme en anderzijds nationale identificatie met Vlaanderen of België verduidelijkt worden.

Tabel 5.1: Eerste meervoudige regressieanalyse SPSS, opname van onafhankelijke variabelen voor identificatie met Vlaanderen en België

Negatieve houding over herverdeling	B	β	SE
Identificatie met Vlaanderen	0,112***	0,160	0,015
Identificatie met België	-0,054**	-0,069	0,017
Gender	-0,401***	-0,203	0,044
Opleidingsniveau	-0,054ns	-0,040	0,034
Politieke interesse	-0,096**	-0,080	0,028
Sociale klasse	-0,072*	-0,056	0,030
<i>Intercept</i>	<i>0,896</i>		<i>0,139</i>
R-kwadraat	0,095		

Parameters zijn niet-gestandaardiseerde coëfficiënten (B), gestandaardiseerde coëfficiënten (β), standaardfout (SE), *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$, ns= niet significant

Bovenstaande tabel 5.1 geeft de resultaten weer van de eerste meervoudige regressieanalyse via SPSS. Hierin worden enkel de onafhankelijke variabelen voor identificatie met Vlaanderen en België opgenomen. In de dataset bevonden zich 2307 respondenten. Echter, door de listwise deletion van respondenten met een missende waarde op één van de variabelen, heeft bovenstaande tabel betrekking op 2018 respondenten.

De analyse strookt met de hypothesen (H4a,b,c en H5a,b,c) en beantwoordt de tweede onderzoeksvraag bevestigend. Zoals verwacht voorspelt identificatie met Vlaanderen een meer negatieve houding ten aanzien van herverdeling. De regressiecoëfficiënt (B) bedraagt 0,112. Dit houdt in dat een toename van identificatie met Vlaanderen met één eenheid een toename van negativiteit ten opzichte van herverdeling voorspelt met 0,112. De waarde is significant op niveau $p < 0,001$. De gestandaardiseerde regressiecoëfficiënt (β) bedraagt

0,160. Dit geeft aan dat de negativiteit ten opzichte van herverdeling met 0,160 standaardafwijkingen toeneemt wanneer identificatie met Vlaanderen met één standaardafwijking toeneemt. De gestandaardiseerde regressiecoëfficiënt biedt de mogelijkheid om het relatieve belang van de verschillende onafhankelijke variabelen beter met elkaar te vergelijken (Field, 2009, p. 239). Daarom zal hierna vooral naar de gestandaardiseerde regressiecoëfficiënt verwezen worden. In tegenstelling tot identificatie met Vlaanderen, voorspelt identificatie met België zoals verwacht een minder negatieve houding ten aanzien van herverdeling ($\beta = -0,069^{**}$). De R-kwadraat bedraagt 0,095. Dit betekent dat 9,5% van de variantie voor negatieve attitudes over herverdeling verklaard kan worden door de in deze meervoudige regressieanalyse opgenomen onafhankelijke en controlevariabelen.

Tabel 5.2: Tweede meervoudige regressieanalyse SPSS, opname van onafhankelijke variabelen voor identificatie met Vlaanderen en België en etnisch en civiel nationalisme

Negatieve houding over herverdeling	B	β	SE
Etnisch nationalisme	0,208***	0,209	0,024
Civiel nationalisme	0,074**	0,073	0,023
Identificatie met Vlaanderen	0,068***	0,098	0,015
Identificatie met België	-0,049**	-0,063	0,017
Gender	-0,356***	-0,180	0,043
Opleidingsniveau	-0,021ns	-0,015	0,033
Politieke interesse	-0,052ns	-0,044	0,028
Sociale klasse	-0,049ns	-0,039	0,029
<i>Intercept</i>	<i>0,734***</i>		<i>0,140</i>
R-kwadraat	0,146		

Parameters zijn niet-gestandaardiseerde coëfficiënten (B), gestandaardiseerde coëfficiënten (β), standaardfout (SE), *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$, ns= niet significant

De tweede meervoudige regressieanalyse wordt weergegeven in bovenstaande tabel 5.2. Hierin werden ook de onafhankelijke variabelen voor civiel en etnisch nationalisme toegevoegd. De analyse werd uitgevoerd op de gegevens van 1994 respondenten. Vooral etnisch nationalisme blijkt een relatief belangrijke voorspeller te zijn voor negatieve attitudes ten aanzien van herverdeling ($\beta=0,209***$). Dit is in lijn met de hypothesen (H2a,b). De gestandaardiseerde regressiecoëfficiënt voor civiel nationalisme is zwakker, maar ook positief ($\beta=0,073**$). Het sterkere effect van etnisch nationalisme viel te verwachten aangezien etnisch nationalisme sterker dan civiel nationalisme correleert met negatieve attitudes ten opzichte van immigranten, waarvoor hier nog niet wordt gecontroleerd. Uit deze analyse kan alleszins geconcludeerd worden

dat civiel nationalisme geen positieve attitudes ten aanzien van herverdeling voorspelt wanneer niet gecontroleerd wordt voor attitudes ten opzichte van immigranten. Het is echter nog steeds mogelijk dat, gecontroleerd voor attitudes ten opzichte van immigranten, in de volgende meervoudige regressieanalyse blijkt dat civiel nationalisme via een direct effect net een meer positieve houding over herverdeling veroorzaakt of er geen effect op heeft (H3a). Maar dit directe effect wordt dan in ieder geval sterk gecompenseerd door het indirecte effect via attitudes over immigranten (H3b).

Wat betreft nationale identificatie met Vlaanderen en België, valt het op dat vooral het effect van identificatie met Vlaanderen op attitudes over herverdeling beïnvloed wordt door de opname van de etnisch en civiel nationalisme in de analyse. De gestandaardiseerde regressiecoëfficiënt van identificatie met Vlaanderen daalt in deze analyse van 0,160 naar 0,098. De gestandaardiseerde regressiecoëfficiënt van identificatie met België verandert daarentegen weinig. Er doet zich een daling voor van -0,069 naar -0,063. De statistische significantieniveau's blijven hetzelfde. Een mogelijke verklaring voor de sterkere afname van de gestandaardiseerde regressiecoëfficiënt van Vlaanderen is de sterkere samenhang van identificatie met Vlaanderen met zowel etnisch en civiel nationalisme als negatieve attitudes over immigranten²⁶. Deze samenhang werd reeds aangehaald in de bespreking van de Pearson correlaties. Deze observatie strookt dus met de hypothesen (H4b,c). De sterkere daling van het effect van identificatie met Vlaanderen kan dan verklaard worden door de sterkere samenhang met etnisch en civiel nationalisme, waarvoor hier gecontroleerd wordt. Volgens

²⁶ Een negatieve houding over immigranten kan hier ook de daling van het effect van identificatie met Vlaanderen en België op steun voor herverdeling verklaren doordat etnisch en civiel nationalisme vermoedelijk ook een sterkere afwijzing van immigranten voorspellen, hoewel in deze meervoudige regressieanalyse hier niet voor negatieve houdingen over immigranten wordt gecontroleerd.

de R-kwadraat van deze tweede meervoudige regressieanalyse kan dit model 14,6% van de variantie voor negatieve attitudes over herverdeling verklaren.

Tabel 5.3: Derde meervoudige regressieanalyse SPSS, opname van onafhankelijke variabelen voor identificatie met Vlaanderen en België, etnisch en civiel nationalisme en een negatieve houding over immigranten

Negatieve houding over herverdeling	B	β	SE
Negatieve houding over immigranten	0,358***	0,360	0,026
Etnisch nationalisme	0,057*	0,057	0,026
Civiel nationalisme	0,024ns	0,024	0,023
Identificatie met Vlaanderen	0,036*	0,052	0,015
Identificatie met België	-0,026ns	-0,033	0,016
Gender	-0,281***	-0,142	0,041
Opleidingsniveau	0,027ns	0,020	0,032
Politieke interesse	-0,017ns	-0,014	0,027
Sociale klasse	-0,008ns	-0,006	0,028
<i>Intercept</i>	<i>0,365**</i>		<i>0,138</i>
R-kwadraat	0,222		

Parameters zijn niet-gestandaardiseerde coëfficiënten (B), gestandaardiseerde coëfficiënten (β), standaardfout (SE), *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$, ns= niet significant

De laatste meervoudige regressieanalyse die uitgevoerd werd via SPSS staat weergegeven in bovenstaande tabel 5.3. Hier werd een negatieve houding over immigranten als onafhankelijke variabele in het model opgenomen. De analyse heeft betrekking op 1973 respondenten. Het relatief sterke effect van negatieve attitudes over immigranten op negatieve attitudes over herverdeling valt hier

op ($\beta=0,360^{***}$). Dit strookt met de hypothese (H1). Het effect van etnisch nationalisme op steun voor herverdeling is sterk gedaald (van $\beta=0,209^{***}$ naar $\beta=0,057^*$). Deze bevinding bevestigt de hypothese die stelt dat het effect van etnisch nationalisme op steun voor herverdeling kan verklaard worden door de samenhang van etnisch nationalisme met negatieve attitudes over immigranten (H2b). Desondanks bestaat er ook een direct effect van etnisch nationalisme op verminderde steun aan herverdeling, wat eveneens in lijn ligt met de hypothese (H2a). Ook wat civiel nationalisme betreft worden de hypothesen hier bevestigd. Het effect van civiel nationalisme op negatieve houdingen ten aanzien van herverdeling is in de laatste meervoudige regressieanalyse verdwenen, wat er op wijst dat het effect dat in de vorige meervoudige regressieanalyse gevonden werd kan toegeschreven worden aan de relatie tussen civiel nationalisme en negatieve attitudes over immigranten (H3b). Wat betreft civiel nationalisme kan bovendien gesteld worden dat er geen direct effect bestaat op attitudes over herverdeling, dus ook geen positief effect. Dit strookt met de hypothese (H3a).

Van de twee nationale identificaties, blijft enkel identificatie met Vlaanderen over als een zwakke statistisch significante directe voorspeller voor negatieve attitudes over herverdeling. De gestandaardiseerde regressiecoëfficiënt is echter relatief sterk gedaald (van $\beta=0,098^{***}$ naar $\beta=0,052^*$), wat er op wijst dat het effect van Vlaamsgezindheid op verminderde steun aan herverdeling gemedieerd wordt door negatieve attitudes over immigranten, zoals opgeworpen in de hypothese (H4c). Bovendien wordt de hypothese bevestigd die stelt dat er een direct effect van identificatie met Vlaanderen op verminderde steun voor herverdeling bestaat (H4a). Het statistisch significante effect van identificatie met België op meer positieve attitudes over herverdeling is daarentegen verdwenen. De hypothese dat er een direct effect bestaat van identificatie met België op steun voor herverdeling wordt hier dus ontkracht (H5a). Bovendien doen de resultaten van deze meervoudige regressieanalyse vermoeden dat identificatie met België effectief een meer positieve houding ten aanzien van immigranten voorspelt. De

opname van negatieve houdingen over immigranten in de analyse doet het effect van identificatie met België op steun aan herverdeling namelijk teniet. Dit strookt met de hypothese (H5c). De relatie tussen identificatie met België en steun voor herverdeling wordt dus mogelijk verklaard door het feit dat Belgischgezinden positiever staan ten opzichte van immigranten. Ten slotte moet nog opgemerkt worden dat bij de controlevariabelen alleen gender een statistisch significant effect blijkt te hebben op attitudes over herverdeling. Mannen staan negatiever tegenover herverdeling dan vrouwen.

Bovenstaande meervoudige regressieanalyses laten niet toe om een sluitend antwoord te bieden op hypothesen H4b en H5b. Deze hypothesen betreffen het mediërende effect van etnisch en civiel nationalisme tussen identificatie met Vlaanderen of België en steun aan herverdeling. De analyses in de tabellen 5.1 en 5.2 geven aan dat er effectief sprake lijkt te zijn van een mediërend effect van etnisch en civiel nationalisme, aangezien het effect van identificatie met België en vooral Vlaanderen op steun voor herverdeling afneemt in sterkte wanneer etnisch en civiel nationalisme in de analyse worden opgenomen. Echter, wat niet geweten is, is of het hier om een zuiver effect van etnisch of civiel nationalisme gaat, of om een effect dat veroorzaakt wordt door het feit dat etnisch en civiel nationalisme een negatieve houding ten aanzien van immigranten voorspellen. Men zou deze effecten deels kunnen achterhalen door een opeenvolging van verschillende meervoudige regressieanalyses uit te voeren in SPSS waarbij telkens andere variabelen worden opgenomen. Op die manier kan echter niet achterhaald worden of deze indirecte effecten statistische significantie hebben en dus betekenisvol zijn. Om deze indirecte effecten te achterhalen zal dus SEM worden uitgevoerd.

4.3 Structural equation modeling

Hieronder zal de via Mplus uitgevoerde SEM besproken worden. Het uitvoeren van een SEM bleek nodig om een aantal indirecte effecten ten kunnen achterhalen. Het model zal stapsgewijs opgebouwd worden in Mplus: eerst wordt de relatie tussen etnisch en civiel nationalisme en negatieve attitudes over herverdeling getest. Vervolgens wordt een negatieve houding over immigranten toegevoegd als mediërende variabele tussen etnisch en civiel nationalisme en negatieve attitudes over herverdeling. De sterkte en richting van de indirecte effecten van etnisch en civiel nationalisme op negatieve attitudes over herverdeling kan dan achterhaald worden. Ten slotte zal identificatie met Vlaanderen en België aan het model worden toegevoegd, waardoor het model op de Vlaamse case betrokken wordt. Ook in deze laatste analyse kunnen indirecte effecten achterhaald worden die betrekking hebben op de hypothesen van de masterproef.

Tabel 6.1.1: Resultaten eerste SEM, opname van onafhankelijke variabelen voor etnisch en civiel nationalisme

Negatieve houding over herverdeling	B	β	SE
Etnisch nationalisme	0,247***	0,247	0,023
Civiel nationalisme	0,077**	0,077	0,022
Gender	-0,382***	-0,191	0,041
Opleidingsniveau	-0,043ns	-0,032	0,029
<i>Intercept</i>	<i>0,701***</i>		<i>0,099</i>
Civiel nationalisme	B	β	SE
Etnisch nationalisme	0,438***	0,438	0,020
Opleidingsniveau	0,214***	0,160	0,027
<i>Intercept</i>	<i>-0,660***</i>		<i>0,084</i>
R-kwadraat Negatieve houding over herverdeling	0,140	R-kwadraat Civiel nationalisme	0,183
Chi-square test	Waarde	1,089	
	df	1	
	P-waarde	0,2967	
RMSEA	Waarde	0,006	
	90% betrouwbaarheidsinterval	0,000-0,056	
	Waarschijnlijkheid RMSEA \leq 0,05	0,913	
SRMR	0,004		
CFI	1		
TLI	0,999		

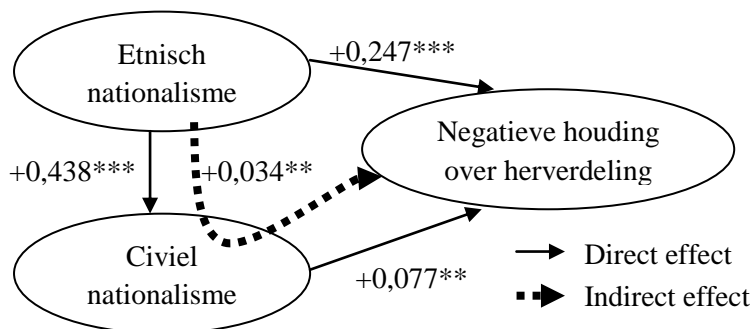
Parameters zijn niet-gestandaardiseerde coëfficiënten (B), gestandaardiseerde coëfficiënten (β), standaardfout (SE), *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$, ns= niet significant

Tabel 6.1.2: Totale, directe en indirecte effecten van civiel nationalisme op een negatieve houding over herverdeling

Effecten van civiel nationalisme op negatieve attitudes over herverdeling	B	β	SE
Totaal effect	0,281***	0,281	0,021
Direct effect	0,247***	0,247	0,023
Indirect effect	0,034**	0,034	0,010

Parameters zijn niet-gestandaardiseerde coëfficiënten (B), gestandaardiseerde coëfficiënten (β), standaardfout (SE), *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$, ns= niet significant

Figuur 2: eerste SEM, effecten etnisch en civiel nationalisme

Waarden zijn gestandaardiseerde coëfficiënten (β), *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$, ns= niet significant

Tabel 6.1.1 en figuur 2 geven de relatie weer tussen etnisch en civiel nationalisme enerzijds en negatieve attitudes over herverdeling anderzijds. Er werden 2307 respondenten in de analyse opgenomen²⁷. Aangezien gestreefd wordt naar een zo spaarzaam mogelijk model, werden controlevariabelen die niet nodig waren om een model fit te bereiken verwijderd uit de analyse. Voor de effecten op negatieve attitudes over herverdeling moest alleen gender als controlevariabele behouden worden. Voor de effecten op civiel nationalisme was de opname van de controlevariabele opleidingsniveau noodzakelijk. Dit versterkte bovendien het effect van etnisch nationalisme op civiel nationalisme (van $\beta=0,399^{***}$ naar $\beta=0,438^{***}$). Dit kan verklaard worden doordat etnisch nationalisme verband houdt met een lager opleidingsniveau terwijl civiel nationalisme in relatie staat met een hoger opleidingsniveau. Aangezien het indirecte effect van etnisch nationalisme op herverdelingsattitudes gecontroleerd wordt voor opleidingsniveau, leek het consequenter om ook het directe effect hiervoor te controleren.

Het is duidelijk dat etnisch nationalisme ($\beta=0,247^{***}$) veel sterker negatieve attitudes over herverdeling voorspelt dan civiel nationalisme ($\beta=0,077^{***}$). Aangezien etnisch nationalisme vermoedelijk sterker samenhangt met negatieve attitudes over immigranten is dit niet verwonderlijk. Bovendien voorspelt een sterkere instemming van een etnische invulling van de nationale identiteit ook een verhoogde steun voor civiele voorwaarden van nationaal lidmaatschap ($\beta=0,438^{***}$). Tabel 6.1.2 geeft de directe en indirecte effecten van etnisch nationalisme op steun voor herverdeling weer. Het indirecte effect wordt eveneens in figuur 2 weergegeven. De mediërende variabele is hier civiel nationalisme.

²⁷ Dit zijn alle respondenten uit de steekproef. Mplus verwijderd een respondent met een missende waarde op één van de variabelen niet, maar gebruikt in dat geval enkel de variabelen waarvoor de respondent geen missende waarde heeft (de zogenaamde ‘full information maximum likelihood method’) (Muthén & Muthén, 2007, p.18).

We zien dat etnisch nationalisme via een direct effect een veel sterkere voorspeller is van negatieve herverdelingsattitudes dan indirect via civiel nationalisme. Aangezien we ervan uitgaan dat civiel nationalisme geen direct effect heeft op steun voor herverdeling, vermoeden we dat dit effect volledig verklaard kan worden door een mediërend effect van negatieve immigrantenattitudes. Onder de controlevariabelen voor de effecten op herverdelingsattitudes is enkel gender ($\beta=-0,191^{***}$) een statistisch significante voorspeller van negatieve attitudes over herverdeling. Mannen staan negatiever ten aanzien van herverdeling dan vrouwen.

Ook de passingsindexen worden weergegeven in tabel 6.1.1. Deze geven aan of er sprake is van een solide model. De p-waarde van de chi-kwadraat ligt met een waarde van 0,2967 boven het minimum van 0,05 (Kline, 2011, p. 199). De RMSEA bedraagt 0,006 en ligt daarmee onder het maximum van 0,05 met een p-waarde van 0,913, wat boven de minimale p-waarde van 0,05 ligt (Kline, 2011, p. 206; Brown, 2006, p. 84). De ondergrens van het betrouwbaarheidsinterval is hier nul (wat kleiner is dan het maximum van 0,05) en de bovengrens bedraagt 0,056 (wat kleiner is dan het maximum van 0,1). De SRMR is met een waarde van 0,004 kleiner dan de maximumwaarde van 0,08 (Kline, 2011, pp. 206, 209). CFI en TLI liggen beiden boven het minimum van 0,95 met een waarde van respectievelijk één en 0,999 (Kline, 2011, p. 208; Hox, 1999, p. 209). Er is dus sprake van een goed model.

In de tweede SEM werd een negatieve houding over immigranten toegevoegd als mediërende variabele tussen etnisch en civiel nationalisme enerzijds en negatieve attitudes over herverdeling anderzijds. Door het berekenen van indirecte effecten kan dan nagegaan worden in hoeverre de negatieve attitude over herverdeling veroorzaakt wordt door het feit dat men lidmaatschap van de natie etnisch of civiel definieert of doordat deze houdingen samenhangen met een afwijzende houding ten opzichte van immigranten.

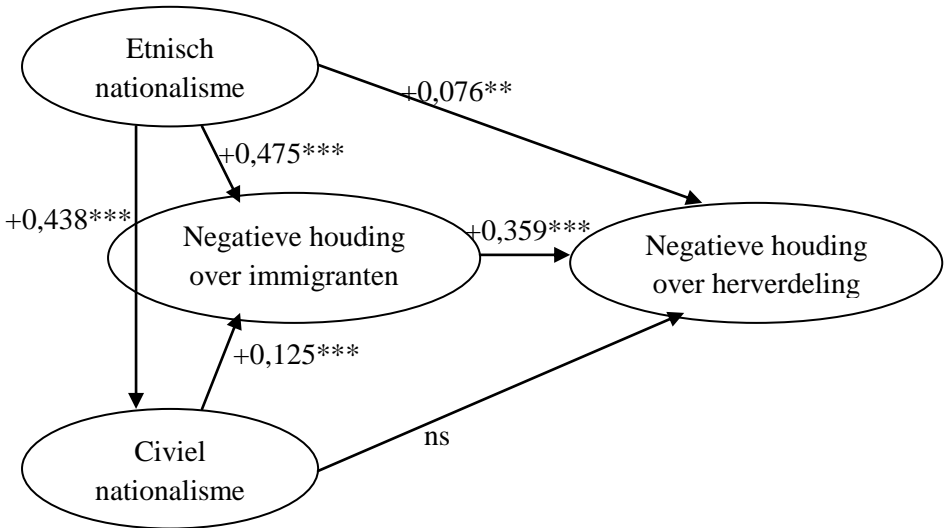
Tabel 6.2.1: Resultaten tweede SEM, opname van onafhankelijke variabelen voor etnisch en civiel nationalisme en een negatieve houding over immigranten

Negatieve houding over herverdeling	B	β	SE
Negatieve houding over immigranten	0,359***	0,359	0,024
Etnisch nationalisme	0,076**	0,076	0,025
Civiel nationalisme	0,033ns	0,033	0,021
Gender	-0,300***	-0,150	0,040
Opleidingsniveau	0,035ns	0,026	0,028
<i>Intercept</i>	0,340***		0,061
Negatieve houding over immigranten	B	β	SE
Etnisch nationalisme	0,475***	0,475	0,019
Civiel nationalisme	0,125***	0,125	0,019
Gender	-0,229***	-0,114	0,034
Opleidingsniveau	-0,216***	-0,161	0,024
<i>Intercept</i>	1,004***		0,082
Civiel nationalisme	B	β	SE
Etnisch nationalisme	0,438***	0,438	0,020
Opleidingsniveau	0,215***	0,160	0,027
<i>Intercept</i>	-0,661***		0,084
R-kwadraat negatieve houding over herverdeling	0,220	R-kwadraat civiel nationalisme	0,387

R-kwadraat negatieve houding over immigranten	0,183	
Chi-kwadraat test	Waarde	1,114
	df	1
	P-waarde	0,2912
RMSEA	Waarde	0,007
	90% betrouwbaar heidsinterval	0,000 - 0,056
	P-waarde RMSEA \leq 0,05	0,911
SRMR	0,004	
CFI	1	
TLI	0,999	

Parameters zijn niet-gestandaardiseerde coëfficiënten (B), gestandaardiseerde coëfficiënten (β), standaardfout (SE), *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$, ns= niet significant

Figuur 3.1: tweede SEM, directe effecten

Waarden zijn gestandaardiseerde coëfficiënten (β), *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$, ns= niet significant

In bovenstaande tabel 6.2.1 is een negatieve houding over immigranten als mediërende variabele opgenomen. Figuur 3.1 biedt een overzichtelijke weergave van de directe effecten. In eerste instantie werden geen controlevariabelen toegevoegd om de effecten van de onafhankelijke variabelen op houdingen over immigranten te controleren. Door hier een aantal controlevariabelen toe te voegen, kon uiteindelijk een model fit bereikt worden. Er werd gekozen om opleidingsniveau en gender op te nemen als controlevariabele voor negatieve attitudes over immigranten.

De resultaten van deze SEM stroken met de hypothesen. Ten eerste moet opgemerkt worden dat er sprake is van een sterk direct effect van een negatieve houding over immigranten op negatieve attitudes over herverdeling ($\beta = 0,359***$). Dit effect is alleszins in lijn met de hypothese (H1). Wat eveneens de hypothesen bevestigt, is

de bevinding dat etnisch nationalisme wel een direct effect heeft op verminderde steun voor herverdeling ($\beta=0,076^{**}$)(H2a) en civiel nationalisme niet (H3a). Ten slotte lijken zowel etnisch nationalisme ($\beta=0,475^{***}$) als civiel nationalisme ($\beta=0,125^{***}$) negatieve attitudes over immigranten te bevorderen. Dit strookt met de verwachtingen.

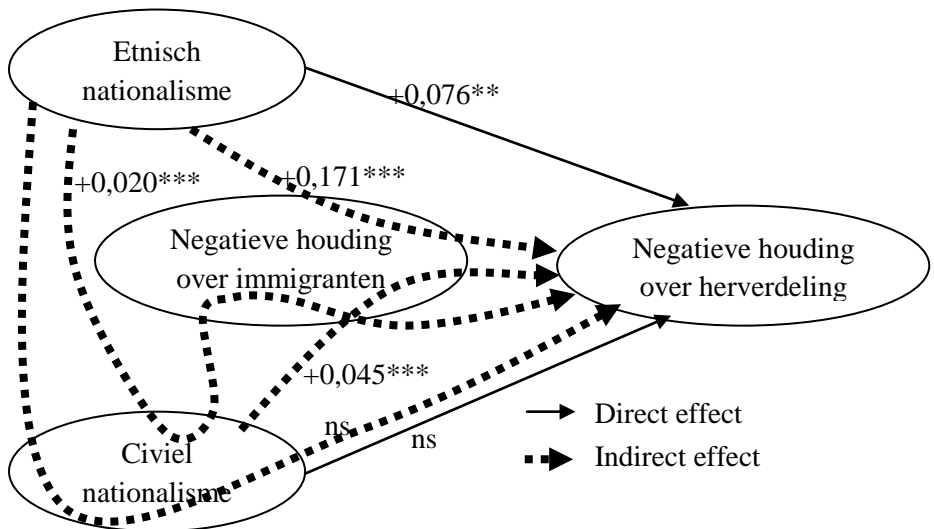
Ook de passingsindexen worden weergegeven in tabel 6.2.1. Deze geven aan of de onderliggende gegevens goed beschreven worden door het model. De p-waarde van de chi-kwadraat ligt met een waarde van 0,2912 boven het minimum van 0,05 (Kline, 2011, p. 199). De RMSEA bedraagt 0,007 en ligt daarmee onder het maximum van 0,05 en heeft een p-waarde van 0,991, wat boven de minimale p-waarde van 0,05 ligt (Kline, 2011, p. 206; Brown, 2006, p. 84). De ondergrens van het betrouwbaarheidsinterval is hier nul (wat kleiner is dan het maximum van 0,05) en de bovengrens bedraagt 0,056 (wat kleiner is dan het maximum van 0,1). De SRMR is met een waarde van 0,004 kleiner dan de maximumwaarde van 0,08 (Kline, 2011, pp. 206, 209). CFI en TLI liggen beiden boven het minimum van 0,95 met een waarde van respectievelijk één en 0,999 (Kline, 2011, p. 208; Hox, 1999, p. 209). Er is dus sprake van een solide model.

Tabel 6.2.2: Totale, directe en indirecte effecten van etnisch en civiel nationalisme op een negatieve houding over herverdeling

Effecten van civiel nationalisme op negatieve attitudes over herverdeling		B	β	SE
Totaal effect		0,078***	0,078	0,022
Direct effect		0,033ns	0,033	0,021
Indirect effect		0,045***	0,045	0,007
Effecten van etnisch nationalisme op negatieve attitudes over herverdeling		B	β	SE
Totaal effect		0,280***	0,281	0,021
Direct effect		0,076**	0,076	0,025
Totale indirect effect		0,204***	0,205	0,016
Specifieke indirecte effecten	Etnisch nationalisme → negatieve houding over immigranten → afwijzing herverdeling	0,170***	0,171	0,013
	Etnisch nationalisme → civiel nationalisme → afwijzing herverdeling	0,014ns	0,015	0,009
	Etnisch nationalisme → civiel nationalisme → negatieve houding over immigranten → afwijzing herverdeling	0,020***	0,020	0,003

Parameters zijn niet-gestandaardiseerde coëfficiënten (B), gestandaardiseerde coëfficiënten (β), standaardfout (SE), *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$, ns= niet significant

Figuur 3.2: tweede SEM, directe en indirecte effecten van etnisch en civiel nationalisme

Waarden zijn gestandaardiseerde coëfficiënten (β), *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$, ns= niet significant

Tabel 6.2.2 en figuur 3.2 worden de indirecte effecten weergegeven. Het indirecte effect van etnisch nationalisme op een afwijzing van hervreiding via negatieve immigrantenattitudes ($\beta=0,171^{***}$) is meer dan twee maal zo groot als het directe effect ($\beta=0,076^{**}$) en is statistisch sterker significant. Dit indirecte effect is verantwoordelijk voor meer dan 60% van het totale effect ($\beta=0,280^{***}$). Het effect van etnisch nationalisme op een versterkte afwijzing van hervreiding wordt dus vooral veroorzaakt doordat etnisch nationalisme negatieve attitudes over immigranten voortbrengt (H2b) en minder doordat het een exclusieve interpretatie van de natie inhoudt (H2a). De hypothesen worden bevestigd. Bovendien zorgt ook bij etnische nationalist de instemming met civiele voorwaarden van nationaal lidmaatschap ervoor dat zij

negatiever gaan staan ten opzichte van immigranten en bijgevolg herverdeling ($\beta=0,020^{***}$). Dit effect is klein maar statistisch significant en strookt met de hypothese (H2c).

Civiel nationalisme veroorzaakt enkel indirect een afwijzing van herverdeling doordat het negatieve houdingen over immigranten versterkt ($\beta=0,045^{***}$) (H3b). Er bestaat geen direct effect van een civiel nationalisme op verminderde steun voor herverdeling (H3a). Ook voor de effecten van civiel nationalisme worden de hypothesen dus bevestigd.

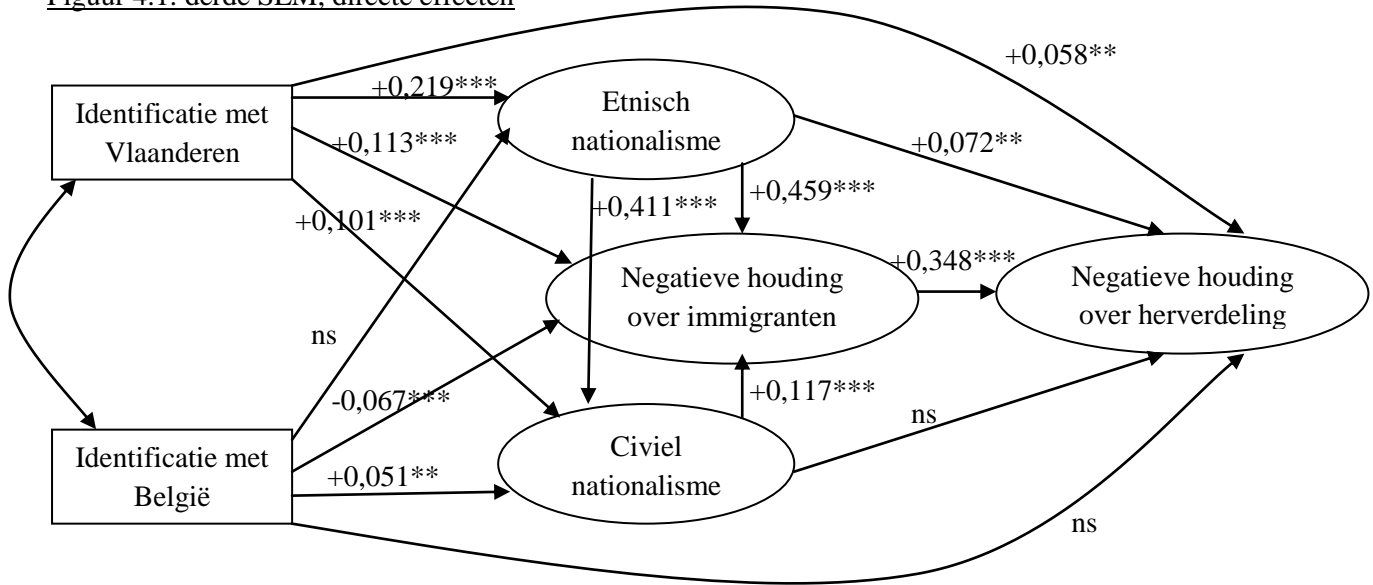
Tabel 6.3.1: Resultaten derde SEM, opname van onafhankelijke variabelen voor etnisch en civiel nationalisme, een negatieve houding over immigranten, Vlaamse en Belgische identificatie

Negatieve houding over herverdeling	B	β	SE
Negatieve houding over immigranten	0,348***	0,348	0,024
Etnisch nationalisme	0,072**	0,072	0,025
Civiel nationalisme	0,030ns	0,030	0,022
Identificatie met Vlaanderen	0,041**	0,058	0,014
Identificatie met België	-0,024ns	-0,030	0,016
Gender	-0,289***	-0,145	0,040
Opleidingsniveau	0,025ns	0,019	0,028
<i>Intercept</i>	<i>0,300*</i>		<i>0,123</i>
Negatieve houding over immigranten	B	β	SE
Etnisch nationalisme	0,457***	0,459	0,019
Civiel nationalisme	0,117***	0,117	0,019
Identificatie met Vlaanderen	0,079***	0,113	0,012
Identificatie met België	-0,053***	-0,067	0,014
Gender	-0,201***	-0,101	0,034
Opleidingsniveau	-0,231***	-0,173	0,024
<i>Intercept</i>	<i>0,938***</i>		<i>0,105</i>
Etnisch nationalisme	B	β	SE
Identificatie met Vlaanderen	0,154***	0,219	0,014
Identificatie met België	0,010ns	0,013	0,016

Opleidingsniveau	-0,316***	-0,236	0,027
<i>Intercept</i>	0,396**		0,118
Civiel nationalisme	B	β	SE
Etnisch nationalisme	0,411***	0,411	0,020
Identificatie met Vlaanderen	0,071***	0,101	0,014
Identificatie met België	0,041**	0,051	0,016
Opleidingsniveau	0,219***	0,163	0,027
<i>Intercept</i>	-1,078***		0,112
R-kwadraat negatieve houding over herverdeling	0,218	R-kwadraat negatieve houding over immigranten	0,397
R-kwadraat etnisch nationalisme	0,110	R-kwadraat civiel nationalisme	0,197
Chi-kwadraat test	Waarde	12,742	
	df	2	
	P-waarde	0,0017	
RMSEA	Waarde	0,048	
	90% betrouwbaarheidsinterval	0,025-0,075	
	Waarschijnlijkheid RMSEA $\leq 0,05$	0,489	
SRMR	0,014		
CFI	0,996		
TLI	0,951		

Parameters zijn niet-gestandaardiseerde coëfficiënten (B), gestandaardiseerde coëfficiënten (β), standaardfout (SE), *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$, ns= niet significant

Figuur 4.1: derde SEM, directe effecten

Waarden zijn gestandaardiseerde coëfficiënten (β), *** p<0,001, ** p<0,01, * p<0,05, ns= niet significant

Bovenstaande tabel 6.3.1 en figuur 4.1 geven de effecten weer van de laatste SEM²⁸. Hierin werden de variabelen voor nationale identificatie met Vlaanderen en nationale identificatie met België toegevoegd. Dit model vertoonde niet direct een model fit. Een model fit kon bereikt worden door de effecten van identificatie met Vlaanderen en België op etnisch nationalisme te controleren voor opleidingsniveau²⁹.

Uit de laatste SEM kunnen uiteindelijk alle hypothesen van de masterproef worden afgeleid. Er werden 2307 respondenten in de analyse opgenomen. De eerste hypothese (H1), die reeds in de vorige SEM bevestigd werd, wordt hier bekrachtigd. Een negatieve houding over immigranten versterkt een negatieve houding over herverdeling ($\beta=0,348^{***}$). Ook het relatief zwakke directe effect van etnisch nationalisme op een afwijzing van herverdeling is nog aanwezig in deze analyse ($\beta=0,072^{**}$). Dit bevestigt de hypothese (H2a). Eveneens in lijn met de hypothesen en de vorige SEM is de observatie dat civiel nationalisme geen statistisch significant effect heeft op verminderde steun aan herverdeling (H3a). Echter, een negatief effect is evenmin aanwezig. Voorts blijkt identificatie met Vlaanderen effectief een zwak direct effect te hebben op steun voor herverdeling ($\beta=0,058^{**}$). Dit bevestigt de hypothese (H4a). De hypothese die stelde dat identificatie met België via een direct effect verhoogde steun aan herverdeling zou teweegbrengen, wordt niet

²⁸ Zoals eerder aangehaald bestaat er een positieve correlatie tussen identificatie met Vlaanderen en België. Dit werd bij het testen van modellen via SEM gespecificeerd. Deze specificatie zorgt ervoor dat deze exogene variabelen vrij kunnen covariëren zonder dat hiervoor een oorzaak hoeft gespecificeerd te worden in het model (Kline, 2011, p. 95).

²⁹ Aanvankelijk had identificatie met België een statistisch significant positief effect op etnisch nationalisme ($\beta=0,043^*$), maar dit verdween van zodra opleidingsniveau als controlevariabele werd toegevoegd ($\beta=0,013ns$). Vermoedelijk werd deze relatie dus verklaard doordat laaggeschoolden sterker geneigd zijn zich met België te identificeren en ook meer geneigd zijn etnisch nationalistische stellingen te steunen.

bevestigd (H5a). Al deze observaties stroken met de conclusies uit de meervoudige regressieanalyse via SPSS.

De effecten van identificatie met Vlaanderen en België op etnisch en civiel nationalisme stroken niet volledig met wat in de theorie verwacht werd. Identificatie met Vlaanderen heeft een positief effect op zowel etnisch nationalisme ($\beta=0,219^{***}$) als civiel nationalisme ($\beta=0,101^{***}$). De relatie met etnisch nationalisme is wel dubbel zo sterk. In de theorie werd niet verwacht dat identificatie met Vlaanderen ook in verband zou staan met civiel nationalisme, aangezien vermoed werd dat het om etnisch gedefinieerde identiteit ging. Doordat het effect van identificatie met Vlaanderen op civiel nationalisme gecontroleerd werd voor etnisch nationalisme, kan deze relatie niet verklaard worden door het feit dat etnische nationalisten ook geneigd zijn sterker in te stemmen met civiel nationalistische voorwaarden voor lidmaatschap aan de natie. Wat betreft identificatie met België stroken de effecten wel met onze theorie. Belgische identificatie heeft geen statistisch significant effect op etnisch nationalisme, maar wel een enigszins zwak effect op civiel nationalisme ($\beta=0,051^{**}$). Deze observaties tonen aan dat de Belgische identiteit een eerder civiele identiteit is, terwijl de Vlaamse identiteit vaak ook etnisch wordt gedefinieerd. De regressiecoëfficiënten geven aan dat personen meer instemmen met etnische en civiele eisen van de nationale identiteit naarmate zij zich sterker Vlaming voelen. Zich Belg voelen veroorzaakt enkel een sterkere instemming met civiele eisen voor nationaal lidmaatschap. Bovendien strookt de observatie dat identificatie met Vlaanderen rechtstreeks een meer negatieve houding ten aanzien van immigranten veroorzaakt met de verwachtingen ($\beta=0,113^{***}$). Eveneens werd verwacht dat identificatie met België een minder negatieve houding over immigranten veroorzaakt ($\beta=-0,067^{***}$).

Tabel 6.3.1 geeft ook de passingsindexen weer van het model. De p-waarde van de chi-kwadraat ligt met een waarde van 0,0017 onder het minimum van 0,05 (Kline, 2011, p. 199). Echter, voor een grote steekproef zoals deze van ons onderzoek, is de chi-kwadraat test niet de meest aangewezen test om uitspraak te doen over de

model fit. Er wordt daarom beter gefocust op de andere model fit indexen (Kline, 2011, p. 201; Hox, 1999, p. 209). De RMSEA bedraagt 0,048 en ligt daarmee onder het maximum van 0,05. De ondergrens van het betrouwbaarheidsinterval is 0,025 (dit is kleiner dan het maximum van 0,05) en de bovengrens bedraagt 0,075 (dit is kleiner dan het maximum van 0,1) (Kline, 2011, p. 206). De p-waarde van de RMSEA ligt met een waarde van 0,489 boven de minimumwaarde van 0,05 (Brown, 2006, p. 84). De SRMR is met een waarde van 0,014 kleiner dan de maximumwaarde van 0,08 (Kline, 2011, p. 209). CFI en TLI liggen beiden boven het minimum van 0,95 met een waarde van respectievelijk 0,996 en 0,951 (Kline, 2011, p. 208-209; Hox, 1999, p. 209). Er is bijgevolg sprake van een goed model³⁰.

Tabel 6.3.2: Totale, directe en indirecte effecten van identificatie met Vlaanderen op een negatieve houding over herverdeling

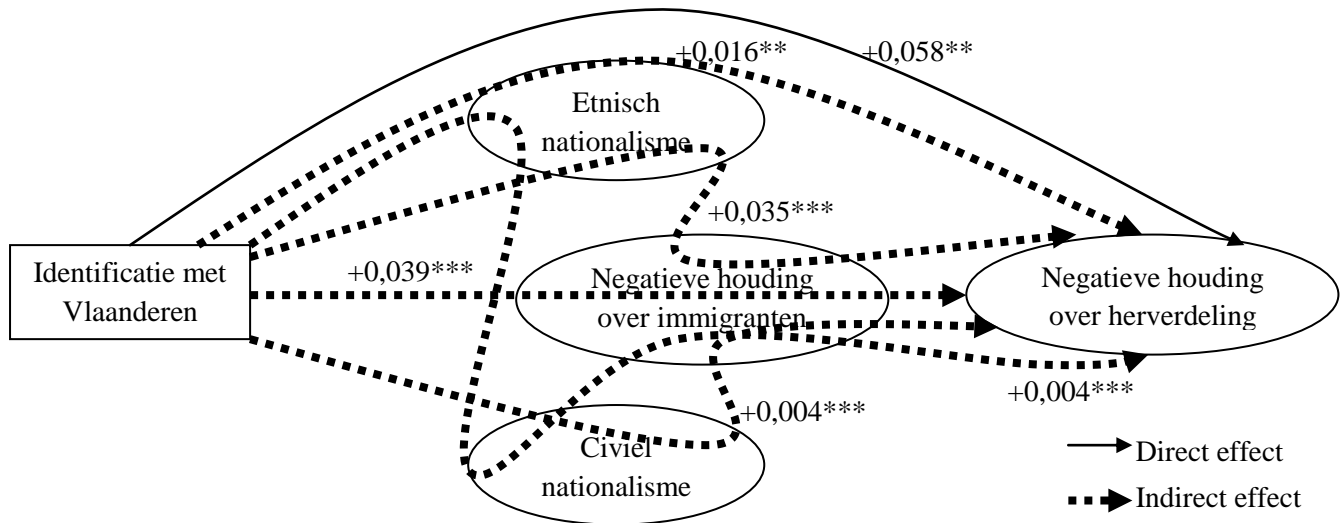
Het effect van identificatie met Vlaanderen op negatieve attitudes over herverdeling		B	β	SE
Totaal effect		0,113***	0,162	0,015
Direct effect		0,041**	0,058	0,014
Totale indirect effect		0,073***	0,104	0,007
Specifieke indirecte effecten	Vlaamse identificatie → negatieve houding over immigranten → afwijzing herverdeling	0,028***	0,039	0,005
	Vlaamse identificatie → etnisch nationalisme → afwijzing herverdeling	0,011**	0,016	0,004

³⁰ Merk op dat opleidingsniveau als controlevariabele voor de effecten op negatieve attitudes over herverdeling werd opgenomen op basis van theoretische gronden. Het niet opnemen van deze variabele heeft geen noemenswaardige invloed op de resultaten van het onderzoek, maar zou de model fit wel gevoelig verhogen. Zie de tabel voor dit model in bijlage 3.

	Vlaamse identificatie → civiel nationalisme → afwijzing herverdeling	0,002ns	0,003	0,002
	Vlaamse identificatie → etnisch nationalisme → civiel nationalisme → afwijzing herverdeling	0,002ns	0,003	0,001
	Vlaamse identificatie → etnisch nationalisme → negatieve houding over immigranten → afwijzing herverdeling	0,025***	0,035	0,003
	Vlaamse identificatie → civiel nationalisme → negatieve houding over immigranten → afwijzing herverdeling	0,003***	0,004	0,001
	Vlaamse identificatie → etnisch nationalisme → civiel nationalisme → negatieve houding over immigranten → afwijzing herverdeling	0,003***	0,004	0,001

Parameters zijn niet-gestandaardiseerde coëfficiënten (B), gestandaardiseerde coëfficiënten (β), standaardfout (SE), *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$, ns= niet significant

Figuur 4.2: derde SEM, directe en indirecte effecten van identificatie met Vlaanderen

Waarden zijn gestandaardiseerde coëfficiënten (β), *** p<0,001, ** p<0,01, * p<0,05, ns= niet significant

In de vorige SEM werden reeds de directe en indirecte effecten van etnisch en civiel nationalisme op herverdelingsattitudes getest. De conclusies hiervan blijven overeind wanneer identificatie met Vlaanderen en België opgenomen worden in de analyse³¹. Tabel 6.3.2 en figuur 4.2 geven het directe en de statistisch significante indirecte effecten weer van identificatie met Vlaanderen op een negatieve houding over herverdeling. Ook deze resultaten bevestigen een aantal hypothesen. Het totale effect van identificatie met Vlaanderen op een afwijzing van herverdeling lijkt relatief sterk te zijn ($\beta=0,162^{***}$). Zoals eerder aangehaald, is er sprake van een direct effect van Vlaamse identificatie op negatieve attitudes over herverdeling, maar dit is relatief zwak. Ongeveer twee derde van het totale effect verloopt indirect via etnisch nationalisme en negatieve attitudes over immigranten ($\beta=0,104^{***}$). Via etnisch nationalisme verloopt er een zwakker indirect effect van Vlaamse identificatie naar negatieve attitudes over herverdeling ($\beta=0,016^{**}$). Dit bevestigt de hypothese (H4b). Echter, de indirecte relatie tussen identificatie met Vlaanderen en negatieve attitudes over herverdeling verloopt vooral, voor de helft, via negatieve attitudes over immigranten. Ook dit strookt met de hypothese (H4c). Dit gebeurt enerzijds doordat Vlaamse identificatie rechtstreeks een afwijzing van immigranten voorspelt, wat op zijn beurt verminderde steun voor herverdeling voortbrengt ($\beta=0,039^{***}$) en anderzijds doordat Vlaamse identificatie een effect heeft op etnisch nationalisme, wat op zijn beurt een negatieve houding over immigranten versterkt en vervolgens een meer negatieve houding over herverdeling veroorzaakt ($\beta=0,035^{***}$). Bovendien bestaat er nog een klein, maar statistisch significant indirect effect van identificatie met Vlaanderen op een negatieve houding over herverdeling dat het gevolg is van het feit dat Vlaamsgezinden meer instemmen met civiel nationalisme, wat op zijn beurt ook een afwijzende houding tegenover

³¹ Zie bijlage 4 voor de tabel van de totale, directe en indirecte effecten van etnisch en civiel nationalisme op een negatieve houding over herverdeling voor de derde SEM.

immigranten versterkt. Dit komt deels doordat etnisch nationalistische Vlaamsgezinden ook geneigd zijn in te stemmen met civiele eisen voor nationaal lidmaatschap ($\beta=0,004^{***}$), en deels doordat er ook civiel nationalistische Vlaamsgezinden bestaan die de etnisch nationalisme niet ondersteunen ($\beta=0,004^{***}$). Er bestaat daarentegen geen statistisch significant indirect effect van identificatie met Vlaanderen op verminderde steun aan herverdeling dat zuiver het gevolg is van een verhoogde instemming met civiele criteria van de nationale identiteit.

Tabel 6.3.3: Totale, directe en indirecte effecten van identificatie met België naar een negatieve houding over herverdeling

Het effect van identificatie met België op negatieve attitudes over herverdeling		B	β	SE
Totaal effect		-0,037*	-0,047	0,017
Direct effect		-0,024ns	-0,030	0,016
Totale indirect effect		-0,013*	-0,016	0,007
Specifieke indirecte effecten	Belgische identificatie → negatieve houding over immigranten → afwijzing herverdeling	-0,019***	-0,023	0,005
	Belgische identificatie → etnisch nationalisme → afwijzing herverdeling	0,001ns	0,001	0,001
	Belgische identificatie → civiel nationalisme → afwijzing herverdeling	0,001ns	0,002	0,001
	Belgische identificatie → etnisch nationalisme → civiel nationalisme → afwijzing herverdeling	0,000ns	0,000	0,000
	Belgische identificatie → etnisch nationalisme → negatieve houding over immigranten → afwijzing herverdeling	0,002ns	0,002	0,003

	Belgische identificatie → civiel nationalisme → negatieve houding over immigranten → afwijzing herverdeling	0,002*	0,002	0,001
	Belgische identificatie → etnisch nationalisme → civiel nationalisme → negatieve houding over immigranten → afwijzing herverdeling	0,000	0,000	0,000

Parameters zijn niet-gestandaardiseerde coëfficiënten (B), gestandaardiseerde coëfficiënten (β), standaardfout (SE), *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$, ns= niet significant

Tabel 6.3.3 en figuur 4.3 geven dedirecte en statistisch significante indirecte effecten weer van identificatie met België op houdingen over herverdeling. Eerder werd al bevestigd dat civiel nationalisme niet via een direct effect positieve attitudes over herverdeling veroorzaakt. Bijgevolg veroorzaakt identificatie met België geen positievere houding ten aanzien van herverdeling als gevolg van het feit dat Belgischgezinden meer instemmen met civiel nationalisme. Er is daarentegen geen statistisch significant indirect effect aanwezig. De hypothese wordt hier bevestigd (H5b). Er moet wel opgemerkt worden dat er een klein, maar statistisch significant positief effect bestaat tussen identificatie met België en negatieve attitudes over herverdeling doordat ook bij Belgischgezinden het verhoogde civiel nationalisme een verhoogde afwijzing van immigranten veroorzaakt, wat op zijn beurt negatieve houdingen ten aanzien van herverdeling versterkt ($\beta=0,002^*$). Echter, dit effect wordt volledig geneutraliseerd doordat identificatie met België rechtstreeks in verband staat met een meer positieve houding over immigranten. De relatie tussen Belgische identificatie en meer positieve attitudes over immigranten veroorzaakt een relatief sterk indirect effect waardoor identificatie met België in verband komt te staan met meer positieve attitudes over herverdeling ($\beta=-0,023^{***}$). De relatie tussen identificatie met België en steun voor herverdeling wordt volgens de SEM dus enkel verklaard door het feit dat Belgischgezinden positiever staan ten opzichte van immigranten. De betrokken hypothese wordt hier bevestigd (H5c).

Er kan geconcludeerd worden dat de meeste hypothesen worden bevestigd. Enkel de hypothese dat identificatie met België via een direct effect tot een verhoogde steun voor herverdeling leidt, wordt ontkracht (H5a). Bovendien is er geen sprake van een direct effect van civiel nationalisme waarbij civiel nationalisme een meer positieve houding over herverdeling teweegbrengt.

5 Discussie en conclusie

5.1 Discussie

Hieronder zullen de resultaten van de masterproef besproken worden. Dit gebeurt aan de hand van de onderzoeksvragen en de hypothesen van het onderzoek. Daarna zullen een aantal implicaties en beperkingen van het onderzoek worden vermeld en worden suggesties voor verder onderzoek aangereikt.

De eerste onderzoeksvraag van de masterproef luidt: “Hebben etnisch nationalisme en civiel nationalisme een effect op de individuele houding ten aanzien van herverdeling?” Dit lijkt effectief het geval te zijn. Etnisch en civiel nationalisme bevorderen beiden een meer negatieve houding ten aanzien van herverdeling, maar het effect van etnisch nationalisme is sterker. Hieronder zullen de relevante hypothesen voor deze onderzoeksvraag besproken worden. Deze eerste hypothese stelt dat een negatieve houding ten aanzien van immigranten op individueel niveau een negatieve houding ten aanzien van herverdeling veroorzaakt (H1). Deze hypothese wordt bevestigd door ons onderzoek. De theoretische verklaring hiervoor is vermoedelijk degene die opgeworpen werd door Fong, Bowles en Gintis: personen zijn minder geneigd om de welvaart te herverdelen indien zij aan de ontvangers van herverdeling, waaronder immigranten, negatieve eigenschappen toewijzen (zoals luiheid en profiteren) (Senik e.a., 2008, p. 347).

Dat deze hypothese bekrachtigd kan worden, is relevant voor de conclusies betreffende etnisch en civiel nationalisme. In de hypothesen werd namelijk opgeworpen dat zowel etnisch nationalisme (H2b) als civiel nationalisme (H3b) op individueel niveau een afwijzing van herverdeling voorspellen doordat beide houdingen een meer negatieve attitude tegenover immigranten veroorzaken. Dit indirecte effect op een afwijzing van herverdeling wordt zowel voor etnisch als voor civiel nationalisme bevestigd door ons onderzoek. Hierbij moet opgemerkt worden dat etnisch nationalisme veel sterker een afwijzing van immigranten voorspelt

dan civiel nationalisme. Bijgevolg is het onrechtstreekse effect van etnisch nationalisme op een afwijzing van herverdeling ook sterker. Dit is niet onlogisch. De idee van sociale contra-identificatie, beschreven door Tajfel en Turner, is hier vermoedelijk van toepassing. Etnische nationalisten definiëren de in-groep in exclusieve en etnische termen, waardoor een sterkere in-groep identificatie vanzelf leidt tot een sterkere contra-identificatie met een etnisch gedefinieerde out-groep. Deze contra-identificatie veroorzaakt een meer negatieve beoordeling van immigranten (Coenders e.a., 2004, p. 10).

Bij civiele nationalistes wordt de nationale identiteit in inclusieve en niet-etnische termen omschreven. Een dergelijke contra-identificatie met een etnisch omschreven out-groep is bij hen dan ook afwezig. Er bestaat een andere plausibele verklaring voor de relatie tussen civiel nationalisme en negatieve attitudes over immigranten. Volgens ondermeer Miller zouden personen die sterker bepaalde voorwaarden voor lidmaatschap aan de natie benadrukken, ook civiel nationalistische voorwaarden, sneller van mening zijn dat immigranten niet aan deze voorwaarden voldoen. Dat deze voorwaarden inclusief van aard zijn, doet geen afbreuk aan het feit dat men de perceptie kan hebben dat nieuwkomers er niet voldoende aan tegemoet komen (Johnston e.a., 2010, pp. 354-355; Pehrson e.a., 2009, p.33). Merk op dat het effect van etnisch nationalisme op negatieve attitudes over immigranten en bijgevolg herverdeling voor een klein deel verklaard kan worden door het feit dat etnische nationalistes ook geneigd zijn meer in te stemmen met civiel nationalistische voorwaarden voor nationaal lidmaatschap (Reeskens & Hooghe, 2010, p. 591). Ook bij etnische nationalistes kan de perceptie dat immigranten niet tegemoet komen aan civiele eisen voor de nationaliteit dus negatieve immigranten- en herverdelingsattitudes veroorzaken. Dit bevestigt eveneens de hypothese (H2c).

Ten slotte werd in de hypothesen betreffende etnisch en civiel nationalisme de vraag gesteld of etnisch nationalisme en civiel nationalisme, wanneer gecontroleerd wordt voor attitudes over

immigranten, nog steeds een afwijzing van herverdeling voorspellen. Voor etnisch nationalisme stelde de hypothese dat deze ook direct een verminderde steun voor herverdeling voorspelt (H2a). Het gaat hier dan om een afwijzing van welvaartsverdeling met immigranten als gevolg van de etnische omschrijving van de natie, waarvan immigranten omwille van hun etnische achtergrond uitgesloten worden. Het feit dat immigranten negatief beoordeeld worden doet bij dit effect niet ter zake. Deze hypothese wordt bevestigd door ons onderzoek. Echter, het rechtstreekse effect van etnisch nationalisme op een afwijzing van herverdeling is zwakker dan het indirecte effect via negatieve attitudes over immigranten.

Voor civiel nationalisme stelde de hypothese dat deze geen direct effect of een positief direct effect heeft op steun voor herverdeling (H3a). Civiel nationalisme blijkt geen direct effect te hebben op negatieve attitudes ten aanzien van herverdeling. Gezien de inclusieve en niet-etnische aard van civiel nationalisme zou een positief direct effect zoals bij etnisch nationalisme ook onlogisch zijn. De relatie tussen civiel nationalisme en een afwijzing van herverdeling is dus enkel het gevolg van het bestaan van een meer negatieve attitude over immigranten bij civiele nationalist, niet van de civiele invulling van de identiteit zelf. Een effect waarbij een uitgesproken inclusieve invulling van de nationale identiteit een indicator is van versterkt medeleven met de leden van de etnisch diverse natie, en bijgevolg een verhoogde steun voor herverdeling, kan op basis van ons onderzoek voor de Vlaamse case eveneens worden uitgesloten. Dit strookt met het vermoeden dat Johnston e.a. ook al hadden. Zij vermoedden dat een specifieke Canadese invulling van de nationale identiteit, gekenmerkt door een pro-welvaartsstaat en pro-multiculturele houding, eerder dan een civiele invulling van de nationale identiteit het verband tussen nationale identificatie en steun voor herverdeling in Canada verklaart (Johnston, e.a., 2010, pp. 353-354, 357, 368-370). De afwezigheid van een direct effect van civiel nationalisme op steun voor herverdeling zou logisch verklaard kunnen worden door het feit dat een civiele invulling van de nationale identiteit enkel iets zegt over de voorwaarden om tot de

natie te behoren en, in tegenstelling tot een pro-multiculturele of pro-welvaartsstaatinvulling, niets zegt over het geprefereerde beleid van de respondent.

De tweede onderzoeksvraag van de masterproef is: “Hebben identificatie met Vlaanderen en identificatie met België een effect op de individuele houding ten aanzien van herverdeling?” Deze vraag kan kort beantwoord worden: ja, identificatie met Vlaanderen en identificatie met België hebben een effect op de individuele houding ten aanzien van herverdeling. Deze effecten stroken met de verwachtingen. Identificatie met Vlaanderen bevordert een negatieve houding ten aanzien van herverdeling. Identificatie met België voorspelt daarentegen een verhoogde steun aan herverdeling. Echter, het totale effect van identificatie met België op steun voor herverdeling is relatief zwak vergeleken met het totale effect van identificatie met Vlaanderen. Vooraleer de directe en indirecte effecten en daarbij horende hypothesen van deze nationale identificaties op attitudes over herverdeling te bespreken, worden hieronder eerst de relaties tussen identificatie met Vlaanderen en België, immigrantenattitudes en etnisch en civiel nationalisme geëvalueerd.

Het onderzoek lijkt aan te tonen dat er effectief sprake is van een etnisch gedefinieerde Vlaamse identiteit en een meer civiel omschreven Belgische identiteit. Identificatie met Vlaanderen is zoals verwacht een directe voorspeller van zowel etnisch nationalisme als van een negatieve houding over immigranten. Vermoedelijk komt dit doordat Vlaamsgezinden het eerder negatieve discours over immigratie van Vlaams-nationalistische partijen en bewegingen overnemen, alsook de dominante etnische representatie van deze Vlaamse identiteit (Meeus e.a., 2010, pp. 306, 317). Wat echter tegen de verwachten ingaat, is dat personen die zich sterker met Vlaanderen identificeren – gecontroleerd voor etnisch nationalisme – eveneens neigen naar een sterkere instemming met civiel nationalistische criteria voor de nationaliteit. Dit zou kunnen verklaard worden doordat er naast een etnisch discours over de Vlaamse identiteit mogelijk ook een civiel Vlaamsgezind discours

bestaat waaraan bepaalde respondenten zich conformeren. Politieke partijen zoals N-VA of het vroegere SLP zouden mogelijk als vertegenwoordigers van deze civiele interpretatie kunnen worden beschouwd (Meeus e.a., 2010, p. 317). Merk wel op dat etnisch nationalisme Vlaamse identificatie sterker voorspelt dan civiel nationalisme.

Personen die zich sterker met België identificeren, lijken daarentegen enkel een civiele invulling te geven aan hun identiteit. Identificatie met België is namelijk geen statistisch significante voorspeller van etnisch nationalisme, maar wel van civiel nationalisme. Bovendien veroorzaakt een sterkere identificatie met België een meer positieve houding ten aanzien van immigranten. Dit zou eveneens verklaard kunnen worden doordat Belgischgezinden zich de dominante civiele en pro-multiculturele representatie van de Belgische identiteit eigen maken (Billiet e.a., 2003, p. 243). Merk op dat de effecten van identificatie met Vlaanderen op etnisch en civiel nationalisme en immigrantenattitudes sterker zijn dan dat van identificatie met België op civiel nationalisme en immigrantenattitudes. Dit maakt dat de effecten van Vlaamse identificatie op herverdelingsattitudes eveneens sterker zijn. Een plausibele verklaring voor de sterkere effecten van identificatie met Vlaanderen op andere attitudes zou kunnen zijn dat er een duidelijker Vlaamsgezin discours aanwezig is in de Vlaamse publieke sfeer. De opvattingen van een nationalistische politieke elite oefenen mogelijk een sterke invloed uit op de invulling van de nationale identiteit door individuen (Van Dijk, 1993, pp. 47-48; Billiet e.a., 2007, p. 98). Terwijl twee Vlaamse politieke partijen zich vandaag uitdrukkelijk als Vlaams-nationalistisch profileren (Vlaams Belang en N-VA), lijken er geen uitgesproken pro-Belgische nationalistische partijen aanwezig te zijn in het Vlaamse partijlandschap.

De hypothese die stelt dat identificatie met Vlaanderen rechtstreeks een afwijzing van herverdeling voorspelt, kan worden bevestigd (H4a). De verklaring zou kunnen zijn dat het dominante Vlaams-nationalistische discours neigt naar een afkeuring van herverdeling (Béland & Lecours, 2005a, p. 694). Desondanks moet

opgemerkt worden dat dit directe effect relatief zwak is. Mogelijk is de statistisch significante relatie hier het gevolg van het feit dat een relatief grote steekproef gebruikt werd, of doordat de relatie in praktijk nog door iets anders gemedieerd wordt.

In de hypothesen werd eveneens gesteld dat de relatie tussen Vlaamsgezindheid en een afwijzing van herverdeling gemedieerd wordt door negatieve attitudes over immigranten (H4c). Deze hypothese wordt bevestigd door het onderzoek. De negatieve houding ten aanzien van herverdeling wordt zelfs voor de helft veroorzaakt door een indirect effect via immigrantenattitudes. Enerzijds doordat Vlaamsgezindheid rechtstreeks negatieve attitudes over immigranten voorspelt, anderzijds doordat Vlaamsgezindheid samenhangt met etnisch en civiel nationalisme, die op hun beurt een negatieve houding over immigranten bewerkstelligen.

Bovendien wordt het indirecte effect van identificatie met Vlaanderen op negatieve attitudes over herverdeling ook gemedieerd door een klein zwakker effect dat zuiver veroorzaakt wordt door de etnische, exclusieve definitie van de Vlaamse identiteit. Dit bevestigt de hypothese (H4b). Dit effect houdt in dat Vlaamsgezinden herverdeling afwijzen omdat personen die geen etnische Vlamingen zijn, waarmee zij bijgevolg geen gevoel van samenhang ervaren, ook ontvangers zijn van herverdelingsmechanismen. Merk op dat het etnisch nationalisme van Vlaamsgezinden negatieve immigrantenattitudes bewerkstelligt, die op hun beurt ook de afwijzing van herverdeling verhogen. Dit effect is sterker en kan eventueel ook als een effect van etnisch nationalisme worden beschouwd. Bovendien zorgt bij etnisch nationalistische Vlaamsgezinden ook de perceptie dat immigranten zich niet conformeren aan civiele criteria voor nationaal lidmaatschap voor een afwijzing van herverdeling. Dit laatste effect is echter klein.

De hypothese die een direct effect voorspelt van identificatie met België op positieve attitudes over herverdeling, wordt ontkracht door ons onderzoek (H5a). Er is geen dergelijk statistisch significant effect aanwezig. De stelling dat Belgischgezinden de steun voor herverdeling die bestaat in het dominante pro-Belgische discours

overnemen, wordt niet bevestigd. Een mogelijke verklaring hiervoor is de eerder aangehaalde beperkte aanwezigheid van pro-Belgisch geïnspireerd nationalisme in de Vlaamse publieke sfeer waarmee Belgischgezinden zich zouden kunnen vereenzelvigen.

Een volgende hypothese betreffende Belgischgezindheid voorspelt een effect waarbij Belgischgezindheid een positieve houding ten aanzien van herverdeling veroorzaakt als gevolg van een mediërend effect van positieve immigrantenattitudes (H5c). Deze hypothese wordt bevestigd door ons onderzoek. Op basis van de resultaten uit het onderzoek kan zelfs verondersteld worden dat het effect van identificatie met België op positieve attitudes over herverdeling volledig door de positievere houding van Belgischgezinden ten aanzien van immigranten kan verklaard worden.

Ten slotte werd in de hypothesen voorspeld dat een meer civiel nationalistische houding bij Belgischgezinden hen meer positief doet staan ten aanzien van herverdeling of geen effect heeft op hun herverdelingsattitudes (H5b). Deze hypothese wordt bevestigd. Het sterkere civiele nationalisme van Belgischgezinden heeft inderdaad geen rechtstreeks effect heeft op hun houding ten aanzien van herverdeling. Echter, er is evenmin sprake van een effect waarbij civiel nationalisme een verhoogde steun voor herverdeling voorspelt.

Er moet echter een kanttekening geplaatst worden bij zowel hypothese H5b als hypothese H5c. Er bestaat namelijk ook een klein effect dat identificatie met België in verband brengt met verminderde steun aan herverdeling. Dit is een gevolg van het feit dat identificatie met België civiel nationalisme voorspelt. Ook bij Belgischgezinden brengt het verhoogde civiele nationalisme een negatievere houding ten aanzien van immigranten teweeg. Onrechtstreeks draagt civiel nationalisme bij Belgischgezinden dus wel bij aan een negatieve houding ten aanzien van herverdeling. Echter, dit effect is zeer klein en statistisch zwak. Het doet nauwelijks afbreuk aan het feit dat Belgischgezindheid als gevolg van het feit dat het rechtstreeks een positievere houding ten aanzien van immigranten veroorzaakt een verhoogde steun voor herverdeling teweegbrengt.

5.2 Conclusie

De belangrijkste verdienste van het onderzoek is dat er duidelijkheid geschapen wordt over het effect dat instemming met een etnische en een civiele invulling van de nationale identiteit hebben op attitudes over herverdeling, althans voor een case van Vlaamse jongeren. Zowel etnisch als civiel nationalisme veroorzaken op individueel niveau een sterkere afwijzing van herverdeling.

Betekent dit dat nationale identificatie op individueel niveau noodzakelijk een meer negatieve houding ten aanzien van herverdeling teweegbrengt? Neen. Identificatie met België leidt namelijk tot een verhoogde steun voor herverdeling. Identificatie met België vermindert op individueel niveau een negatieve houding over immigranten, wat op zijn beurt de steun voor herverdeling verhoogt. Dit effect vindt niet plaats dankzij, maar ondanks het feit dat Belgischgezinden neigen naar een verhoogde instemming met civiele, inclusieve voorwaarden van de nationale identiteit. Ook bij Belgischgezinden leidt verhoogd civiel nationalisme namelijk tot een negatievere houding tegenover immigranten.

We kunnen dus vermoeden dat de relatie tussen identificatie met België en positieve attitudes over immigranten en herverdeling gelijkaardig is aan deze die door Johnston e.a. vermoed werd voor identificatie met Canada. Identificatie met België leidt niet tot een verhoogde steun voor herverdeling doordat het op individueel niveau een civiele invulling van de nationale identiteit bevordert, maar mogelijk wel doordat het een pro-multiculturele opvatting van de identiteit stimuleert (Johnston e.a., 2010, p. 369; Billiet e.a., 2003, p. 243). Bepaalde auteurs wijzen reeds op het bestaan van een derde dominante invulling van de nationale identiteit. Naast een etnische en een civiele zou er ook een multiculturele opvatting van de nationale identiteit bestaan en de Belgische identiteit zou hier aan beantwoorden (Billiet e.a., 2007, pp. 99-100). Toekomstig onderzoek zou kunnen nagaan in hoeverre identificatie met België en Vlaanderen samenhangen met een pro-multiculturele invulling van

de identiteit en hoe deze invulling in relatie staat met attitudes over immigranten en herverdeling.

Ten slotte heeft het onderzoek de verdienste dat naast etnisch en civiel nationalisme ook een variabele voor attitudes over immigranten in het onderzoek werd opgenomen. Op die manier kon achterhaald worden dat civiel nationalisme, gecontroleerd voor het feit dat het negatieve attitudes over immigranten bevordert, geen afbreuk doet aan de steun voor herverdeling. Maar het unieke effect van civiel nationalisme gaat dus ook niet in de tegengestelde richting. Bovendien kon ontdekt worden dat bij etnische nationalistten zowel de afwijzing van immigranten als de exclusieve, etnische opvatting van de nationale identiteit een negatieve houding ten opzichte van herverdeling veroorzaakt.

De vraag kan nu gesteld worden of de Vlaamse jongeren die morgen de etnisch diversere samenleving zullen vormgeven hun steun voor herverdeling zullen verhogen of alleszins minder zullen reduceren onder invloed van een sterke nationale identificatie. Dit lijkt mogelijk, althans voor wat identificatie met België betreft. Merk echter op dat het effect van etnische diversiteit op verminderde steun voor herverdeling mogelijk niet zo sterk is (Senik e.a., 2008, p. 361). Bovendien hebben schoolgaande jongeren zelf nog geen eigen sociaaleconomische positie verworven. Dit zou kunnen verklaren waarom sociale klasse, dat in ander onderzoek wel een sterk effect lijkt te hebben op steun voor herverdeling, in dit onderzoek geen statistisch significante voorspeller bleek van herverdelingsattitudes (Swank, 2005, p. 52). In de toekomst zullen de Vlaamse jongeren uit het onderzoek zich mogelijk sterker laten leiden door sociale klassebelangen in hun denken over herverdeling en minder door nationale identificatie en immigrantenattitudes. Het lijkt dus aangewezen om geen te sterke assumpties over de toekomst te maken op basis van de resultaten van dit onderzoek.

De belangrijkste conclusies van het onderzoek zijn dat bij Vlaamse jongeren zowel een sterke etnische als een uitgesproken civiele invulling van de nationale identiteit negatieve herverdelingsattitudes versterken. Dit kan voornamelijk verklaard

worden door een mediërend effect van negatieve immigrantenattitudes. Rechtstreeks heeft civiel nationalisme geen effect op herverdelingsattitudes, ook geen positief effect. Etnisch nationalisme versterkt daarentegen wel rechtstreeks een afwijzing van herverdeling. Vlaamse identificatie houdt verband met de eerder vernoemde variabelen en is bijgevolg een relatief sterke voorspeller van meer negatieve herverdelingsattitudes. Identificatie met België blijkt een zwakke voorspeller van meer positieve attitudes over herverdeling. Deze relatie kan enkel verklaard worden doordat Belgischgezindheid een positievere houding ten aanzien van immigranten teweegbrengt.

5.3 Limieten en suggesties voor verder onderzoek

Een beperking van dit onderzoek is dat er geen uitspraak kan worden gedaan over het effect van nationale identificatie in een samenleving op attitudes over herverdeling. Ons onderzoek heeft enkel betrekking op het individuele niveau. Cross-sectioneel onderzoek zou daarom een nuttige aanvulling kunnen vormen voor dit onderzoek. Het onderzoek van Pherson e.a. geeft namelijk aan dat wanneer op nationaal niveau de civiele interpretatie van de identiteit dominant is, de negativiteit ten opzichte van immigranten in dat land afneemt. Bovendien staan personen die leven in een land dat sterk nationalistisch is meestal positiever ten aanzien van immigranten (Pherson, 2009, pp. 33-34). Ondanks het feit dat civiele nationalist in onze Vlaamse case meer negatief lijken te staan ten aanzien van herverdeling, is het dus goed mogelijk dat sterk civiel nationalistische samenlevingen effectief bevorderend zijn voor de steun aan herverdeling.

Bovendien zou mijn onderzoek nuttig kunnen aangevuld worden door het belang van verbondenheid en vertrouwen op steun voor herverdeling te onderzoeken. In deze masterproef werd de stelling verdedigd dat etnisch nationalisme een gevoel van samenhang en vertrouwen binnen de etnische groep bestendigt of versterkt en met personen uit andere etnische groepen vermindert.

Als gevolg zou etnisch nationalisme de steun voor herverdeling doen afnemen. Civiel nationalisme zou samenhangigheid en vertrouwen over etnische grenzen heen kunnen versterken of op zijn minst minder doen afzwakken dan etnisch nationalisme door haar inclusieve karakter. Gevoelens van samenhangigheid en vertrouwen in landgenoten werden niet in het onderzoek opgenomen omdat dit de complexiteit van het reeds relatief uitgebreide model nog zou versterken. Bovendien vormde de richting van het effect van etnisch en civiel nationalisme op herverdeling de focus van het onderzoek. Het was niet zozeer de bedoeling om een uitspraak te kunnen doen over het belang van de onderliggende sentimenten van samenhangigheid en vertrouwen. Er kan echter wel verondersteld worden dat samenhangigheid en vertrouwen effectief een rol spelen voor het effect van etnisch nationalisme op steun voor herverdeling. Het directe effect van etnisch nationalisme op verminderde steun voor herverdeling lijkt een indicatie van het feit dat herverdeling met immigranten afgewezen wordt omdat men geen samenhangigheid ervaart met etnische out-groepen. Bij het inclusieve civiele nationalisme is dit directe effect op verminderde steun voor herverdeling namelijk afwezig. Bovendien lijken zowel etnisch als civiel nationalisme eerder wantrouwen in immigranten te versterken in plaats te van verminderen. Echter, het opnemen van metingen van verbondenheid en vertrouwen in toekomstig onderzoek zou hier meer klaarheid over kunnen scheppen.

In het onderzoek werd uitgegaan van de veronderstelling dat dominante nationale discoursen van Vlaams- en Belgischgezinden een effect hebben op individuele houdingen van Vlaams- en Belgischgezinde respondenten. Echter, dit vormt slechts een plausibele verklaring. Volgend onderzoek zou kunnen nagaan of dergelijke discoursen effectief aanwezig zijn en in hoeverre individuen hun attitudes daaraan aanpassen.

Bovendien zou het interessant zijn om in toekomstig onderzoek de rol van sociale klasse in de relatie tussen nationale identificatie en steun voor herverdeling te onderzoeken. In Canada zou nationale identificatie de steun voor herverdeling sterker bevorderen bij

personen uit hogere sociale klassen (Johnston e.a., 2010, p. 367). Ander cross-nationaal onderzoek stelt dan weer dat in alle inkomensklassen nationale identificatie de steun voor herverdeling verlaagt, ook in Canada. Wel zouden lagere sociale klassen meer geneigd zijn zich met de natie te identificeren (Shayo, 2009, pp. 158-159, 162). Deze masterproef leende zich niet tot het onderzoeken van deze relatie, aangezien de jongeren uit ons onderzoek zelf nog geen eigen sociale klassenpositie en inkomen verworven hebben. Bovendien zou dit het onderzochte model sterk compliceren.

Ten slotte moet worden opgemerkt dat in het onderzoek gebruik gemaakt werd van regressieanalyses. Regressieanalyses geven aan dat de aanwezigheid van een bepaalde variabele de kans op de aanwezigheid van een andere variabele vergroot, maar dit impliceert niet per definitie een causaal verband. Het onderzoek door Meeus e.a. ondervond namelijk dat het directe effect van identificatie met Vlaanderen op negatieve attitudes over immigranten verdween in een longitudinale studie: het effect van identificatie met Vlaanderen op negatieve attitudes over immigranten kon volledig verklaard worden door het verhoogde etnisch nationalisme (Meeus e.a., 2010, p. 317). Volgend onderzoek zou mogelijk gebruik kunnen maken van een longitudinale studie om een meer solide uitspraak te kunnen doen over causaliteit³². Bovendien bleek uit enkele meervoudige regressieanalyses die uitgevoerd werden voor de masterproef dat er mogelijk sprake is feedback loops in mijn model: de effecten in het model lijken soms ook in omgekeerde richting te gaan (Kline, 2011, p. 106). Het uittesten van een nonrecursief model was door het korte tijdsbestek waarin de masterproef moest worden opgemaakt niet mogelijk. Toekomstig onderzoek kan hier mogelijk meer klaarheid in brengen.

³² Het onderzoek gebruikt voor deze masterproef, de *Belgian Youth Survey 2008*, maakt deel uit van een breder longitudinaal onderzoek. Echter, in de surveys uit 2006 en 2011 werden geen vragen opgenomen die peilen naar etnisch en civiel nationalisme. In de survey uit 2006 werden bovendien geen attitudes over herverdeling bevraagd.

6 Bronnenlijst

- Barère de Vieuzac, B. (1794). Rapport sur les moyens de propager la langue française dans l'intérieure de la République, fait par Barrère au nom du Comité de salut public. In G.N. Lallement (Red.), *Choix de rapports, opinions et discours prononcés à la tribune nationale depuis 1789 à ce jour, tome 15 : 1794-1795* (pp. 247-255). Parijs: Alexis Eymery.
- Béland, D., & Lecours, A. (2005a). The politics of territorial solidarity. Nationalism and Social Policy Reform in Canada, the United Kingdom, and Belgium. *Comparative Political Studies*, 38(6), pp. 676–703.
- Béland, D., & Lecours, A. (2005b). Nationalism, Public Policy, and Institutional Development: Social Security in Belgium. *Journal of Public Policy*, 25(2), pp. 265-285.
- Billiet, J., Coffé, H., & Maddens, B. (2007). De Vlaams-nationale identiteit en de houding tegenover allochtonen in longitudinal perspectief. In Swyngedouw, M., Billiet, J., & Goeminne, B. (Reds.), *De kiezer onderzocht. De verkiezingen van 2003 en 2004 in Vlaanderen* (pp. 95-120). Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Billiet, J., Maddens, B., & Beerten, R. (2003). National identity and attitude towards foreigners in a multinational state: A replication. *Political Psychology*, 24(2), pp. 241-257.
- Boeri, T. (2006). Migration Policy and the Welfare State. Paper gepresenteerd op de conferentie Reinventing the Welfare State van 26-27.04.2006 in Tilburg, Nederland.
- Brown, T.A. (2006). *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research*. New York: The Guilford Press.

- Brubaker, R. (1999). The Manichean Myth. Rethinking the Distinction Between 'Civic' and 'Ethnic' Nationalism. In Kriesi, H. (Red.), *Nations and national identity. The European experience in perspective* (pp. 55-71). Zürich: Rüdiger Verlag.
- Chernya, L.T., Burg, S.L. (2012). Accounting for the Effects of Identity on Political Behavior: Descent, Strength of Attachment, and Preferences in the Regions of Spain. *Comparative Political Studies*, 45(6), pp. 774-803.
- Claes, E., Dejaeghere, Y., Hooghe, M., & Quintelier, E. (2008). *Jeugdonderzoek 2008* [Brochure]. Leuven: KU Leuven.
- Coenders, M., Gijsberts, M., Hagendoorn, L., & Scheepers, P. (2004). Introduction. In Gijsberts, M., Hagendoorn, L., & Scheepers, P. (Reds.) *Nationalism and Exclusion of Migrants. Cross-National Comparisons* (pp. 10-25). Aldershot: Ashgate Publishing Limited.
- Dahlberg, M., Edmark, K., & Lundqvist, H. (2012). Ethnic Diversity and Preferences for Redistribution. *Journal of Political Economy*, 120(1), pp. 41-76.
- Deschouwer, K., Delwit, P., Hooghe, M., & Walgrave, S. (2010). *De stemmen van het volk. Een analyse van het kiesgedrag in Vlaanderen en Wallonië op 10 juni 2009*. Brussel: Uitgeverij VUBPRESS.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. Londen: Sage Publications.

- Fleischman, F., & Phalet, K. (2010). *Meervoudige identiteiten van de Turkse en Marokkaanse tweede generatie. Een vergelijkend onderzoek naar conflict en verenigbaarheid van etnische, religieuze, nationale en stadsidentiteiten Antwerpen Brussel Rotterdam Amsterdam & Stockholm* [Brochure]. Leuven: KU Leuven.
- Gellner, E. (1997). Nationalism as a product of industrial society. In M. Guibernau, & J. Rex (Eds.), *The Ethnicity Reader. Nationalism, Multiculturalism and Migration* (pp. 52-69). Cambridge: Polity Press.
- Gidengil, E., Blais, A., Nadeau, R., & Nevitte, N. (2001). *Women to the Left? Gender Differences in Political Beliefs and Policy Preferences* [Brochure]. z.u.
- Heerwegh, D. (2008). *Dataverwerking en analyse voor sociale wetenschappers*. Leuven: Acco.
- Hofstede, G. H. (2001). *Culture's Consequences. Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Hooghe, M. (2004). Political Socialization and the Future of Politics. *Acta Politica*, 39(4), pp. 331-341.
- Hooghe, M., Havermans, N., Quintelier, E., & Dassonneville, R. (2011). *Belgian Political Panel Survey (BPPS), 2006-2011. Technical report*. Leuven: KU Leuven.
- Hooghe, M., Reeskens, T., Stolle, D., Trappers, A. (2009). Ethnic Diversity and Generalized Trust in Europe. A Cross-National Multilevel Study. *Comparative Political Studies*, 42(2), pp. 198-223.

- Hox, J.J. (1999). Principes en toepassing van structurele modellen. *Kind en Adolescent*, 20(3), pp. 200-217.
- Janmaat, J. G. (2006). Popular conceptions of nationhood in old and new European member states: Partial support for the ethnic-civic framework, *Ethnic and Racial Studies*, 29(1), pp. 50-78.
- Jayet, C. (2012). The Ethnic-Civic Dichotomy and the Explanation of National Self Understanding. *European Journal of Sociology*, 53(1), pp. 65-95.
- Johnston, R., Banting, K., Kymlicka, W., & Sorocka, S. (2010). National Identity and Support for the Welfare State. *Canadian Journal of Political Science*, 43(2), pp. 349-377.
- Kline, R.B. (2011). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. New York: The Guilford Press.
- Kymlicka, W. (1999). Misunderstanding Nationalism. In R. Beiner (Reds.), *Theorizing Nationalism* (pp. 131-140). Albany: State University of New York Press.
- KU Leuven (2008). *Belgian Youth Survey 2008*. Leuven: KU Leuven.
- Luttmer, E. F. P. (2001). Group loyalty and the taste for redistribution. *Journal of Political Economy*, 109(3), pp. 500-528.
- Lyons, M. (1991). Regionalism and linguistic conformity in the French Revolution. In Forrest, A., & Jones, P. (Reds.), *Reshaping France. Town, Country and Region During the French Revolution* (pp. 179-192). Manchester: Manchester University Press.

- Meeus, J., Duriez, B., Vanbeselaere, N., & Boen, F. (2010). The role of national identity representation in the relation between in-group identification and out-group derogation: Ethnic versus civic representation. *British Journal of Social Psychology*, 49(2), pp. 305-320.
- Muthén, L.K., & Muthén, B.O. (2007). *Mplus. Statistical Analysis With Latent Variables User's Guide*. Los Angeles: Muthén & Muthén.
- Pehrson, S., Vignoles, V., & Brown, R. (2009). National identification and anti-immigrant prejudice: Individual and contextual effects of national definitions. *Social Psychology Quarterly*, 72(1), pp. 24-38.
- Pratto, F., Stallworth, L. M., & Sidanius, J. (1997). The gender gap: Differences in political attitudes and social dominance orientation. *British journal of social Psychology*, 36(1), pp. 49-68.
- Putnam, R.D. (2007). 'E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian Political Studies*, 30(2), pp. 137-174.
- Reeskens, T., & Hooghe, M. (2010). Beyond the civic-ethnic dichotomy: investigating the structure of citizenship concepts across thirty-three countries. *Nations and Nationalism*, 16 (4), pp. 579-597.
- Reijerse, A., Van Acker, K., Vanbeselaere, N., Phalet K., & Duriez, B. (2012). *Beyond the ethnic-civic dichotomy. Cultural citizenship as a new way of excluding immigrants* [Brochure]. Oxford: Blackwell.

- Schram, F. (2012). *Burger en bestuur. Een introductie tot een complexe verhouding*. Brussel: Uitgeverij Politeia.
- Senik, C., H. Stichnoth, and K. Van der Straeten (2009). Immigration and natives' attitudes towards the welfare state: evidence from the European Social Survey. *Social Indicators Research*, 91(3), pp. 345-370.
- Shayo, M. (2009). A Model of Social Identity with an Application to Political Economy: Nation, Class, and Redistribution. *American Political Science Review*, 103(2), pp. 147-174.
- Sidanius, J., & Pratto, F. (1993). Racism and Support of Free-Market Capitalism: A Cross-Cultural Analysis. *Political Psychology*, 14(3), pp. 381-401.
- Soroka, S. N., Johnston, R., & Banting, K. (2004). Ethnicity, trust, and the welfare state. In P. Van Parijs (Red.), *Cultural Diversity versus Economic Solidarity* (pp. 33-58). Brussel: De Boeck.
- Swank, E. (2005). Welfare-Spending Judgments Through Class, Race, and Gender Lenses: Exploring the Influence of Stratification Beliefs, Racial Attitudes, and Gender Norms. *Journal of Poverty*, 9(4), pp. 49-72.
- Swyngedouw, M., & Abts, K. (2011). *De kiezers van de N-VA op 13 juni 2010. Structurele posities, attitudes, beleidskwesities en opvattingen* [Brochure]. Leuven: Centrum voor Sociologisch Onderzoek.

- Swyngedouw, M., De Rycke, L., & Phalet, K. (1999). Sociaal-politieke oriëntaties van Turken, Marokkanen en laaggeschoolde autochtonen in Brussel. Economisch en cultureel conservatisme versus progressiviteit. In M. Swyngedouw, K. Phalet, & K. Deschouwer (Reds.), *Minderheden in Brussel. Sociopolitieke houdingen en gedragingen* (pp. 75-108). Brussel: Uitgeverij VUBPRESS.
- Swyngedouw, M., Fleischman, F., Phalet, K., & Baysu, G. (2010). *Politieke participatie van Turkse en Marokkaanse Belgen in Antwerpen en Brussel* [Brochure]. Leuven: KU Leuven.
- Van Dijk, T.A. (1993). *Elite Discourse and Racism*. Londen: Sage Publications.
- Van Oorschot, W. (2008). Solidarity towards immigrants in European welfare states. *International Journal of Social Welfare*, 17(1), pp. 3-14.
- Vlaams ministerie van onderwijs en vorming. (2008). *Statistisch jaarboek van het Vlaams onderwijs*. Brussel: Vlaams ministerie van onderwijs en vorming.

7 Bijlagen

7.1 Bijlage 1: Vergelijking meervoudige regressieanalyse SPSS en Mplus

In tabel 7 staat een vergelijking van de resultaten van een meervoudige regressieanalyse uitgevoerd via SPSS en via Mplus.

Tabel 7: Vergelijking resultaten meervoudige regressieanalyse SPSS en Mplus

Negatieve houding over herverdeling	Resultaten SPSS			Resultaten Mplus		
	B	β	SE	B	β	SE
Negatieve houding over immigranten	0,358***	0,360	0,026	0,345***	0,346	0,025
Etnisch nationalisme	0,057*	0,057	0,026	0,070**	0,070	0,025
Civiel nationalisme	0,024ns	0,024	0,023	0,031ns	0,031	0,022
Identificatie met Vlaanderen	0,036*	0,052	0,015	0,041**	0,059	0,014
Identificatie met België	-0,026ns	-0,033	0,016	-0,025ns	-0,031	0,016
Gender	-0,281***	-0,142	0,041	-0,292***	-0,146	0,04
Opleidingsniveau	0,027ns	0,020	0,032	0,035ns	0,026	0,031
Politieke interesse	-0,017ns	-0,014	0,027	-0,014ns	-0,011	0,025
Sociale klasse	-0,008ns	-0,006	0,028	-0,014ns	-0,011	0,028
<i>Intercept</i>	0,365**		0,138	0,330*		0,132
R-kwadraat	0,222			0,223		

Parameters zijn niet-gestandaardiseerde coëfficiënten (B), gestandaardiseerde coëfficiënten (β), standaardfout (SE), *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$, ns= niet significant

7.2 Bijlage 2: Frequentietabellen

Tabel 8.1 geeft de frequentieverdelingen weer van de verschillende stellingen waaruit de schaal van de afhankelijke variabele over negatieve houdingen over herverdeling is opgemaakt

Tabel 8.2 bevat de frequentieverdelingen van de gehele schaal. De antwoorden van de respondenten op de afzonderlijke variabelen (schalen van één tot vijf) werden opgeteld, vervolgens gedeeld door vier en dan verminderd met één. Zo wordt een nieuwe schaal bekomen die varieert van nul tot vier. Op basis daarvan werd de frequentieverdeling in tabel 8.2 gemaakt.

Tabel 8.1: Frequentietabel negativiteit respondenten ten aanzien van herverdeling, verschillende stellingen

	De meeste werklozen hier zouden een job kunnen vinden als ze er echt één wilden vinden.	Veel mensen die uitkeringen ontvangen verdienen eigenlijk geen hulp.	De meeste mensen die een werkloosheidsuitkering ontvangen, 'oefenen' wel op de één of andere manier.	Als sociale uitkeringen niet zo hoog waren zouden mensen leren om op hun eigen benen te staan.
Gemiddelde	3,750	2,882	3,145	3,242
Standaardfout	0,020	0,020	0,020	0,021
Mediaan	4,000	3,000	3,000	3,000
Modus	4	3	3	3
Standaardafwijking	0,920	0,942	0,913	0,990
Minimum	1	1	1	1
Maximum	5	5	5	5

Tabel 8.2: Frequentietabel negativiteit respondenten ten aanzien van herverdeling, volledige schaal

Gemiddelde	2,2558
Standaardfout	0,01598
Mediaan	2,2500
Modus	2,00
Standaardafwijking	0,74680
Variantie	0,558
Scheefheid	0,029
Standaardfout scheefheid	0,052
Minimum	0
Maximum	4

Tabel 9.1 geeft de frequentieverdelingen weer van de verschillende stellingen waaruit de schaal van de onafhankelijke variabele negatieve houding over immigranten is opgemaakt. Tabel 9.2 bevat de frequentieverdelingen van de gehele schaal. De antwoorden van de respondenten op de schalen van één tot vier werden opgeteld, vervolgens gedeeld door zes en dan verminderd met één. Zo wordt een nieuwe schaal van nul tot drie verkregen. Op basis daarvan werd de frequentieverdeling in tabel 9.2 gemaakt.

Tabel 9.1: Frequentietabel negatieve houding over immigranten respondenten, verschillende stellingen

	Het is beter voor een land dat bijna iedereen dezelfde gewoonten en tradities deelt.	Als een land spanningen wil verminderen, moet het de immigratie stoppen.	De aanwezigheid van teveel immigranten is een bedreiging voor onze levenswijze.	De komst van nieuwe immigranten zal het voor mij moeilijker maken om een goede job te vinden.	Hoofddoeken moeten verboden worden in onze scholen.
Gemiddelde	2,39	2,49	2,65	2,51	2,78
Standaardfout	0,017	0,017	0,018	0,017	0,021
Mediaan	2,00	2,00	3,00	2,00	3,00
Modus	2	2	3	2	3
Standaardafwijking	0,791	0,824	0,849	0,795	0,991
Minimum	1	1	1	1	1
Maximum	4	4	4	4	4

**Tabel 9.2: Frequentietabel
negatieve houding over
immigranten respondenten,
volledige schaal**

Gemiddelde	1,5269
Standaardfout	0,01355
Mediaan	1,5000
Modus	1,50
Standaardafwijking	0,64057
Variantie	0,410
Scheefheid	0,062
Standaardfout scheefheid	0,052
Minimum	0
Maximum	3

Tabel 10.1 geeft de frequentieverdelingen weer van de verschillende stellingen waaruit de schalen van de onafhankelijke variabelen voor etnisch en civiel nationalisme zijn opgemaakt.

Tabel 10.2 bevat de frequentieverdelingen van de gehele schalen. De antwoorden van de respondenten op de schalen van één tot vier werden opgeteld, vervolgens gedeeld door drie en dan verminderd met één. Het resultaat is een nieuwe schaal van nul tot drie. Voor civiel nationalisme werd iets gelijkaardigs gedaan: de antwoorden van de respondenten op de schalen van één tot vier werden opgeteld, vervolgens gedeeld door vier en dan verminderd met één. Zo wordt een nieuwe schaal van nul tot drie verkregen. Op basis daarvan werd de frequentieverdeling in tabel 10.2 gemaakt.

Tabel 10.1: Frequentietabel etnisch en civiel nationalisme respondenten, verschillende stellingen

	In België geboren zijn. (etnisch)	Belgisch burger zijn. (civiel)	Het grootste deel van zijn leven in België gewoond hebben. (civiel)	De nationale taal kunnen spreken. (civiel)	Christen of katholiek zijn. (etnisch)	De Belgische politieke instellingen en wetten respecteren. (civiel)	Belgische voorouders hebben. (etnisch)
Gemiddelde	2,8714	3,1450	2,9677	3,5486	1,8833	3,2151	2,3445
Standaardfout	0,01758	0,01423	0,01594	0,01293	0,01804	0,01634	0,01940
Mediaan	3,0000	3,0000	3,0000	4,0000	2,0000	3,0000	2,0000
Modus	3,00	3,00	3,00	4,00	2,00	3,00	2,00
Standaardafwijking	0,83400	0,67508	0,75550	0,61281	0,85461	0,77381	0,91965
Minimum	1	1	1	1	1	1	1
Maximum	4	4	4	4	4	4	4

Tabel 10.2: Frequentietabel etnisch en civiel nationalisme respondenten, volledige schalen

	Etnisch	Civiel
Gemiddelde	1,3662	2,2199
Standaardfout	0,01462	0,01054
Mediaan	1,3333	2,2500
Modus	1,33	2,00
Standaardafwijking	0,69205	0,49824
Variantie	0,479	0,248
Scheefheid	0,271	-0,838
Standaardfout scheefheid	0,052	0,052
Minimum	0	0
Maximum	3	3

Tabel 11 geeft de frequentieverdelingen weer voor de mate waarin de respondenten zich met verschillende territoriale omschrijvingen identificeren.

Tabel 11: Frequentietabel territoriale identificaties respondenten						
	Gemeente	Provincie	Vlaanderen	België	Europa	Wereldburger
Gemiddelde	3,64	3,34	3,48	3,84	2,96	2,47
Standaardfout	0,028	0,027	0,030	0,026	0,029	0,033
Mediaan	4,00	4,00	4,00	4,00	3,00	2,00
Modus	5	4	4	5	3	3
Standaardafwijking	1,334	1,293	1,421	1,258	1,374	1,603
Minimum	0	0	0	0	0	0
Maximum	5	5	5	5	5	5

7.3 Bijlage 3: Derde SEM zonder opname opleidingsniveau als controlevariabele voor de effecten op herverdelingsattitudes

Opleidingsniveau werd hier opgenomen om theoretische redenen. Zonder deze controlevariabelen werd een sterkere model fit bereikt.

Tabel 12: Resultaten derde SEM zonder opname van opleidingsniveau als controlevariabele voor de effecten op een negatieve attitude over herverdeling			
Negatieve houding over herverdeling	B	β	SE
Negatieve houding over immigranten	0,343***	0,344	0,024
Etnisch nationalisme	0,069**	0,069	0,024
Civiel nationalisme	0,033ns	0,033	0,021
Identificatie met Vlaanderen	0,042**	0,060	0,014
Identificatie met België	-0,026ns	-0,033	0,015
Gender	-0,282***	-0,141	0,039
<i>Intercept</i>	<i>0,374***</i>		<i>0,092</i>
Negatieve houding over immigranten	B	β	SE
Etnisch nationalisme	0,457***	0,459	0,019
Civiel nationalisme	0,116***	0,117	0,019
Identificatie met Vlaanderen	0,079***	0,113	0,012
Identificatie met België	-0,053***	-0,067	0,014
Gender	-0,201***	-0,101	0,034
Opleidingsniveau	-0,231***	-0,173	0,024
<i>Intercept</i>	<i>0,938***</i>		<i>0,105</i>
Etnisch	B	β	SE

nationalisme			
Identificatie met Vlaanderen	0,154***	0,219	0,014
Identificatie met België	0,010ns	0,013	0,016
Opleidingsniveau	-0,316***	-0,236	0,027
<i>Intercept</i>	0,396**		0,118
Civiel nationalisme	B	β	SE
Etnisch nationalisme	0,411***	0,411	0,020
Identificatie met Vlaanderen	0,071***	0,101	0,014
Identificatie met België	0,041**	0,051	0,016
Opleidingsniveau	0,219***	0,163	0,027
<i>Intercept</i>	-1,078***		0,112
R-kwadraat negatieve houding over herverdeling	0,218	R-kwadraat negatieve houding over immigranten	0,397
R-kwadraat etnisch nationalisme	0,110	R-kwadraat civiel nationalisme	0,197
Chi-kwadraat test	Waarde	13,545	
	df	3	
	P-waarde	0,0036	
RMSEA	Waarde	0,039	
	90% betrouwbaarheidsinterval	0,020-0,061	
	Waarschijnlijkheid RMSEA ≤ 0,05	0,770	

SRMR	0,014
CFI	0,996
TLI	0,968

Parameters zijn niet-gestandaardiseerde coëfficiënten (B), gestandaardiseerde coëfficiënten (β), standaardfout (SE), *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$, ns= niet significant

7.4 Bijlage 4: Tabel van de totale, directe en indirecte effecten van etnisch en civiel nationalisme op een negatieve houding over herverdeling voor de derde SEM

Tabel 13: Totale, directe en indirecte effecten van etnisch en civiel nationalisme op een negatieve houding over herverdeling derde SEM				
Effecten van civiel nationalisme op negatieve attitudes over herverdeling		B	β	SE
Totaal effect		0,070***	0,070	0,022
Direct effect		0,030ns	0,030	0,022
Indirect effect		0,041***	0,041	0,007
Effecten van etnisch nationalisme op negatieve attitudes over herverdeling		B	β	SE
Totaal effect		0,260***	0,261	0,021
Direct effect		0,072**	0,072	0,025
Totale indirect effect		0,188***	0,189	0,016
Specifieke indirecte effecten	Etnisch nationalisme → negatieve houding over immigranten → afwijzing herverdeling	0,159***	0,160	0,013
	Etnisch nationalisme → civiel nationalisme → afwijzing herverdeling	0,012ns	0,012	0,009
	Etnisch nationalisme → civiel nationalisme → negatieve houding over immigranten → afwijzing herverdeling	0,017***	0,027	0,003

Parameters zijn niet-gestandaardiseerde coëfficiënten (B), gestandaardiseerde coëfficiënten (β), standaardfout (SE), *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$, ns= niet significant